

**T.C.
Mersin Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı**

ERİC HOBSBAWM'IN 'KISA YİRMİNCİ YÜZYIL'I VE TÜRKİYE

Sevilay ÇİFTÇİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mersin,2006

**T.C.
Mersin Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı**

ERİC HOBSBAWM'IN 'KISA YİRMİNCİ YÜZYIL'I VE TÜRKİYE

Sevilay ÇİFTÇİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN: Prof. Dr. Fevzi DEMİR

Mersin,2006

ÖNSÖZ

Eric J. Hobsbawm'ın Kısa 20. Yüzyılı'ndan yola çıkarak hazırladığımız çalışmamız, Türkiye'nin 1914-1991 arasında yaşadığı değişimleri ele almaktadır. Türkiye'nin yirminci yüzyılını daha çok Hobsbawm'ın tespit ettiği dinamikleri merkeze alarak hazırladığımız çalışmamızda, bu dinamiklerin Türkiye karşılıklarına ulaşmak temel amacımız oldu. Çalışmanın bütününde, Türkiye'nin bu yüzyılı hangi ölçüde dış dinamikler ile yerel bir yapıya sahip olan iç dinamiklerin toplamı bir etkileşim dahilinde yaşadığını ortaya koymaya ve bu etkileşimin sınırlarını çizmeye çalıştık.

Hobsbawm'ın Kısa 20. Yüzyıl'ı üzerine çalışmak, benim için önemli bir deneyim olmasının yanında, aynı zamanda keyifli bir çalışma olmuştur. Çalışma konusu olarak Hobsbawm'ı seçmemde bana rehberlik eden, danışmanlığımı üstlenerek bir buçuk yıl boyunca benimle bilgilerini ve deneyimlerini paylaşan hocam Prof. Dr. Fevzi DEMİR'e sunduğu katkılardan ve bana olan güveninden dolayı teşekkür ederim.

Çalışmamın geniş bir zamanı ve konu dağılımını içermesi zaman zaman farklı disiplinlerden yardım almamı gerektirdi. Özellikle Türkiye'nin sosyo-ekonomik yapısına ilişkin bölümlerde benimle bilgilerini paylaşan, emeklilik günlerinde bana zaman ayıran sosyolog Veli KASIMOĞLU'na; Türkiye'nin avangard sanatları üzerine hazırlanan bölüm içinde bilgilerini ve kaynaklarını benimle paylaşan arkadaşlarım Ahmet ve eşi Sevgi KARABULAK'a, çalışmamama dilbilim alanındaki katkılarından dolayı Özkan ÇINAR'a, çevirilerimde yardımcı olan Enver GÖÇEN'e, aynı zamanda tüm moral ve desteğiyle beni güçlendiren Resul YİĞİT'e teşekkür ederim.

Çalışmamın uzun bir zamanı kapsaması ve özverili bir süreci içermesi dolayısıyla kendisiyle yeterince zaman geçiremediğim kızım Arin Laleş'e, bana olan inancıyla güç veren eşime ve desteklerini esirgemen ailemin diğer fertlerine teşekkürü bir borç bilirim.

Sevilay ÇİFTÇİ

Mersin, 2006

ÖZET

ERİC HOBSBAWM'IN 'KISA YİRMİNCİ YÜZYIL'I VE

TÜRKİYE

Hobsbawm'a göre içinde yaşadığımız dünya 'Kısa Yirminci Yüzyıl'ı boyunca önemli köşe taşlarını geride bırakarak, üçüncü bin yıla ulaşmıştır. Bu dönemleri, "Felaket Çağı, Altın Çağ ve Toprak Kayması" olarak tanımlayan Hobsbawm, her dönemi kendi içinde birtakım alt dönemlere de ayırmaktadır. Bu ayrışmada öngörülen kriter, olguların kitlesel boyutta yarattığı etki, yani bir toplumla diğer toplum arasında meydana gelen benzeşmeler ya da ayrışmalardır. Böyle üç dünya tespit eden Hobsbawm (sadece ona ait olan bir tespit değildir) çalışmasını Birinci Dünya, İkinci Dünya ve Üçüncü Dünya üzerinden okuyucuya aktarmakta; bu bölgelerin her birinin farklı oranlarda ama mutlaka etkileşim halinde olduklarını bize hatırlatmaktadır.

Türkiye'ye gelinecek olursa, dünya konjonktüründe meydana gelen bu değişimler, içinde yaşadığımız coğrafyada da oldukça fazla hissedilmiştir. Örneğin Felaket Çağı'nda ortaya çıkan 1929 Dünya Ekonomik Krizi, Türkiye özelinde de buğday fiyatlarında önemli bir oranda düşüşe neden olduğu gibi, Türkiye de bu dönemde tedbir amacıyla ithal ikame uygulamasına geçmiştir.

Hobsbawm'ın tespit ettiği dinamiklerin kesinlikle Türkiye'de bir karşılığı vardır. Bu çıkarım ile çalışmanın temel amacı da vurgulanmış olmaktadır. Ancak buradan çıkan biricik sorun, Türkiye ne oranda dünyada meydana gelen bu değişim süreçlerinden geçmiştir? Bu sorunun cevabı, çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır. Söylenilmesi gereken ufak bir ipucu var ise, bu da Türkiye'nin bu süreci hiç de azımsanmayacak bir oranda yaşadığıdır.

Anahtar Sözcükler: Politika, Ekonomi, Sanayi, Tarım, Demografi.

ABSTRACT

'THE SHORT TWENTIETH CENTURY' OF HOBBSAWM AND TURKEY

According to the Hobsbawm, today's world has reached its the third thousand year leaving back the important processes along 'The Short Twentieth Century'. Hobsbawm names these periods as "disaster age", "gold age" and "landslide" and then he separates each period into different subperiods. In this separation the mass effects of the events and the differentiations and the similarities of each society are the main criterions. With this "three worlds" conception Hobsbawm(its not only his conception) presents his study to the reader through first world, second world and third world. He recalls us that each of these areas are absolutely influenced by one another with different proportions.

As we come to the geography we live in, in Turkey, we can say that it has profounly effected by the conjectural changes and developments all over the world. The world economic crisis in the disaster age which occured in 1929 can be given as an example for this process. Wheat prices decreased with an important proportion in Turkey and it caused Turkey to import wheat as a precuation.

The dynamics which are described by Hobsbawm absolutely have its response in Turkey. With this expression the main goal of this study had been stressed.. However the unique question of this study is "how has Turkey experienced this changing process all over the world?". The answer of this question can be found in this study. As a clue it should be put forward that Turkey has experienced this process with a considerable level.

Key Words: Politics, Economy, Industry, Agriculture, Demoraphy.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

ÖNSÖZ	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
KISALTMALAR	iv
TABLolar LİSTESİ	v
İÇİNDEKİLER	vi
GİRİŞ	1
I.BÖLÜM: YİRMİNCİ YÜZYILDA TARİHÇİLİKTE	
YENİ YAKLAŞIMLAR VE HOBSBAWM	5
I.1.Tarihçiliğin Durumu Hakkında Birkaç Söz.....	4
I.2.Yirminci Yüzyılda Önemli Tarihçilik Okulları.....	17
I.2.1. Annales Tarih Okulu ve Fransa.....	21
I.3. Eric J.Hobsbawm Hayatı, Eserleri ve	
‘Kısa Yirminci Yüzyıl’ı	43
I.3.1 Eric J. Hobsbawm’ın Yaşam Öyküsü.....	43
I.3.2. Eric J. Hobsbawm’ın Tarihçiliği.....	45
I.3.3. Eric J. Hobsbawm’ın Temel Eserleri.....	67
I.3.4. Anahatlarıyla ‘Kısa Yirminci Yüzyıl’	72
I.3.4.1. Feleket Çağı.....	75
I.3.4.2. Altın Çağ.....	89
I.3.4.3. Toprak Kayması.....	97
II.BÖLÜM: ‘KISA YİRMİNCİ YÜZYIL’DA TÜRKİYE	112
II.1. Felaket Çağında Türkiye.....	112

II.1.1. Birinci Dünya Savaşı.....	113
II.1.2. Türkiye’de İşçi Hareketi.....	118
II.1.3. Türkiye ile SSCB İlişkileri.....	120
II.1.4. Türk Devrimi ve Modernizm.....	126
II.1.5. Türkiye’nin Sosyo-ekonomik Yapısı	134
II.1.6. Cumhuriyet Dönemi Tarım ve Sanayi Politikaları	142
II.1.7. Avangard Sanatlar.....	157
II.2. Türkiye’nin Altın Çağı.....	166
II.2.1. 1950-1970 Döneminde Türkiye’de İktisadi Değişim.....	166
II.2.2. Türkiye’de İstihdam Sorunu ve Göç.....	179
II.2.3. Türkiye Nüfusunun Sosyo-ekonomik Yapısı.....	186
II.2.4. Gençlik Kültürü ve 68 Hareketi.....	192
II.2.5. Sosyal Değişimde Türk Kadını.....	199
II.3. Türkiye’de Kriz Onyılları.....	207
II.3.1. Kriz Onyıllarında Türkiye’de Siyasal Ortam.....	207
II.3.2. Türkiye’de Neo-liberal Uygulamalar.....	211
II.3.3. İstihdam Sorunu.....	215
II.3.4. Sosyal Yaşamda Meydana Gelen Değişimler.....	218
II.3.5. Bilim ve Sanat.....	220
SONUÇ.....	223
KAYNAKÇA.....	230

KISALTMALAR

Age. :Adı geçen eser

Agm. :Adı geçen makale

Bkz. :Bakınız

C. :Cilt

ev. :eviren

Der. :Derleyen

Km. :Kilometre

s. :Sayfa

ss. :Sayfadan sayfya

vb. :ve benzerleri

Yay. :Yayınları

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1: Bazı Ürünlerin Üretim Miktarı ve Canlı Hayvan Sayısı Yıllık Ortalamaları (1914–1950).....	138
Tablo 2: Ekili Tarla Alanlarının Ürün Gruplarına Göre Yüzde Dağılımı (1928–1950).....	139
Tablo 3: Tarımda Yatırımlar ve Sermaye Stoğuyla İlgili Başlıca Göstergeler.....	140
Tablo 4: Arazi İşleyen Ailelerin İşledikleri Tarla Sayısına Göre Yüzde Dağılımı (1950).....	141
Tablo 5: Sanayi Sektöründeki Hâsıla ve İstihdamın, Nüfusun Toplam İstihdamın ve Gayri Safi Yurt İçi Hâsılanın Yıllık Büyüme Hızları.....	144
Tablo 6: Bazı İmalat Sanayii ve Madencilik Ürünleri ve Elektrik Enerjisiyle İlgili Fizik Üretim Miktarları.....	144
Tablo 7: Bazı Mamullerin Toplam Yurtiçi Arz Miktarı ve Bu Arzda Yurtiçi Üretimin Payı (1924–1950).....	147
Tablo 8: 1948 Fiyatlarıyla Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, Yıllık Ortalamalar (1923-1950).....	148
Tablo 9: Gayri Safi Yurtiçi Hasılanın Sektörlere Göre Yapısı.....	152
Tablo 10: Sayım Yıllarına Göre Ekonomik Açından Faal Olan ve Olmayan Nüfusun Cinsiyete Göre Toplam İçindeki Oranı.....	154
Tablo 11: Türkiye’de Temel Demografik Değişkenler.....	156
Tablo 12: Seçilmiş Yıllarda Türkiye’de Ruhsatlı Radyo Alıcı Aygıtı Sayısı (1927-1982).....	166
Tablo 13: Ülke Gruplarına Göre Türkiye’nin Dış Ticareti (1950-1960).....	170
Tablo 14: İktisadi Faaliyet Kolları Ve Kişi Başına Gayrisafi Milli Hasıla.....	173

Tablo 15: IMF-Türkiye Kredi İlişkileri(1946-1982).....	174
Tablo 16:Türkiye Birinci Enerji Yıllık Tüketimi (1950-1993).....	177
Tablo 17: Yol Ağı Verileri.....	178
Tablo 18: Türkiye, OECD ve Diğer Seçilmiş Ülkelerde İşsizlik Sigortası ve Aile Yardımı.....	184
Tablo 19: İş ve İşçi Bulma Kurumu Aracılığıyla Gönderilen İşçi Sayısında Artış..	184
Tablo 20: Çalışanların Toplam Nüfusa Oranı.....	186
Tablo 21: Türkiye Nüfusunun Oransal Artışı.....	188
Tablo 22: 15-24 Yaş Grubunu Eğitim Düzeyi (1975).....	193
Tablo 23: Lise ve Üniversiteye Devam Eden Öğrencilerin Sayı Olarak Gelişimine İlişkin İndeks.....	195
Tablo 24: Türkiye’de Seçim Yıllarına Göre Kadın Parlamenter Sayısı (1935-1991).....	203
Tablo 25: Kadının Mesleksel Katılımı.....	205
Tablo 26: Hanelerin %20’lik Dilimlere Göre Kullanılabilir Geliri (1987-1994)....	213
Tablo 27: Doların Yükselişi (1994-1996).....	215
Tablo 28: Bazı Tüketim Maddelerinin Yıllara Göre Fiyatları.....	215
Tablo 29: Nüfus, İşgücü, İstihdam’ın Yıllık Ortalama Değişimi.....	216
Tablo 30: Yılları Enflasyon ve Kamu Çalışanları Ücret Artış Oranları (1992-1996).....	217
Tablo 31. Bazı Ülkelerin Okullaşma Oranları.....	219
Tablo 32. İktisadi Faaliyet Koluna Göre İstihdam Edilenler.....	220
Tablo 33:Devlet Sektöründe Tam Gün Çalışan Araştırmacılar (1981).....	221
Tablo 34: Bilim Dallarına Göre Araştırma-Geliştirme Harcamaları (1981).....	222

GİRİŞ

Yirminci yüzyıl tarihini diğer yüzyıllardan ayıran en önemli izler; dünya savaşları, siyasal devrimler, imparatorluklardan ulus devletlere geçişler, kültürel alt üst oluşlar, toplumsal çatışmalar, iktisadi düzenler ve düzensizlikler ve tüm bunların etrafında oluşan modern kültürel bir hayat içerisinde sürülür. Eric Hobsbawm, bu yüzyıl boyunca sayılan değişimlere adeta ilk elden tanık olan, kişisel olarak değişimlerin insanlar üzerindeki etkilerini bizatihi yaşamış ve dünya tarihçiliğini etkileme gücüne ulaşmış ünlü tarihçilerden biridir.

Diğer yayınları bir yana, Hobsbawm 1962 ile 1987 arasında "uzun" Ondokuzuncu Yüzyılı incelediği klasikleşmiş üç önemli kitap yayımlar: *The Age of Revolution (1789-1848)*; *The Age of Capital (1848-1875)* ve *The Age of Empire, (1875-1914)*. Son kitabı *The Age of Extremes (1914-1991)* bir anlamda bu üç önemli kitabın devamıdır. Özellikle sonuncusu bir Marksist tarihçinin hem içinde yaşadığı tarihi anlama ve anlatma denemesi, hem de kendi kişisel yaşamındaki duygularının, düşüncelerinin, inançlarının, gözlemlerinin ve özlemlerinin, yani bir uzun ve ilginç hayatın okuyucularıyla paylaşılması olarak da görülebilir. Hobsbawm bu yapıtında 1914'den Sovyet çağının sonuna kadar yaşanan "Kısa Yirminci Yüzyıl"ı bir tarihsel perspektif içinde ele alıyor.

Hobsbawm'ın dört ciltten oluşan çalışmalarının bütününde egemen olan en önemli unsur dengedir. Kapitalizmin, modernliğin değişken olduğu tüm tarihi boyunca devamlılık gösterdiği bu çalışmalarda yazarın ortaya koyduğu çözümler dünyanın nesnel kavranışına ilişkin yeni açılımlar getirmektedir.

Hobsbawm'ın imparatorlukların son bulduğu 1914 yılından başlayarak SSCB'nin dağılıpına (1991) kadar geçen süre içerisinde, dünyaya yön veren unsurları

incelediği Kısa 20. Yüzyıl¹ çalışması dört temel eserin sonuncusu ve öncekilerinin tamamlayıcısı niteliğindedir. Yazarın Aşırılıklar Çağı olarak tanımladığı bu dönem, insanın özellikle modern çağ ve sonrasında, yüzyıllar içerisinde ortaya koyduğu bütün değerlerin altüst olduğu, kedisini tanımlamada yeni kavrayışlara yöneldiği bir zamana denk gelmektedir. Bu dönem aynı zamanda yazarımızın bilfiil içerisinde nefes aldığı bir özelliğe de sahiptir. Hobsbawm'ın kendi yazdığı oyunda ara sıra küçük bir rolle sahnede görünmesi, kitabı özellikle çekici kılan yanlardan birini oluşturmaktadır. Bu durum ayrıca Hobsbawm'ın anlatımına özel bir inandırıcılık da katmaktadır.

Kitabın geneline yayılan kaygı olayların neden böyle geliştiği ve nasıl bir araya geldiklerinin anlaşılması ve açıklanmasıdır. Bu kaygının neden olduğu sonuç ise dünya tarihinin yirminci yüzyılda büyük bir kısmında varolan dinamiklerin, türevsel olduğunun tespitidir. Küresel boyutta tüm coğrafyalar, devletler, toplumlar, bireyler aynı dönemleri farklı ölçekte ancak kendi içinde ortak bir zamanda yaşamak zorunda kalmıştır. Toplumlarda farklılığı belirleyen temel unsur onların ait oldukları coğrafyadır. Buna bağlı olarak grupların geleceklerini genelde belirleyen unsur, onların hangi dünyaya ait olduklarıyla ilgilidir. Hobsbawm yeryüzünde üç dünya bulunduğunu söylemektedir. Bunlar: Birinci Dünya, İkinci Dünya ve 1945'lerden sora Üçüncü Dünya'dır. Hobsbawm, çalışmasının bütününde ortaya koyduğu dinamikleri bu üç dünya açısından irdeleyerek bir nevi matematiksel işleminin sağlmasına gitmektedir.

Hobsbawm'ın kitabı çağdaş dünyanın tamamı hakkında konuşmaktadır.

Dolayısıyla dünyanın tamamı hakkında konuşmanın avantajlarını ve eksiklerini de

¹ Eric Hobsbawm, Kısa 20. Yüzyıl/Aşırılıklar Çağı [*The Age of Extremes (1994)*] , Çev. Yavuz Alogan, Sarmal Yay., 1996.

doğal olarak taşımaktadır. Hobsbawm'ın da etkilendiği *Annales* okulunun klasik temsilcisi Braudel'in vurguladığı gibi, böylesi bir çalışma; "hiç kuşkusuz 'tarihin tamamı'dır, ama belli bir bakış açısından görülmüş, belli bir tarihsel ve insani tutarlılıkla uyumlu, mümkün bir maksimum kronolojik mekan içinde kavranmış olarak"².

Braudel genel bir tarih çalışmasının avantajları ve sakıncalarını şöyle dile getiriyor:

"Bu uzun soluklu tarih, bu uzak tarih, karanın gözden hiç kaybedrilmeden yapılan kabotaj değil de açık denizde sürdürülen bu yolculuk, kendine yüklenen ad veya imge her ne olursa olsun bu tarihsel girişim, avantajlara ve sakıncalara sahiptir. Avantajlar: Alışılmamış terimlerle düşünmeye ve tarihsel açıklamadan kendi zamanını anlamak üzere yararlanmaya zorlar. Sakıncaları, hatta tehlikeleri: Bir tarih felsefesinin, sonuç olarak bilinen veya kanıtlanandan çok hayal edilen bir tarihin genellemeleri içine düşebilir. Tarihçiler, Spengler veya Toynbee gibi oşkulu tarih yolcularından çekinmekte phi kuşkusuz haklıdırlar. Genel açıklamaya kadar götürülen her tarih, sürekli olarak somut gerçeklere, rakamlara, haritalara, kesin kronojilere, kısaca sağlamalara dönülmesini gerektirir"³.

Aslında bu çalışma ile bizim de tam olarak yapmak istediğimiz Hobsbawm'ın bu tüm tarihinin Türkiye rneğinde sağlamasını yapmaktır. Böylece hem bir kuramın sınanması yapılacak ve hem de bölge tarihinin diğerleriyle ilişki içerisinde anlaşılmasına katkıda bulunulacaktır.

Bunun için öncelikle Hobsbawm'ın 1914-1991 yıllarını kapsayan dönemi Felaket ağı, Altın ağ ve Toprak Kayması adıyla başlıklandırıdığı dönüşümlerin dinamikleri anlaşılmaya çalışılmıştır. Ertesinde bu dinamiklerin Türkiye karşılığına ulaşmak çalışmamızın ikinci ve en önemli bölümünü oluşturmaktadır. Kısa 20. Yüzyıl zerinden Türkiye'nin de okunmasını amaçlayan çalışmamız, doğal olarak

² Fernand Braudel, *Uygarlıkların Grameri*, ev:Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Yay., Ankara, 1996, s.60.

³ Aynı yer.

Hobsbawm'ın Türkiye'ye ilişkin söyledikleri ve total bir tarih çalışmasının sınırlılıkları içerisinde söylemediklerini aramak ve değerlendirmekle sınırlı tutulmuştur.

Araştırmamız mekan olarak "Türkiye" coğrafi alanı ile sınırlandırılmıştır. Bununla kastedilen, Türkiye'de 1914-1991 arasında meydana gelen sosyo-ekonomik gelişmelerin değerlendirmeye alındığıdır. Kavramsal açıdan araştırmamız Eric Hobsbawm'ın Kısa 20. Yüzyıl'ı ile sınırlıdır.

Hobsbawm'ın bu total tarihini Türkiye üzerinden sağlamasını yapmak için bölge tarihine ilişkin bolca bulunan fakat bir araya getirilmemiş yayınlanmış birincil ve ikincil kaynaklar kullanılmıştır. Özellikle DİE gibi kurumlardan elde edilen rakamlar bu sağlamanın en önemli araçları olmuştur.

Çalışmamızın ilk bölümlerinde Hobsbawm'ın Kısa 20. Yüzyılı'nın doğru bir yöntem ile ele alınabilmesi amacıyla yirminci yüzyılda görülen Amerikan, Alman ve Fransız tarih okulları incelenmiştir. Hobsbawm'da Fransız tarih okulu Annales'in izlerine daha fazla rastlandığı için, bu dergi üzerinde daha fazla durularak detaylı bir değerlendirmesi yapılmıştır. Ayrıca gerek tarihin gelişimi ve gerekse bugünkü tarihsel yaklaşımları kavrayabilmek amacıyla, tarih kavramının içeriği ve kavrama getirilen epistemolojik yaklaşımlar çerçevesinde konuya giriş mahiyetinde bir bölüm hazırlanmıştır. Diğer bölümde ise Türkiye örneğine ilişkin sağlamalar üzerinde durulmuştur.

I.BÖLÜM :YİRMİNCİ YÜZYILDA TARİHÇİLİKTE YENİ YAKLAŞIMLAR VE HOBBSAWM

I.1.Tarihçiliğin Durumu Hakkında Bir Kaç Söz

İnsanı, diğer canlılardan ayıran temel noktalardan birisi “dün” algısıdır. “Dün”ü, bugünü ve yarınıyla bir bütün olan tek yaşam insan yaşamıdır. İnsan için bir hayvandan farklı olarak “yaşamının büyüklüğü, önemi ve sorunsallığı”⁴ da burada başlamaktadır. Dünün uzantısı olan insan, kendisini ve içinde yaşadığı toplumu anlamlandırmada “zaman algısı”nı kullanır. Zaman algısı, nereden bakıldığına paralel olarak farklı anlamlar içermektedir. Günümüzde “doğrusal olarak bir yönde akıp giden, yani geriye dönüşü olmayan, homojen, belli bir öyküsü olan (metrik) bir zaman kavramı”⁵ hakimdir. Fizik biliminin gereksinimleri sonucunda oluşan bu zaman algısı, insanı ve onun toplumunu açıklamakta eksik kalmaktadır. Bu eksikliği kapatmada devreye “insanın yaşam deneyiminden kaynaklanan ve tarih bilinci tartışmalarında en merkezi öneme sahip antropomorf kavram”⁶ girmektedir. Bu algılama biçimiyle sürekli akıp giden zaman “geçmiş, şimdi ve gelecek” diye üçe ayrılır. Bu ayrımın yapılmasında insan bilinci belirleyicidir.

Antropomorf zaman algısında yer alan geçmiş, şimdi ve gelecek, başlangıcı ve sonu olmayan bir tanımlamadır. İnsan yaşamında mevcut bulunan son-ölüm-bu gidişatı bozmaktadır. Bu nedenle insan “cennet” düşüncesini geliştirerek bu sorunu aşmaya çalışmıştır. İlhan Tekeli’ye göre “dinler insanın kıyamet günü

⁴ Atilla Erdemli, “Aydınlanma Olarak Tarihli Yaşama”, *Felsefe Logos*, Sayı: 9, Bulut Yayınevi, Ocak 2000, s.65.

⁵ İlhan Tekeli, *Tarih Bilinci ve Gençlik*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1998, s.16.

⁶ Tekeli, *age*, s.17.

yeniden canlanacağını söyleyerek; öteki dünya inancını geliştirerek; insanın sınırlı yaşamıyla, sürekli akan giden zaman kavramını uyumlu hale getirmişlerdir”⁷.

Zaman algılamasının bir yüzü fiziki zaman algısı (nesnel) ise; diğer yüzü öznel zaman algısıdır. Yaşayan, yaşamış ve yaşayacak olan insanların “ben”leri, öznel zaman algısını oluşturur. Öznel zaman algısının -bilinçten bahsedilmektedir-gideceği adres tarihtir. Çünkü tarihi kuran olduğu gibi zamanı kuran da insandır. 1991 tarihi, bu haliyle sadece zaman şemasının (takvim) bir parçasıdır. Ancak 1991 tarihinin, SSCB’de meydana gelecek olan dağılmanın başlangıcı olduğunun ifade edilmesi, öznel zaman algısını oluşturur. Buradan da tarih(çilik)ten başka bir şey çıkmaz. “Tarihsellikte öznel ile nesnel bütünleşir. Çünkü her bilinç nesnelin öznel, öznelin nesnele kavuştuğu yerdir”⁸. Afşar Timuçin’in bu cümlesinden de anlaşılacağı üzere tarih, öznel ve nesnel zaman algısının birleşiminden meydana gelmektedir. İnsan kendini zaman şemasında belirlediği noktada, bahsedilen ilk özelliğinin dışına çıkar. İnsan doğum ve ölümle biten yaşamını, zamansallık algısı çerçevesinde şekillendirerek kendini tanımlar. Böylece zamana alabildiğince yerleşir. İnsan dediğimiz varlık “zamana, yani yazgısına yerleştiği ölçüde insandır”⁹.

İnsan varlığının temel esprisi zamansallıkta yatmaktadır. Çünkü zamanı kuran insandır. Bilincin dışında zaman, matematik kurgudan başka bir şey değildir. Bergson felsefesinin dediği gibi “zamansallık tarihselliğin kumaşdır”. Ancak algılanan bir zaman bize tarihi kurmakta yardımcı olabilir. Bu nedenle tarihsellik zaman kumaşından biçilmiştir.

⁷ Ay. es., s.18.

⁸ Afşar Timuçin, “Doğu Bilinç Oluşturmada Tarih Eğitiminin Önemi”, *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları (1994 Buca Sempozyumu)*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1995, s. 57.

⁹ Timuçin, a.g.m., s. 56.

Bir önceki bölüme konu olan zaman algısı, tarihin sadece bir yüzünü oluşturmaktadır. Tarihin diğer yüzü, en az zaman, algısı kadar önemli olan onu tamamlayan bir alan dediğimiz “bilinç”tir. Bireylerin tarihi doğum ile başlar. Bireyin tarih ile buluşması ise kendisinden önceki yaşama bağlanmasıyla; yani tarihin içine yerleşmesiyle mümkündür. Bu şekilde insan kendinden öncekini özümseyip, kendisinin kılmaktadır. İnsan, varoluş sorunu gereği bilinçli eylemlerde bulunmak zorundadır. Afşar Timuçin’e göre insan “öğrendikçe insana ve dolayısıyla kendine yaklaştığını, bilgi edindikçe insanlığın ve kendisinin olduğunu, bilinçlendikçe kendisiyle arasındaki uzaklığın ve insanla arasındaki uzaklığın kapandığını”¹⁰ görmüştür. İnsan diğer canlılardan farklı olarak, bilinçli eylemlerde bulunmak zorundadır. İnsanın yaşadığı zamana yerleşebilmesi için, dünü anlamlandırmaya ve bugünü aydınlatmaya, yani tarihsel bir bilince ihtiyacı vardır. Tarih bilinci, tarih üzerine temellenir. Tarihin gerçekleşebilmesi de, bilinç koşullarına bağlıdır.

İnsanın var oluş sorunu yaşama ortamını, yaşama biçimini, kısacası her yönüyle yaşamını kendisinin yaratması ve belirlemesini gerektirir. İnsanı insan yapan unsur Friedrich Nietzsche’nin şu sözlerinde saklıdır:

“Bir hak önünde yayılan sürüye, ne dünü bilir ne bugünü, bir o yana sıçrar, bir bu yana, gün açımından geceye değin sıçrar durur gün gün, onun tadalışla, almayışla çok kısa bir bağlantısı vardır, bir göz açıklık yaşantının kazığına bağlıdır, bu yüzden acı da duymaz bıkkınlık da. Oysa sıkır kişiyi bu durumu görmek, böylesine yaşayamaz kişi, (...) Kişi pek yerinde olarak, neden mutluluğundan söz açmasın, neden bakar durursun bana, diye sorar hayvana. Şunu söyleyesi gelir hayvanın bir karşılık olsun diye; ne varsa unuturum ben, söylemek istediğimi bile”¹¹

İnsana ait olan düşünebilme ve alet yapabilme yeteneği, onun yaşamını kendisine ait ve özel kılmaktadır. Atilla Erdemli’ye göre “yaşamımı ne ölçüde

¹⁰ Afşar Timuçin “Doğru Bilinç Oluşturmakta Tarih Eğitiminin Önemi”, *Felsefe Logos*, Sayı: 9, Bulut Yayınevi, Ocak 2000, s.27.

¹¹ Friedrich Nietzsche, *Tarih Üstüne*, Toplumsal Dönüşüm Yay., İstanbul, 1995, s.10.

İnsanlaştırıyorsam, ben de o ölçüde insanlaşıyorum demektir”¹². Burada insana en gerekli olan da “tarihçi” yaşamdır. Tarih, yorum süzgecinden geçirilip günümüze aktarılabildiği noktada vardır. Tarih “yaşama hamallarının sırtında taşınmak için değil, yaşama mimarlarının elinde her seferinde yeniden yorumlanıp, yaratılmak içindir”¹³. Bu nedenle tarih değil, tarihler vardır. Her bilinç kendi tarihiyle genel içinde bir anlam ve bir genişlik kazanır. Tarih bilincinin ortaya çıkması için, önce bir yaşamışlığın olması gerekir. İnsan önce yaşamış, sonra da yaşadıklarını ya da yaşadıklarında kendini tanımak istemiştir. İnsanın ortaya koyduğu tarih ve bilinci, onun ortaya çıkmasında da birinci derecede etken olmuştur. Afşar Timuçin için insanın ortadan kalkması durumunda geriye kalan şey tarih değildir¹⁴.

Tarih alanında ya da başka herhangi bir bilim alanında sorular sormak, “felsefenin toprağına adım atmak”¹⁵ demektir. Bir bilim alanında teknisyen düzeyde kalmamak için, felsefi bir bakış açısının geliştirilmesi zorunludur. Doğruların elde edilmesinin ertesinde doğruların sınıflandırılması ve anlamlandırılması, yeni doğruların elde edilmesinin koşuludur. Tarihçi için bu çerçevede “yalnız bir olay saptayıcı değil, hatta yalnızca tarihsel olaylar arasında nedensellik bağlarını çok iyi gören ve gösteren biri değil, aynı zamanda tam anlamında bir insan değeri yorumcusudur”¹⁶ denilebilir. Hobsbawm’a göre tarihçinin önündeki problem, toplumların geçmiş duygusunun doğasını analiz etmek ve bu duygudaki değişimler ile dönüşümlerin izlerini sürmektir¹⁷. Tarih, olayları birbiriyle açıklamanın ötesinde, anlamlandırma ve ilişkilendirme süreçlerini de yaşatmak zorundadır. Bilinç süreci,

¹² Erdemli, *a.g.m.*, s.66.

¹³ *Ay. es.*, s.67.

¹⁴ Timuçin, 1995, *a.g.m.*, s.56.

¹⁵ John Tosh, *Tarihin Peşinde*, Çev. Özden Arıkan, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, Ocak 1997, s.122.

¹⁶ Timuçin, 2000, *a.g.m.*, s.33.

¹⁷ Eric Hobsbawm, “Geçmiş Duygusu”, *Tarih Üzerine*, Çev. Osman Akınhay, Bilim ve Sanat Yay., Ankara, 1999, s.17.

tarihe “belge bilimi” anlamından farklı olarak “dönüşümlerin bilimi” anlamını katmaktadır. Tarihçinin asıl görevi olguları, derinlerde sessizce yatan etkenleri doğrultusunda anlamlandırmaktır. Tarihçi, temel ve belirleyici olanı ortaya koyar. Bunun için toprağı sabırla, derin kazmak durumundadır. Bu istek, tarihi ve alanını belirleyen temel unsurdur.

Tarih insanın ellerinde yoğrulmakta ve bugüne aktarılmaktadır. “Bizler nasıl geçmişin ürünüyssek bilinen geçmiş de (tarih) bizim yapıtıımızdır”¹⁸. Keith Jenkins’e ait bu düşünce göre tarihçi tarihin bir parçası olarak karşımızda durmaktadır. Tarihçiler geçmişi ortaya çıkarmada kendilerine yükledikleri objektif gözlemcilik ve analiz kimliklerine karşın, araştırmalarında kendi konularının dışında değildirler. Hobsbawm tarihçinin bu özelliği için “kendi zamanımızın ve mekanımızın varsayımlarıyla hareket eden insanlarız”¹⁹ tespitinde bulunarak, tarihçinin kendi çağının çocuğı olması dolayısıyla, araştırması ile arasında olabilecek bütünleşmeye dikkat çekmektedir. Tarihi yapanlar kadar aktaranlar da tarihi etkilemekte; bize ancak bu süzgeçten geçen tarihe inanmak kalmaktadır. Tarih ve tarihçi etkileşiminin dışına çıkılacak olursa; tarih, içinde yaşanan toplumun hem nedeni hem de sonucudur. Tarihin oluşumu/oluşturulması’na paralel olarak ifade edilen “insanların kendi toplumsal kimlik kavramlarını ve geleceğe ilişkin beklentilerini oluşturmalarını sağlayan deneyimlerin toplamıdır”²⁰ şeklindeki tanımlama, tarih-tarihçi-toplum üçlemesine gerekli rolleri biçmektedir. Tarih bunların her birini bir potada ele alan kolektif bir bellektir.

¹⁸ Keith Jenkins, *Tarihi Yeniden Düşünmek*, Çev. Bahadır Sina Şener, Dost Kitabevi, Ankara, 1997, s.24.

¹⁹ Eric Hobsbawm, “Kimlik Tarihi Yeterli Değildir”, *a.g.e.*, s.418.

²⁰ Tosh, *a.g.e.*, s.23.

Bilindiği gibi tarih iki anlam ifade etmektedir. Birincisi, gerçekleşmiş olduğuna inandığımız ama tarihçiler ve uzmanlar tarafından ortaya çıkartılmamış, dolayısıyla anlamlandırılmamış geçmiş düşüncesidir. Diğeri ise tarihçiler ve uzmanların, belgelere ve tarihsel yöntemlere dayalı olarak, kurmaya veya şekillendirmeye çalıştıkları geçmiş imgesidir. Burada üzerinde durulan tarihsel anlam ikinci boyutta ele alınan olacaktır. “Tarih bilimi için uygun amaç, geçmişi anlaşılır kılarak insanların bugünkü durumlarını anlamalarına yardımcı olmak”²¹ şeklinde ifade edilen unsur, tarihin insan ile arasındaki sıkı ilişkiyi öngören anlayıştır. “Tarih bilgisi geçmiş hakkında bağlantılı, ahenkli, anlaşılır bir bilgi formu”²² olduğu için, insanı ve onun doğasını anlamlandırmada ve onun yaşamla bağını kurmada başat göreve sahiptir.

İnsan gerçekleştirdiği yaşamalar üzerine düşünen, onları bir biçimde dile getiren bir varlıktır. Bugünkü anlamda olmasa da tarihe ilişkin ilk çalışmalarının hemen her toplumda izlerini bulmak olasıdır. Tarihin öncelikle insan aklının erebileceği bir sorgulama alanı olarak görülmesi Herodotos ile başlatılır.²³ Ne var ki Antikçağ’da ve Ortaçağ boyunca tarih ile ilgili bir araştırma ve soruşturma sonucunda elde edilecek bir bilginin, yani historik bilmenin ikincil bir bilme türü olduğu yolundadır. Historik bilmenin önünde, Antikite’de teorik bilme, Ortaçağ’da iman ve Yeniçağ’da ise deney yer almıştır. Yakınçağlarda tarihin özerklik kazanması öncelikle deney bilgisinin geçerliliği çerçevesinde ve doğa bilimlerindeki gelişmelerden etkilenerek bir ölçüde mümkün olabilmıştır. 19. Yüzyıl’da deney bilgisinin alanı içerisinde görülen tarih doğa bilimlerinin yasa koyucu etkinliğinin bir

²¹ E.H.Carr; J.Fontana, *Tarih Yazımında Nesnellik ve Yanlılık*, Çev. Özer Ozankaya, İmge Kitabevi Yay., Ankara, 1992, s.31.

²² David Thomson, *Tarihin Amacı*, Çev. Salih Özbaran, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No:20, İzmir, 1983, s.7.

²³ Mansel, *age.*, s.354.

parçası olarak algılanmıştır. Özellikle Pozitivist ve Marksist tarih yazımı nomotetik bilimin özelliklerini göstermektedir. Diğer yandan tarih bilgisinin ve hatta deney bilgisinin kesinlik iddialarına karşı bir eleştiri de bulunduğu üzere felsefe tarihinde hep var olmuştur.

İnsanın doğadaki diğer fenomenler gibi incelenip incelenemeyeceği konusu hakkında tarihin bir bilim olup olmadığı sorusu, ondokuzuncu yüzyılın en fazla kafa yorduğu konulardan biri olmuştur. Tarihçilik, bilimsellik açısından en büyük aşamasını bir çok felsefe tarihçisinin “tarih yüzyılı” olarak tanımladığı 19. yüzyılda yapmıştır. Tarihin bilimsel olduğu gerçeğini savunan bakış açısına göre; tarih de diğer doğa bilimleri gibi aynı yöntemleri uygulamalı ve bulgularını bilimsel standartlara göre değerlendirmelidir. Tarih bilgisi ancak, bilimsel yöneme sahip olduğu zaman geçerlilik kazanabilecektir. Bu yüzyılda her türlü bilimsel bilginin temeli olarak; gerçekliğin, tarafsız, “pasif” gözlemci tarafından titizlikle gözlemlenmesi sonucunda; bilinen bütün olgulara uyan ve gözlemlenen düzenliliğe açıklama getiren bir genelleme ya da “yasa” ortaya konabilirdi.

Bu yaklaşımı 19. yüzyılda klasik biçimde ifade eden bilgi felsefesine “pozitivizm” adı verilir. Pozitivistlere göre, tarihçinin ilk görevi geçmiş hakkında olguya dayalı bilgi toplamaktır. Birincil kaynaklara eleştirel yöntem uygulanarak doğrulanmış olan olgular, geçmişin nasıl açıklanacağını ya da yorumlanacağını belirlemektedir. Bu süreçte tarihçiyi ilgilendiren tek nokta, olgular ve olgulardan mantıksal olarak çıkan genellemelerdir. 19. yüzyıl’ın en önemli pozitivist filozofu Auguste Comte “tarihçiler de vakti geldiğinde tarihsel gelişim yasalarını ortaya koyabileceklerdir”²⁴ şeklindeki düşünceye sahipti.

²⁴ Tosh, *a.g.e.*, s.123.

Pozitivist tarih görüşü İngiltere’de Locke’dan Bernand Russell’a değin, İngiliz felsefesinin başat özelliği olan ampirik gelenek ile çok iyi uyuşmaktadır. Ampirik bilgi teorisine göre özne ile nesne arasında tam bir ayrılma söz konusudur. Olgular duyu izlenimleri gibi, dışarıdan gözlemciye kendilerini zorlarlar ve gözlemcinin bilincinde bağımsızdırlar. Olguların alış süreci edilgendir. Ancak gözlemci verileri aldıktan sonra, bunları işler. Pozitivistler de olgular kültürüne kendi etkilerini katmışlardır. Onlara göre: “Tarih doğrulanmış bir olgular kümesidir”²⁵.

18. ve 19. yüzyıllar boyunca bilim adamları doğa yasalarının -Newton’un devinim yasası, yerçekimi yasası vb.- kesinlikle saptanmış olduğu tespitinde bulunmuşlardı. Buna göre bilim adamlarının uğraşı, gözlemlenmiş olgulardan tümevarım süreci ile yeni yasaları bulmak ve saptamaktır. Bu süreci Darwin’in türler üzerine yaptığı devrim de etkilemiş; bilim adamlarının, biyolojiden esinlenerek toplumu, bir organizma olarak düşünmelerine neden olmuştur. Tarihçinin genellemeler yapması bir zorunluluktur. Ancak burada amaç, 19. yüzyıldaki klasik “yasa koyucu” anlayışın ötesinde “ileri araştırma ve yeni anlayışların yolunu gösteren bir varsayım”²⁶ ortaya koymak şeklinde algılanmalıdır. Aksi halde “tüm zamanların tarihi” gibi bir yanılgıya düşülebilir. Halbuki tarih dinamizmi ölçüsünde kendisini yaratan ve üretebilen bir alana sahiptir.

19. yüzyılda, pozitivistizmin karşısında gelişen ve tarihi bilimsel özelliklerin dışında gören felsefi görüş “idealizm”dir. Bu görüşe göre insanla ilgili olaylar, doğa olaylarından ayrılmalıdır. Çünkü, araştırması ile konusu arasında özdeşlik; doğa bilimcisi tarafından hiçbir zaman kavranılamayacak kadar derindir. Doğa olaylarında ampirik bilgi kullanılabilmesine karşın, insanın ele alınışında bu bilginin

²⁵ Carr, *a.g.e.*, s.14.

²⁶ *Ay. es.*, s.72.

kullanılabilme olasılığı yoktur. Çünkü insanla ilgili olayların, aktörlerin niyetlerinden, duygularından, zihinlerinden meydana gelmiş “içsel” bir boyutu vardır. Araştırmacı için tümevarım yöntemi, bu noktada geçersiz kalmaktadır. Geçmişteki olayların algılanması, o dönemin insanıyla kurulacak empati yöntemiyle ve sezginin esas alınmasıyla mümkündür. Bu durumun ise bilimsel yöntem ile arasında hiçbir bağ yoktur. İdealistlere göre tarihsel bilgi, özü itibarıyla öznedir. Sosyal bilimlerde görülen genellemeler tarihte uygulanmamış, ortaya herhangi bir yasa koymamıştır. Bu tür tarih yazımındaki açıklayıcılık genellikle ”tarihsicilik(historicism)” diye adlandırılmaktadır. Antropomorf zaman içerisinde yer alan “geçmiş, şimdi ve gelecek” sıralaması, bu tarih yazımında da mevcuttu. Bu nedenle aynen yaşam gibiydi. Bu yaşam gibi olma, bilimsel açıklamanın yerini tutabiliyordu.

Tarihsiciliğin temelindeki ilkeye göre her çağ, kendi kültürü ve kendi değerleriyle; insan ruhunun benzeriz bir eseridir. Bir çağdan bakarak, bir başka çağı açıklayabilmek için; bugünün değerlerini bir yana bırakıp, olguları kendi çağı içinde ele almak gerekir. Bunun ötesinde tarihsicilere göre, insanların kendi zamanlarının kültürü ile kurumlarını anlamının yolu da tarihsel bir bakışla mümkündür. Bu anlayışa göre “dünyayı kavramanın asıl noktası akıl değil, tarih” idi²⁷.

Tarihsiciliğin kurucusu olan Alman tarihçi Leopold Von Ranke, tarihin ancak birinci elden kaynaklara dayanılarak yazılabileceğini savunmuştur. Ranke'nin anlayışında, tarihçi sorulara yanıt vermez; sadece olayların nasıl olduğunu ortaya çıkarır. Ranke pratik sonuçlar gösteren tarih anlayışına şiddetle karşı çıkmıştır. Her bir çağın kendi kültürü ve değerleriyle ortaya konulması gerektiğine inanmıştır.

²⁷ Tosh, *a.g.e.*, s.14.

Tarihçinin ödevinin “nasılsa öyle göstermek”²⁸ olduğu tespitini yapmıştır. Ranke’nin izlerine, 20. yüzyılda, “Tarihçi seçemez, geçmiş olaylar onun önünde değildir; o düşüncelerini kendi sistemi içinde yansıttığı zaman tarih diye bir şey çıkar”²⁹ şeklinde tarihi yorumlayan Collingwood’da görebilmekteyiz.

Hobsbawm’a göre Rankeci Ortodoks tarihin hamurunu, geçmişte yapılan seçimler oluşturduğu için, bu dar yaklaşım, tarihin diğer sosyal bilimlerle arasında geliştirmesi gereken ilişkiyi olanaklı kılmamıştır.³⁰

Ranke, 1824’ten 1872’ye kadar Berlin Üniversitesi’nde ders verdi ve bu arada altmış cildin üzerinde kitap yazdı. Ranke’nin modern bir disiplin olarak “akademik tarihin kurucusu”³¹ sıfatını almasında etkili olan unsur, tarihsicilerin programını gerçekleştirebilmek için gerekli olan araştırma tekniklerini, özellikle de birincil elden kaynakları kullanıp yorumlama tekniğini onun geliştirmiş olmasıdır.

19. yüzyılda tarihin materyalist yorumu Jeremy Bertham’ın geliştirdiği faydacılık ve Auguste Comte tarafından açıklanan pozitivizm ile ivme kazanmıştır. Tarih sürecinde, bütün ögeler karşısında maddi ögelerin öncelik kazanması şeklinde formüle edebileceğimiz materyalist tarih görüşü, Marks ve Engels ile doruğuna ulaşmıştır. Materyalist tarih anlayışı, Alman idealist tarih düşüncesine karşı getirdiği yeni yaklaşımlarla; tarihsiciliğin alternatifi olabilmiştir. Salih Özbaran’ın ifade ettiği gibi, Marksizmin tarihçilikte ön plana çıkan yanı;

“tek, politik olayların birbirinden bağımsız olarak işlenmesi yerine girift, uzun dönemlerde olgunlaşan sosyal ve ekonomik prosesleri, halkın yaşantısındaki maddi durumu, teknolojiyi ve iktisadiyatı öne sürmesi, insan kitlelerinin tarihteki önemli

²⁸ Carr, *a.g.e.*, s.13.

²⁹ Özbaran, *a.g.e.*, s.75.

³⁰ Eric Hobsbawm, “Tarih İlerleme Kaydetti mi?”, *a.g.e.*, s.92.

³¹ Tosh, *a.g.e.*, s.16.

rollerinin ortaya çıkarılması ve toplumdaki sınıf çatışmasının incelenmesi önerisi ve kronolojik tarih anlatımı yerine teorik açıklamalar vaat etmesi”dir³².

Tarihte baş rolü, toplum içinde insan oynar. Söz konusu olan toplum devlet adamları, kahramanlar ve dahiler kadar; işçiler, çiftçiler ve yoksullar da içinde olmak üzere bir bütündür. Bütün etkili hareketlerin çok az sayıda önderi ve kalabalık bir izleyici kitlesi vardır. Carr’a göre tarih “geniş ölçüde bir sayı sorunu”dur³³. Bu kalabalıklar önderlerinin başarısında önemli bir koşuldur.

Tarihin amacı, insanların en büyük çoğunluğunu ilgilendiren; onların yaşamına damgasını vuran ve yazgılarını belirleyen şeyi saptamak olmalıdır. Bu amaçla Marksizm ekonomiyi ön plana çıkartmış ve onu toplumun içinde işlemiştir. Hobsbawm’a göre 19. yüzyılın ortalarından itibaren gelişen Anti-Rankeci hareket ile idealist bir çerçevenin yerine materyalist bir anlayışı ortaya koymuştur. Bu gelişme politik tarihte bir gerilemeye neden olsa da, iktisadi ya da sosyolojik tarihte bir yükselmeye neden olmuştur³⁴. Ekonominin toplumdan ayrı tutulması, anlaşılmasını olanaksızlaştırmaktadır. Ancak burada ekonominin ele alınışında; insanların bir sayı ve istatistikten başka anlam ifade etmek zorundadırlar. Buna göre, belli bir toplum biçimi içinde yaşayan bütünün içinde ve bütünün ortaya çıkmasında en fazla etkiye sahip olan insan siyasal ve hukuksal örgütün bir parçası idi.

Marks ve Engels’in üretim biçimi kuramına göre; önemli olan, insanlar ve onların kullandıkları “üretim araçları” ile insanların arasında kurulan ve üretim sürecinde şu ya da bu biçimde yer alan ilişkileri anlatan “üretim ilişkileri” idi. Bununla birlikte üretim araçlarına kimin sahip olabileceğini belirleyen; ikinci bir ilişki türü de “mülkiyet ilişkileri”dir. Bu iki temel öge arasında sıkı bir karşılıklı

³² Salih Özbaran, *Tarih ve Öğretimi*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992, s.33.

³³ Carr, *a.g.e.*, s.60.

³⁴ Eric Hobsbawm, “Tarihçiler Karl Marx’a Ne Borçludur?”, *a.g.e.*, s.218.

uyum vardır. Üretici güçlerin gelişme aşaması, üretim ilişkilerinin niteliği ile uyum içinde olmalıdır. Gelişim düzeyi ölçüsünde bir değişim olduğunda, üretici güçler ilerler ve değişirler. Oysa bunlarla ilgili üretim ilişkileri değişmeden kaldıkları için, sonunda toplumu çatışmaya götürecek olan bir çelişki doğar. 19. yüzyılda ortaya çıkan kuramlar içerisinde Marksizm'in ve yaratıcısı Marx'ın, tarih ve sosyal bilimlere etkisi büyük olmuştur. Hobsbawm'a göre bu model Marksist olmayanlar tarafından bile çok yaygın biçimde değerli bir katkı olarak sayılmıştır. Marksizm'in cazibesi "her zaman için hem toplumsal yapının hem de bu yapının tarihsizliğini, dolayısıyla değişimin içsel dinamiğini[çelişkiler] vurgulamakta ısrar etmesinden"³⁵ ileri gelmiştir.

Marksist tarih görüşünün, tarihe en büyük katkılarından biri de; insan yaşamında görülen çocukluk, gençlik, olgunluk, yaşlılık gibi yaşam evrelerini; toplumların gelişmesinde ilkel köleci, feodal, kapitalist, sosyalist dönemler bağlamlarında; nitelik değişmelerinin sıralanmasına dayanarak, ordinal bir metriği olan zaman anlayışını ortaya çıkartması olmuştur. İnsan yaşamını; değişik evrelerde, toplumların değişik aşamalarda farklı zaman yapılarına ya da topolojilerine dayanarak, zaman anlayışını geliştirmişlerdir. Bu belirlemelerde kullanılan temel argüman ise üretim biçimleri olmuştur.

19. yüzyılda özellikle İngiltere'de geliştirilen ve tarihi bir edebiyat alanı olarak gören yaklaşım, 20. yüzyılda da etkisini sürdürmüştür. Bu yaklaşıma göre; tarihçinin temel görevi, çağın karakterini ve ruhunu ortaya koymaktır. Bu amaca ulaşırken kullanılan dile ve konu seçimine başat rol biçilmiştir. Tarihi bir edebiyat dalı olarak görenlerin başında, T.B. Macavlay yer almıştır. Yazdığı İngiltere Tarihi

³⁵ Hobsbawm, *a.g.m.*, s.227.

ile İngiltere ve A.B.D.'de büyük kitlelere ulaşabilmiştir. Anlatımındaki mükemmelliği en önemli özelliği olmuştur. Biyografi alanındaki çalışmalarıyla İngiliz tarihçi T. Carlyle de bu döneme örnek verilebilir. 19. yüzyıl İngiliz tarihçileri tarih araştırmalarını ve öğretimini sistematik biçime sokamamışlardır. Sonuçta döneme ait tarihsel çalışmalar “devlet adamının, hukukçunun, askerinin ya da edebi zevk peşinde koşanların hizmetine”³⁶ girmiştir.

I.2.Yirminci Yüzyılda Önemli Tarihçilik Okulları ve Hobsbawm

19. yüzyıl tarihçileri çalışmalarında, çoğunlukla ulusal bilinci ve siyasal özgürlüğü işlemişler; diğer bilim dallarındaki yasa koyucuların da etkisiyle tarihe, tüm zamanlara cevap verebilecek bir formülasyon çerçevesinden bakmışlardır. İnsanı merkeze alıp, onun toplumsal özelliğine pek fazla dokunmamaları diğer bir yanlarıdır. 20. yüzyıl tarihçilerini bu yüzyıldan ayıran temel unsur ise insanı, bireysel yanının ötesinde toplumsal özelliğiyle ele alma çabasıdır. Bu bakış açısı tarihi, sadece sosyal bilimler içinde veya beşeri bilimler içinde gören yaklaşımları doğurmuştur. John Tosh'un “tarih sonsuz çekiciliğini ve karmaşıklığını, bunların her ikisi arasında bir köprü oluşturmasından olan melez bir disiplin”³⁷ olduğu önündeki açıklaması, bu tartışmaya son noktayı koyma amacını taşımaktadır.

19. yüzyılın mirası olan, tarihin bilimselliği sorusu, 20. yüzyıla da kendisini taşımıştır. 1902 yılında Cambridge Üniversitesi'nde açılış konuşması yapan J. B. Bury, tarih için “ne şu ne bu, sadece bilim”³⁸ tanımlamasında bulunarak, 20. yüzyılın ağırlığını koyduğu bakış açısını dile getirmiştir. Bu yüzyılın başka bir

³⁶ Özbaran, (1997), *a.g.e.*, s.71.

³⁷ Tosh, *a.g.e.*, s.30.

³⁸ Özbaran, (1997), *a.g.e.*, s.75.

İngiliz tarihçisi G. M. Trevelyan tarihe bilim sıfatının belli aşamalar için verilebileceğini, yeni olguların toplanması ve belgelerin değerinin ortaya konulması sırasında bilimsel olabileceğini, ancak ortaya çıkarılan olayların tahmin yürütme ile işlendiğinde bilim niteliğini taşımayacağını savunmuştur. Trevelyan'a göre "tarih, bilimsel çalışmanın ve hayal gücünün edebi sanat biçimine sokulduğu zaman halktan bir kişiye ilginç gelebilir ve onu eğitebilir"³⁹ bir özelliğe sahiptir. Tarihi diğer bilimlerden ayırmaya çalışan Trevelyan, 19. yüzyılda yer alan idealist tarih görüşünü kısmi anlamda devam ettirilmiştir.

20. yüzyılda tarihe getirdikleri yaklaşımlarla etkili olmuş tarihçilerden biri de B. Croce'dur. 19. yüzyıl idealist tarih anlayışının takipçisi olan Croce, tarihi ve bilimselliği ısrarla birbirinden ayırmıştır. Geçmişin varlığının düşünülmemeyeceğini, tarihin ancak tarihçinin zihninde gerçek olabileceğini tezini savunmuştur. Croce'un ardılı olan Collingwood'a göre "tarih tarihçinin yarattığıdır"⁴⁰. Tarihçi seçemez, geçmiş, olaylar onun önünde değildir. Tarihçi düşüncelerini kendi sistemi içinde yansıttığı zaman tarih diye bir şey ortaya çıkar.

20. yüzyılda tarihe bir başka yaklaşımı getirenler ise "biçimbilimi" kavramını geliştirenler olmuştur. Alman Oswald Spengler (1880-1936) ile Arnold S. Taynbee (1889-1975) bu kuramın önde gelen isimleridir. Biçimbilimciler geçmişte büyük, yinelenen düzenlilikler, durmadan yeniden başlayan döngüler aramışlar; bunları bilmenin yalnız geçmişi anlamamızı sağlamakla kalmayıp, geleceği de öngörmemize olanak vereceğini, çünkü bir tarihsel döngünün hangi noktasında bulunduğumuzu bilirsek, geçmişteki döngülerin benzer aşamalarındaki olayların akışıyla

³⁹Ay. es., s.73.

⁴⁰Ay. es., s.75.

karşılaştırmalar yapabileceğimizi ve böylece içinde bulunulan döngünün bitimine değin neler olacağını önceden bilebileceğimizi öne sürmüşlerdir.

Biçimbilimi kuramı tarihte, nüfus, ekonomi, siyasal örgüt gibi olguları birbirinden soyutlamıştır. Ayrıca bu öğeler tek bir toplumun özellikleri olmasının dışında ele alınmıştır. Bu öğelerin birlikte ortaya koydukları bütünlük ve kendi aralarındaki etkileşim çerçevesinde ele alınmamış olması, biçimbilimi kuramını eksikli bırakmaktadır.

Amerika’da, yüzyıl dönümü civarında yaşanan yöntem tartışması, üniversitelerdeki geleneksel tarih biliminin artık modern, demokratik, sanayileşmiş bir toplumun bilimsel ve toplumsal gereksinimleriyle örtüşmediğini varsayıyordu. Tartışmanın tarafları, 1870’ten sonra Amerikan Üniversiteleri’nde siyasete odaklanmış tarih araştırmalarının daha geniş tabanlı bir toplum tarihine doğru genişletilmesi gerektiği sonucuna vardılar. Bu yönde Amerika’da ortaya çıkan *Yeni Tarih* moderniteyi ve onun yanı sıra demokratik bir toplumsal düzeni desteklemekteydi. *Yeni Tarihçilere* göre Amerika hem Batı’daki kırsal sınırın, hem de Doğu’nun canlı kentlerinin niteliğini belirleyen göçmenlerin ülkesiydi. İlgilendikleri bilimler, başta ekonomi ve sosyoloji, ama aynı zamanda psikoloji de gelmek üzere, modern toplumu ele alan bilimlerdi.

Yeni Tarih’i ortak bir paydaya indirgemek zordur. Bazı tarihçilerce ekonomik ve toplumsal çatışmalar Amerikan tarihinde belirleyici olarak nitelendirilirken, bazılarına göre ise dinin rolünün altı çiziliyordu.

II. Dünya Savaşı’ndan sonraki ilk yirmi yıl içinde *Yeni Tarihçiler*’; kendilerine verdiği adla “İlerlemeci Tarihçiler” hem siyasal, hem de bilimsel varsayımları sorgulamaya başladılar. Amerika onlara göre, ideolojik

bölünmelerinden uzak gerçek anlamda sınıfsız bir topluluk idi. Geniş bir kapitalist pazar ekonomisinin sınıf çatışmasının nihai unsurlarını ortadan kaldırmış olduğunu inanıyorlardı.

Amerika'yı modern bir devlet olarak kabul eden İlerlemeci Tarihçiler, tarih ve sosyal bilim alanlarında ki araştırmalarda modern yöntemlerin uygulanması gerektiğine işaret ettiler. Bu alanda özellikle nicel tarih araştırmaları ve onun baş yardımcısı olan bilgisayar 1950'lerde bir çok araştırma alanında kullanılmaya başlandı. Nicel araştırmalar en çok ekonomik tarihte uygulandı. Ekonomi alanındaki çalışmaları, onu siyaset ve toplumdaki yalıtılmış olarak ele almaları, belirtilmesi gereken önemli yanlarından biridir.

1960'ların Batı Almanya'sında, sosyal bilimlere yönelik bir ilgi ortaya çıktı.Yeni Alman toplumsal tarihçileri kuşağı daha önceki meslektaşlarından farklı olarak siyaseti toplumsal güçler ve modernizasyon sorunlarıyla yakından ilişkilendirdiler. Bunun yanı sıra, Max Weber'den etkilenen bir sosyal bilim geleneği içinde çalıştılar. Siyaset ile toplumun karşılıklı yakın ilişkisine duyarlı oldular. Frankfurt Okulu, özellikle Wehler döneminde, Marx'ın ekonomik güçlerin başat rolü kavramını yadsıyordu. Bunun yerine Wehler, her toplumu belirleyen etkileşim halindeki üç güç olarak, Weberci "siyaset, ekonomi ve kültür" anlayışını ortaya koymuştu.

Wehler'e göre tarihsel araştırmalar iki varsayımdan yola çıkar. İlki, tarihin bir sosyal bilim biçimini benimsenmesi gerektiğidir; ama bunun, Amerikan geleneğindeki davranışsal sosyal bilimlerin tersine, topluma, toplumsal değişimle bağlantılı açıkça formüle edilmiş sorularla yaklaşan, Wehler'in verdiği adla, tarihsel bir sosyal bilim (*Historische Sozialwissenschaft*) olması gerekir.İkincisi, bilimsel

araştırma ile toplumsal uygulama arasında yakın bir bağlantı vardır. Wehler'in tarihsel sosyal bilim anlayışı, bir toplumu ve ekonomik olduğu kadar siyasal ve sosyokültürel etkenlerle de belirlenen bir çağı bir bütün halinde anlamayı mümkün kılan Marx'a ait toplumsal formasyonlar kavramının Weber tarafından yapılan genişletilmesini, olduğu gibi kabul eder.

1971'de Bielefeld Üniversitesi'nde Disiplinlerarası Araştırma Merkezi kuruldu. Wehler 1971'de burada tarih profesörlüğü'ne getirildi ve 1972'de Jürgen Kocka da ona katıldı. Böylelikle eleştirel toplumsal tarih, güvenilir bir kurumsal temel bulmuş oldu. 1972'de, *Tarih Biliminde Eleştirel Araştırmalar* adıyla bir monografi dizisi başlatıldı; bunun devamını dergisi izledi; bu dergi günümüzün Alman bilimsel çevrelerinde, Fransa'da *Annales*, Büyük Britanya'da da *Past and Present*'in sahip oldukları konuma benzer bir yer işgal etmeye başladı. Bu yayınların odağını, *Annales* ve *Past and Present*'inkinin aksine, ortaçağ ya da erken modern çağ değil, modern sanayi toplumlarındaki dönüşüm süreci oluşturmaktadır. Diğer bir önemli ilgi odağı da, siyaset ve toplum arasındaki etkileşimdi.

I.2.1. Annales Tarih Okulu ve Fransa

Bu okul arasında onca farklılıklara karşın doğa bilimlerini gelişimi çerçevesinde şekillenen tarihçilik mesleğine mensuptu. Bilindiği üzere sosyal bilimlerin çoğu gibi tarih de ancak 19.yüzyılın sonlarında ve Newtoncu bilimin kültürel egemenliğinin gölgesinde kurumsallaştı⁴¹. Sosyal bilimler, bu dönemde yöntem tartışmaları dahilinde “iki kültürlü” bir özellik sergiliyordu. Bu kutuplaşmanın taraflarından biri, kendisini beşeri bilimlere doğru meyleden ve

⁴¹ Immanuel Wallerstein, *Yeni Bir Sosyal Bilim İçin*, Çev. Ender Aboğlu, Aram Yay., İstanbul, 2003, s.77.

idiyografik olarak adlandırılan bir epistemolojiyi öngörüyordu. Diğeri ise, her toplumsal fenomenin tekilliğini, tüm engellemelerin sınırlı yararlılığını ve duygudaş kavrayış ihtiyacını vurgulayan; kendilerine doğa bilimlerini yakın bulan, nomotetik olarak adlandırılan bir epistemolojiyi kullanmaktaydı. Sosyal bilimlerin, beşeri bilimler ve doğa bilimleri arasında bir yerde, iki kültür arasında derinden parçalanmış bir bilgi alanı olarak; disiplin haline getirilmesi ancak 1945’lerde mümkün olacaktır. Wallerstein, 19.yüzyılın sonunda sosyal bilimler arasında üç temel unsuru yansıtmaktadır. Geçmiş (tarih) ve bugün (iktisat, siyasal bilimler ve sosyoloji) arasındaki ayrım; Batılı uygar dünya (yukarıdaki dört disiplin) ve dünyanın geri kalanı (ilkel halklar için antropoloji, Batılı olmayan “yüksek uygarlıklar” için Şarkiyat araştırmalar) arasındaki ayrım ile Pazar,(ekonomi) devlet (siyasal bilimler) ve sivil toplum (sosyoloji) mantıkları arasında yalnızca Batı dünyası için geçerli olan ayrımdır⁴².

Tarihin içeriği Fransa’da 1900 yılı civarında canlı bir tartışma konusuydu. Bu dönemde Fransa’da faaliyet gösteren en önemli tarihçilerden biri olan Ernest Lavisse, 1900 ile 1912 yılları arasında yayımlanan on ciltlik Fransa tarihinin genel editörü olarak kitabını siyasal tarihin dışındaki konularla doldurmaya başlamıştı⁴³. Yine Annales Okulu’nu önceleyen isimlerden biri tarihçi ve coğrafyacı olan Paul Vidal de la Blache’in 1903’te yayımlanmış olan *Fransa Coğrafyasının Tablosu* yalnızca Fransız coğrafya okulunun değil, aynı zamanda Fransız tarih okulunun da başat eserlerinden biri olmuştur⁴⁴. Fransa’da 19.yüzyıl sonlarında, Carl Ritter ile Alman coğrafya geleneğinden derinden etkilenmiş olan Vidal’in Almanya’daki

⁴² Ay.es., s.79.

⁴³ Peter Burke, *Fransız Tarih Devrimi: Annales Okulu*, Çev. Mehmet Küçük, Doğu-Batı Yay., Ankara, 2002, s.35.

⁴⁴ Fernand Braudel, *Tarih Üzerine Yazılar*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara, 1992, s.42.

çağdaşı Friedrich Ratzel'in coğrafi determinizminden kaçınan *geographie humaine* (beşeri coğrafya); 1930'lar ve sonrasındaki Fransa'yı derinden etkileyecektir⁴⁵. Vidal insanın çevreyle olan ilişkisini, aynı anda aktif ve pasif çevreyi biçimlendiren ve çevre tarafından biçimlendirilen, olarak görüyordu. Vidal'in devrimi coğrafyanın *tarihselleştirilmesi (historization)* idi⁴⁶.

Fransa'da Durkheim'cı okul içinden de tarih bilimine katkılar olmuştu⁴⁷. Durkheim'ın öğrencisi olan iktisatçı François Simiand, Durkheim sosyolojisini yeniden yorumlamış, ekonomik tarihin nicelikler ve modellerle işlemesi nedeniyle, tarihin sosyal bilimle uyum sağlayabilecek bir alt bölümü olduğu tespitinde bulunmuştu⁴⁸. Simiand'ın tarihin araştırılmasına en olumlu katkısı fiyatlar üzerine yaptığı çalışmaydı. Onu özellikle ilgilendiren şeyler, uzun dönemli eğilimler ve düzensiz değişimlerdi. Modern tarihte, "A safhaları" adını verdiği, dört dönem gözlemledi. 1500-1650, 1789-1815, 1850-1880 ve 1900-1920. Bu dönemler arasında, fiyatların sabit olduğu veya düştüğü ve ekonominin daraldığı "B safhaları" vardı⁴⁹. Simiand sosyolojiye matematiksel formülasyonları dahil ederek, onu bir bilim haline getirme çabasıındaydı. Simiand, tarihçiler kabilesinin üç "put"u dediği şeylere siyaset putu, birey putu ve olay dizim putu (kronoloji) ve iktisat incelemelerini siyasal bir çerçeveye oturtma çabalarını kınıyordu⁵⁰. Anlatısal tarihin geleneksel biçimlerinin, tarihin ve onun sosyal bilimle uyumunu sağlamasında etken olan ekonomik tarihin ihtiyaçlarına cevap veremeyeceği kanaatindeydi. Simiand'ın A safhaları ile B

⁴⁵ Georges G.Iggers, *Yirminci Yüzyılda Tarih Yazımı*, Çev. Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2003, ss.52-53.

⁴⁶ *Tarih ve Tarihçi: Annales Okulu İzinde*, (Ed.Ali Boratav), Alan Yay., İstanbul, 1985, s.14.

⁴⁷ Iggers, *a.g.e.*, s.35.

⁴⁸ *Ay. es.*, s.35.

⁴⁹ Ali Boratav, *Tarih ve Tarihçi: Annales Okulu İzinde* (Ed.Ali Boratav)), Alan Yay., İstanbul, 1985,.s.34.

⁵⁰ Peter Burke, *Tarih ve Toplumsal Kuram*, Çev. Mete Tunçay, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2000, s.11.

safhaları arasında tanımladığı modeli Hobsbawm tarafından da kullanılmıştır. Özellikle *Kısa Yirminci Yüzyıl*'da bu yüzyıl üzerine tespit ettiği dinamikler, A safhalarındaki sürekliliklerle birlikte, B safhaları olarak tanımlanabilecek 1919 Dünya Ekonomik bunalımı gibi gelişmelerle kesintiye uğramasına karşın genel çerçevesi matematiksel formülasyon dahilinde bir bütünü göstermektedir.

Henri Berr'in 1900'da, *tarihsel* ya da *kollektif* bir psikolojinin üretilmesi beklentisiyle kurmuş olduğu tarihsel psikoloji dergisi *Revue de Synthèse Historique de Annales Okulu*'nun kurucusu iki genci etkilemişti. Bu iki genç Lucien Febvre ve Marc Bloch idi⁵¹.

Strasbourg Üniversitesi'ndeki düşünsel ortamın onlarda önemli bir etkisi olacak olan, 16. yüzyıl uzmanı Febvre ile Ortaçağ uzmanı Bloch da 1920 yılında bu üniversitede hoca olarak göreve başlamışlardı. Fransa yerelinden başlamak üzere tarih alanında önemli değişimler yaratacak olan, Bloch ve Febvre'nin Strasbourg'daki macerası 1933 yılına kadar sürecektir. Bloch'un, 1924 yılında yayımladığı *The Royal Tauch* (Kralın Dokunuşu) isimli çalışması, kendisinin "dinsel psikoloji" dediği bilgi alanına yapılmış bir katkıydı. Bizim bugün "zihniyetler tarihi" dediğimiz araştırma alanına öncülük eden bu çalışmada, Emile Durkheim'in izlerine rastlanmaktadır. Kitabın önemli bir diğer yanı ise, benzerlikler ve karşıtlıklar yönünde yapılmış olan "karşılaştırma"dır. Karşılaştırma yapılırken zaman ve mekan yönünden incelenen bölgeye komşu olan ülkelere de, çalışmada yer verilmiştir⁵². 1928 yılında yayımlanan Bloch'un *Avrupa Toplumlarının Karşılaştırmalı Tarihine Doğru* isimli çalışmasında, karşılaştırmalı metodun daha gelişkin ve genel kullanımı

⁵¹ Burke, 2002, *a.g.e.*, s.36.

⁵² *Ay. es.*, ss. 44-48.

savunulur⁵³. Febvre de. bu doğrultuda dinsel tarih ile toplumsal tarih arasında bir bağ kurmaya çalışmıştır. Febvre *Luther* biyografisinde, 1517 yılındaki potansiyel izleyicilerin, toplumsal bir önem taşıdığı duygusunu kazanmakta olan ve rahip sınıfının Tanrı ile insan arasında aracılık etmesinden huzursuzluk duyan bir grubun; yani bir kez daha, burjuvazinin varlığına dikkati çeker⁵⁴.

Bu bilgi birikimiyle, Marx'ın, Weber'in, Durkheim'in geliştirdiği düşünsel aygıtları tarihe uyarlayacak olan bu iki tarihçi; 1921 yılında Bloch, 1922 yılında Febvre, Belçikalı tarihçi Henri Pirenne'e birer mektup yazarak, ondan, yeni kuracakları derginin (journal) başına geçmesini rica ediyorlardı. Pirenne, her iki Fransız tarihçinin ortak talebine, destek sözü vererek ve fakat, ricalarını yerine getiremeyeceğini söyleyerek yanıt veriyordu. İlk mektubun üzerinden sekiz sene geçtikten sonra, 1929 yılında, Bloch ve Febvre, ortak kurucu müdürlük (directorship) görevlerini de üzerlerine alarak, daha sonra yirminci yüzyılın en büyük tarih okulu olacak *Annales Okulu*'na da isim babası olacak olan *Annales d'histoire économique et sociale*⁵⁵ adını verdikleri dergiyi kurdular. Başlangıcında iktisadi ve toplumsal tarih üzerine yoğunlaşan derginin kuruluş amacı "Marxçılığın dikkate çağırıldığı, toplumların yaşamlarının uzun süre gölgede kalmış veçhelerine ışık tutmak" idi. bundan böyle *Annales*'in tarih anlayışı durmadan başlangıcındaki anlamının dışına taşıtı: mümkün olan bütün alanları (yerbilim, ruhbilim, edebiyat vb.) içeriğine taşıdı; tarih boyunca egemen olmuş "olayanlatıcı (vakanüvis) tarih yazımının" ve ondokuzuncu yüzyılın "olgucu ya da deneyci tarih anlayışının", önce kurumsal,

⁵³Ay. es., s. 47.

⁵⁴Ay. es., ss. 48-49.

⁵⁵ Dergiye verilen adların da bir tarihi oldu ve dört kez ad değiştirdi: *Annales d'histoire économique et sociale* (1929-1939); *Annales d'histoire sociale* (1939-42, 1945); *Mélanges d'histoire sociale* (1942-4); *Annales : économies, sociétés, civilisations* (1946). 1994'te eski *Economies, Sociétés, Civilisation* altbaşlığı yerine *Histoire, Sciences Sociales* kabul edilmiştir. Derginin değişen isimleri için bkz. Burke, (2002), s.23. ; Iggers, s.62.

yapısal tarih; daha sonra kırsal, yerbilimsel, iklimsel tarih, hatta zihniyetler tarihi, nüfusbilim tarihi, ırkbilim tarihi gibi çeşitli yan dallarının katkılarıyla, “bütünsel tarih” anlayışına evrilmesine çalıştı⁵⁶.

Annales akımını inceleyen Peter Burke de haklı olarak *Annales Okulu* yerine *Annales* grubundan söz etmenin daha doğru olacağını ileri sürmektedir⁵⁷. Grubun önde gelen yazarları arasında Lucien Febvre, Marc Bloch, Fernand Braudel, Georges Duby ve diğer bazı tarihçiler yer almaktadır. Bu çevreye yakın isimler arasında ise Michel Foucault ve Ronald Mousnier bulunmaktadır.

Annales'i oluşturan temel görüşler, a- Geleneksel anlatının yerine sorun odaklı analitik tarihi koymak, b- Siyasete odaklanan tarih yerine insan faaliyetlerini merkeze alan bir tarih anlayışını ikame etmek, c- Bu ikisini gerçekleştirebilmek için disiplinler arası bir tarihçilik yapabilmek şeklinde üç madde halinde sıralanmaktadır.

Burke, *Annales* hareketini üç evreye ayırır:

1920-1945: Geleneksel tarih ve siyasî tarih anlayışını kökten yıkmaya çalışan kuruluş aşaması.

1945-1968: Metotların ve kavramların temellendirildiği okul sayılabilecek dönem.

1968-1990: Grubun bazı üyelerinin sosyo-ekonomik tarihten sosyo-kültürel tarihe yöneldikleri, bir kısmının ise yeniden siyasî tarih ve anlatıya geri döndüğü parçalanma dönemi.

⁵⁶ *Annales* tarihi üzerine bkz. Peter Burke, *Fransız Tarih Devrimi: Annales Okulu*, Çev. Mehmet Küçük, Doğu Batı Yay., Ankara, 2002; Peter Burke, *Tarih ve Toplumsal Kuram*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2005; *Tarih ve Tarihçi: Annales Okulu İzinde* (Ed. Ali Boratav), Alan Yay., İstanbul, 1985.

⁵⁷ Burke'nin *Annales* ile ilgili kitabının tanıtımı için bkz. Levent Öztürk, "Fransız Tarih Devrimi: *Annales Okulu*", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9/2004, s. 207-213.

Annales ekolü esas itibariyle ekonomiye yönelik bir metot değildir. Bu gruba mensup tarihçiler ağırlıklı olarak toplum ve uygarlıkların tarihleri üzerinde çalışmaktadırlar, ancak 1929'dan beri ekol bünyesinde yaşanan gelişmeler, ekonomik ve sosyal tarih arasında yakın bir bağlılığı beraberinde getirmiştir. Bu ekol, tarih araştırmalarında birbirine yakın disiplinlerin sağladığı bilgi ve araçları bir araya getirerek değişik seviyelerde analizler gerçekleştiren total bir tarih anlayışına sahiptir. Marksist ve *Annales* ekolleri tarihin ilgi alanını siyasal olaylardan ekonomik ve toplumsal olaylara kaydırarak farklı bir zaman kavramının ortaya çıkmasına zemin hazırladı. Siyasal olayların kısa dönemli niteliğine karşılık toplumsal ve ekonomik olayların uzun vadede biçimlenmeleri daha farklı bir zaman kavramını gerekli kılmıştı. Böylece iktisat tarihi araştırmaları için önemli bir analiz aracı olarak uzun dönem kavramı ortaya çıkmıştır.

Tarih çalışmalarında çoğulculuğu benimseyen *Annales* Salih Özbaran'a göre; tarihi belirli merkezin veya kişinin, siyasilerin, yöneticilerin ya da doktrinin/dogmanın yönlendirdiği bilgi dalı olmaktan çıkarmaya çalışan bir perspektife sahiptir⁵⁸. Tarih varolan gereksinimlerine bağlı olarak, Febvre'e göre, olgularını sistemli bir şekilde toplar, onları sınıflandırır ve gruplandırır. Yani "yaşama bağlı kalarak ölümü inceleme"yi⁵⁹ esas alır. Tarihçinin nihai hedefini Tosh "bir bütüncül ya da bütünlümlü tarih kaleme almak üzere insan hayatını bütün çeşitleriyle yakalamak"⁶⁰ şeklinde ifade ederken, insanı ve onun doğasını ele alan tüm unsurları hesaba katmaktadır.

⁵⁸ Özbaran, (1997), *a.g.e.*, s.44.

⁵⁹ Lucien Febvre, "Başka Bir Tarihe Doğru", *Tarih ve Tarihçi: Annales Okulu İzinde (Ed.Ali Boratav)*, Alan Yay., İstanbul, 1985, s.67.

⁶⁰ Tosh, *a.g.e.*, s.102.

Her tarihçinin mutlaka bir tarih tanımı vardır. Ancak Bloch tarihi tanımlamaktan kaçınacak ve onu diğer disiplinler ile arasındaki bütünsel ilişki dahilinde ele alacaktır. Çünkü Bloch'a göre "bütün tanımlar birer hapishanedir"⁶¹. Buna karşılık bilimlerin öncelikli ihtiyaç duydukları şey bu dar kalıplar yerine özgürlüktür. Disiplinler özgürleştikleri ölçüde ortak bir paydada buluşabilmekte ve karşılıklı olarak birbirlerini tamamlayabilmektedirler.

Annales dergisinin daha ilk sayılarında bütünsel tarihe sürekli olarak yapılan vurgu; derginin varlık sorununu da kesin bir biçimde ortaya koymaktaydı. Febvre genç dergisinin başına şöyle yazmıştı:

"Tarihçiler geçmişin belgelerine etkinlikleri kanıtlamış, eski yöntemlerini uygularken, sayıları giderek artan insanlar bazen ateşli bir şekilde olmak üzere, faaliyetlerini çağdaş toplum ve ekonomilerin incelenmesine tahsis etmektedirler. Tabii ki bunlardan her biri meşru bir uzmanlık alanında çalışıyorsa, kendi bahçesini çalışkan bir şekilde işliyorsaydı, bundan daha iyi bir şey olamaz. Fakat duvarlar o kadar yüksektir ki, çoğu zaman hiçbir şey görmek mümkün olamamaktadır. Oysa bu çeşitli gruplar arasındaki entelektüel alışverişler daha sık olabilseydi, yöntem ve olayların yorumlanması konusunda ne kadar değerli öneriler, ne kadar büyük kültür kazanımları, sezgiler alanında ne gelişmeler olurdu. Tarihin geleceği buradadır ve tabii yarım tarih olacak olayların doğru anlaşılmasına dayalıdır. Biz bu korkunç topluluklara karşı çıkmak istiyoruz"⁶².

Bloch ve Febvre'ün tarih yazımını büyük ölçüde dönüştürürken savundukları esas şeydu: "Eğer tarihe yeniden kan verilmesi gerekiyorsa, bu ancak coğrafya, linguistik, ekonomi, demografi, siyaset bilimi, klimotoloji, psikoloji ve benzeri beşeri bilim dallarının fethedilmesi; hatta boyunduruk altına alınmasıyla mümkün kılınabilir"⁶³. Bu nedenle *Annales* geleneksel konularını birleştirmeyi ve ilgili sosyal bilimlere tarihin alt dalları haline getirmeyi amaçlıyordu. Ancak bu

⁶¹ Febvre, *a.g.m.*, s.55.

⁶² Braudel, "Tarihin 1950'deki Konumları", *a.g.e.*, s.43.

⁶³ Ali Boratav, *Tarihçi ve Tarih: Annales Okulu İzinde*, Alan Yay., İstanbul, 1985, Sunuş bölümü, s.7.

ekolün mensupları söz konusu beşeri bilim dallarına eşit ağırlıkta zaman vermeyip, tarihe yadsınmayacak bir üstünlük tanımışlardı.

Tümel anlayışta tarihçilik yapan *Annales* için iktisadın önemi, iktisat için tarihin ne kadar az önemi varsa bunun tersi nitelikte ön sıralarda gelmekteydi. Yaşamının son yirmi yılında Bloch, kendisini genel bir tarihçiden çok ekonomik bir tarihçi olarak görmeye başladı. 1936'da geçtiği, Paris'teki kürsüsü özel bu alanla ilgili bir kürsüydü⁶⁴. Bloch için iktisadın bu dönemde daha öncelikli algılanması; etkisini yazarın eserlerinde de kendini gösterecektir. Aslında Bloch'un iktisada olan ilgisi yeni bir şey değildi. *Annales*'in ilk yıllarda iktisadi tarihe ağırlık vermesi Peter Burke'a göre derginin o yıllarda Bloch'un egemenliği altında olduğunu göstermektedir⁶⁵. Bloch'un iktisadi tarihe yakın olmasına karşın, Durkheimci yaklaşıma sahip olması onu Marx'tan ayırıyordu. Febvre ise bir sosyalist olmasına rağmen, Marx'ı aydınlatıcı bulamayacak kadar iradeciydi⁶⁶. *Annales*'in kurucuları genel anlamda Marksist çizginin dışında bir iktisadi tarih yapıyorlardı.

Tarihin bu çok boyutlu zamanları, çok boyutlu mekanlarla birleşince farklı tarihsel dönemler de ortaya çıkmıştır. Bloch için iki tür yararlı tarihsel dönem vardı: Kuşaklar ve Uygarlıklar. Uygarlık, toplam malzemeye, sonraki kuşakların yaşadığı değişime oranla çok yavaş değişen toplumun psikolojik ve toplumsal bileşenlerine işaret etmekteydi.⁶⁷ *Annales*'in bu farklı tarihsel dönemleri, tarihin zaman ve mekanını birleştirmiştir. Bu gelişme *Annales*'in tüm takipçileri tarafından kullanılacaktır.

⁶⁴ Chirot, *a.g.m.*, s. 40.

⁶⁵ Burke, (2002), *a.g.e.*, s.51.

⁶⁶ *Ay. es.*, s.95.

⁶⁷ Chirot, *a.g.m.*, s.24.

Bloch 1944'te Almanlar tarafından öldürüldü. Febvre, yalnızca *Annales*'i yayımlayarak değil, fakat çoğunu kendi yazarak gençleri hararetle teşvik ederek ve diğerlerini kendi türünde tarih yazmadıkları için paylayarak 1956 yılına kadar yaşadı. *Annales* yayın hayatına heretik bir mezhebin dergisi olarak başlamıştı. Dergi savaştan sonra bir ortodoks resmi yayın organına dönüşmüştür.⁶⁸ Bu dönemde *Annales*, kendisine Fransız entelektüel yaşamında önemli bir yer edindi. Derginin varisi Fernand Braudel olacaktı.

Strasbourg Grubu 1930'lu yıllarda dağıldı. Febvre, 1933 yılında College de France'daki bir kürsüde çalışmak üzere; Bloch da 1936 yılında Sorbonne Üniversitesi'nin ekonomik tarih kürsüsünde Hauser'in yerini almak üzere Strasbourg'dan ayrıldılar. Bloch ve Febvre'in öğrencilerinden bazıları çeşitli üniversitelerde hocalık yapıyorlardı. Özellikle Febvre'in 1937 yılında tanıştığı Fernand Braudel ve diğerlerinden oluşan *Annales'in Ruhü*⁶⁹ dedikleri şeyin izinden giden bir destekçi grubu mevcuttu.

Fernand Braudel, College de France'ta tezinin yayımlandığı tarih olan 1949 yılında hocalık etmeye başlamış ve Ecole des Hautes Etudes'de Centre des Recherches Historiques'in yöneticisi olarak Febvre'le birlikte görev almıştı. Braudel'in Febvre ile tanışıklığı daha öncelere dayanmaktaydı. Braudel ile Febvre dolayısıyla *Annales* arasındaki ilişki zamanla daha fazla yakınlaşacak bu ilişki Braudel'i *Annales*'in "ikinci kuşağından bir işçi"⁷⁰ konumuna getirecek kadar ileriye taşınacaktır.

⁶⁸ Burke, (2002), *a.g.e.*, s.64.

⁶⁹ Braudel, *a.g.e.*, s.43.

⁷⁰ Aynı yer.

Braudel'in merkezi fikri, tarihsel değişimlerin farklı hızlarda olduğudur. 1949 yılında yayımladığı *La Mediterranee et le monde Mediterranee*⁷¹ isimli çalışmasında, böyle üç hız ayırmakta, bunların her birine kitabında bir bölüm ayırmaktadır. Braudel'in kitabında ilkin Akdeniz'in bir coğrafi mekan olarak neredeyse durağan zamanı (Braudel buna, *histoire structurale* diyor) vardır. İkincisi, yavaş ama fark edilir ritimleri olan ekonomik sistemlerin, devletlerin, toplumların ve uygarlıkların zamanıdır (*histoire conjoncturelle*). Üçüncüsü, geleneksel anlatı tarihlerine konu olan, olayların ve bireylerin hızlı hareket eden zamanı (*histoire evenementielle*) ki, Braudel bunu "yüzeysel ve ancak gerisindeki güçleri açığa vurması"⁷² bakımından ilgi çekici bulur.

Braudel'e göre tarihin zamanı içinde bir coğrafi zaman, bir toplumsal zaman ve bir de bireysel zaman mevcuttur⁷³. Braudel'in zamanları bir bütünü arzederler. Onları denizlerdeki dalgalara benzeten Braudel, kısa zamandan uzun zamana gidildikçe tarihsel olayların zamanları ve etki alanlarının da arttığını belirtmektedir.

Her biri kendi içinde bütünsel bir açıklama denemesi olan üç bölümden ilki, jeo-tarih de diyebileceğimiz; insanın onu çevreleyen, onunla ilişkileri içindeki tarihini gündeme getirmektedir. Bu tarih akmakta ve yavaş değişmekte, sıklıkla ısrarlı geri dönüşlerden ve sürekli olarak yinelenen devrelerden meydana gelmektedir. Varolan maddi olanakların, teknolojik gelişmişlik düzeyi, mekansal sınırlılıklardan öte psikolojik ve kültürel sınırlamaların da etkisiyle aşılamayan; insanların yüz yıllar

⁷¹ Kitap hakkında bkz. Fernand Braudel, *Tarih Üzerine Yazılar*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Yay., Ankara, 1992; Peter Burke, *Fransız Tarih Devrimi: Annales Okulu*, Çev. Mehmet Küçük, Doğu-Batı Yay., Ankara, 2002; *Tarih ve Tarihçi: Annales Okulu İzinde (Der Ali Boratav)*, Alan Yay., İstanbul, 1985.

⁷² Burke, (2002), *a.g.e.*, s.69.

⁷³ Braudel, *a.g.e.*, s.22.

içinde yaşamak zorunda kaldıkları bir tarihtir. Bu tarih, denizin en derin bölümlerini oluşturmaktadır.

Geo-tarih'ten daha az derin sularda akan sakin sular “Ortak Kaderler ve Bütünsel Hareketler”⁷⁴ başlıklı ikinci bölümün konusudur. Bu, gözlemlenmesi daha kolay olabilen, 20-50 yıllık iktisadi, kültürel, demografik hareketlerin konjonktürel özelliklerinin tarihidir. Bu tarihin içinde yaşayanlar gelişimin pek farkına varamazlar. Buna rağmen, bu düzeydeki gelişmeler dalgalarla birlikte yol alırlar.

Braudel üçüncü ve son olarak da doğrudan doğruya tarihsel olayları inceleme konusu yapmıştır. Kısa dönem olarak adlandırılabilen bu araştırma alanı, gündelik hayatın sergilediği iktisadi, siyasal, hukuki “olayların”ın incelendiği bir dönemselleştirmedir. Braudel'in denizlerdeki dalgalar ve hatta köpükler olarak nitelendirdiği bu olaylar tarihi, yüzeyseldir. Geçmişini anlamak için dalgaların altına bakmak gerekir.

Braudel, bu tarihlerden herhangi birinin içerisinde olmanın aslında her bir tarihin içerisinde olmak anlamına geldiğini ifade etmektedir. Tarihin zamanının binlerce kez patladığı noktalar, bu derinlikten, bu yarı hareketsizlikten ibarettir. Her şey uzun zaman (*long duree*)'in etrafında yörüngededir. Braudel'e göre tarih “dünün, bugünün, yarının doktrinlerinin ve bakışlarının bir koleksiyonu”⁷⁵ mümkün olan tüm tarihlerin toplamıdır. Ancak Braudel'in zamanlarının ağırlığı eşit değildir. Bu nedenle, Marksist eleştirmenler kadar Marksist olmayanların da üzerinde birleştiği nokta “Akdeniz'in yapı ve zamanlarının yeterince diyalektik olmadığı”dır.⁷⁶

Disiplinlerarası ilişkilerde temel nokta, karşılıklı olarak birbirlerini tamamlamalarıdır. Braudel'e göre “bütün insan bilimleri; sırayla birbirlerinin

⁷⁴ Burke, (2002), *a.g.e.*, s.62.

⁷⁵ Braudel, *a.g.e.*, s.64.

⁷⁶ G. Mc Lennan, *a.g.m.*, s.119.

yardımcılarıdır ve bunların her biri için, diğer toplumsal bilimlerini kendi kullanımlarının doğrultusunda evcilleştirmeleri meşrudur”⁷⁷. Braudel, sosyal bilimlerin kendi aralarındaki ortak çalışmaları yönlendirebilecek, ortak bir hat çizmeye çalışmış, bunları “matematikleştirme, mekana indirgeme, uzun süre”⁷⁸ diye gruplandırmıştır.

Braudel için, insan bilimlerinin bir araya gelmesi çok önemli bir sorunu teşkil etmekteydi. Kendisini asıl ilgilendiren şeyin “programcının programı”⁷⁹ olduğunu her fırsatta dile getirmekteydi. Buna paralel olarak Braudel 1960’da, tüm sosyal bilimler için “bir ekümenik birliğe doğru koşmalarını”⁸⁰ söyleyecektir. Bu çağrıya ileriki yıllarda sosyal bilimciler tarafından olumlu bir cevap gelecektir. Wallerstein’in gerçekleşen bu fiili örtüşmeyi “bir anlamda 1750-1850’deki duruma, çok sayıda kategorinin işe yarar bir sınıflandırma sunmadığı duruma dönmüş durumdayız”⁸¹ biçiminde ifade ettiği bu dönem, sosyal bilimlerin gelişiminde önemli bir dönüm noktasıdır.

1960’larla birlikte *Annales* içerisinde sosyal bilimlerin ele alınışında, niceliksel bir yaklaşım gelişmişti. *Annales* tarihçilerine göre sosyal bilimlerde de, bilimsel olmanın şartı nicel araştırmaların ön plana çıkartılması ile mümkündü. Bu dönemde sık sık enstitülerini “laboratuvar” olarak adlandırılmış ve tarihten bir bilim olarak bahsetmişlerdir⁸². Braudel, kendisi bir nicelik araştırmacısı olmamakla

⁷⁷Fernand Braudel, “Nüfusbilim ve İnsan Bilimlerinin Boyutları”, *Tarih Üzerine Yazılar*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara, 1992, s.199.

⁷⁸Fernand Braudel, “Tarih ve Toplumsal Bilimler: Uzun Süre”, *a.g.e.*, s.92; Wallerstein, *a.g.e.*, s.104; Braudel, *a.g.m.*, s.96.

⁷⁹Braudel, (1992), *a.g.e.*, “Önsöz” bölümü, s.11.

⁸⁰Wallerstein, “Braudel ve Bilimlerarası: Boş Koltukların Vaizi mi?”, *age*, s.97; Peter Burke, “Modern Avrupa’nın İlk Dönemlerinde Toplum ve Ekonomiye Giriş”, *Tarih ve Tarihçi; Annales Okulu İzinde (Der.Ali Boratav)*, Alan Yay., İstanbul, 1985.

⁸¹Immanuel Wallerstein, *Bildiğimiz Dünyanın Sonu Yirminci Yüzyıl İçin Sosyal Bilim*, Çev. Tunca Birkan, Metis Yay., İstanbul, 2003, s.203.

⁸²Iggers, *a.g.e.*, s.60.

birlikte, 1960'ların ve 1970'lerin nicel tarihine giden yolun öncülüğünü yapmıştır⁸³. Braudel'in Akdeniz çalışmasında bir takım istatistiksel veriler göze çarpmaktadır. Bununla birlikte, rakamlar Braudel'in ortaya koyduğu çalışmalarda ana gövdeyi oluşturmaktan daha çok, dekorasyonun bir parçası niteliğindedir. Braudel, *Annales* tarihi içerisinde o dönemde ortaya çıkan, nicel tarih ve zihniyetler tarihi alanlarındaki gelişmelere yabancı kalmıştır⁸⁴.

Braudel'in öğrencisi olan Emmanuel Le Roy Ladurie, tıpkı hocası gibi fiziksel çevreye, uzun süreli iklim tarihine yoğun ilgi duymaktaydı. Braudel'in ortaya koyduğu *long duree*, Ladurie tarafından oldukça fazla önemsenmişti. Ladurie'nin *The Peasants of Languedoc* adlı doktora tezi, iki yüz yıldan fazla bir süreyi kapsayan bir dönemin total tarihini yazma macerasıydı.

Ladurie çalışmasını *yapı ve konjanktür* şeklinde ayırmaktan ziyade, kronolojik bir düzenlemeyi benimsemiştir. Çalışmanın içerisinde kültürel gelişimlerin yanı sıra ekonomik eğilimlere verilen tepkiler de yer almaktadır. Bu tarz için Burke "aşağının perspektifinde tarih" adını vermektedir⁸⁵. Çalışma aynı zamanda 1960'lı yıllarda *Annales*'te yer alan bölgesel incelemelerden biridir. Onu diğer çalışmalardan ayıran en önemli yanlarından biri coğrafi, ekonomik ve toplumsal tarih özelliğini taşımasıdır.⁸⁶

Nicelleştirme *Annales*'in çocuğu değildi. Ancak kültürün maddi temellerini vurgulayarak, *Annales* içerisinde önemli bir yer edindi. Ladurie'in *Languedoc* isimli çalışması, kuramsal modeller kullanan nicel tarihte bir doruk

⁸³ Ay. es., s.59.

⁸⁴ Burke, (2002), *a.g.e.*, s.93.

⁸⁵ Ay. es., s.106.

⁸⁶ Özbaran, (1997), *a.g.e.*, s.45.

noktası oluşturdu.⁸⁷ Niceliksel (*quantitatif*) tarihin özellikle İngiltere'den sonra Fransa'da da yükselişi, birçok disiplin açısından önemli bir gelişme yaratmıştı. Avrupa'da bu alan çalışmalarından biri olan bilgisayarın kullanılmaya başlanması, özellikle nüfus tarihi araştırmalarında gözle görülür bir hareketlenmeye yol açmıştı.⁸⁸

Febvre ile Bloch döneminin ardılı olan Braudel dönemi, *Annales* hareketi içerisinde bir bütünlük oluşturmaktadır. Bu dönemde *Annales* çerçevesinde ortaya koyulan çalışmalar, birbirlerinin tamamlayıcısı ve devamı olma niteliğindedir. Aynı zamanlarda Febvre ile Braudel'in *Annales* üzerindeki egemenlikleri, 1960'lardan sonra yerini başka bir devre bırakmıştır. *Annales* hareketi içerisinde 1968 yılından itibaren üçüncü bir kuşak oluşmaya başlamıştı⁸⁹. *Annales* bu dönemde birçok merkezi fikre ev sahipliği edecektir. Grup içerisinde bazıları Febvre'ün programını daha ileriye götürmüş, tarihin sınırlarını çocukluk, rüyalar, beden ve hatta kokuları dahil edecek şekilde genişletmiştir. Başkalarıysa *Annales* programını zayıflatmış, siyasi tarihe ve olaylar tarihine geri dönmüştür. Yine bazıları, nicel tarih uygulamasına devam ederken öbürleri buna tepki duymuştur⁹⁰.

Üçüncü kuşağın *Annales*'e en büyük katkılarından biri, sosyal bilimleri birleştirme çabalarıdır. Antropoloji de bu çerçevede ele alınmış, onunla tarih arasında bir köprü oluşturulmaya çalışılmıştır. 1970'li ve 1980'li yılların bazı tarihçileri bu ilişkiyi bir evliliğe dönüştürmeye çaba göstermiş; bu amaçla "tarihsel antropoloji" ya da "antropolojik tarih" kurmayı dahi düşünmüşlerdir⁹¹.

⁸⁷ Ay.es., s.61.

⁸⁸ Emmanuel Le Roy Ladurie, "Tarihçi ve Bilgisayar", *Tarih ve Tarihçi; Annales Okulu İzinde (Der.Ali Boratav)*, Alan Yay.,İstanbul, 1985, s.133.

⁸⁹ Ay.es.,s.110.

⁹⁰ Ay.es.,s.111.

⁹¹ Ay.es.,s.130.

Modern dönem başlangıcındaki Fransa üstüne yapılmış ve *Annales*'in damgasını taşıyan bölgesel incelemeler genellikle ekonomik ve toplumsal tarihle sınırlıydı. Febvre ve Braudel siyasi tarihi tamamen ihmal etmemiş olsalar da, bu konuya çok büyük bir öncelik vermemişlerdir. Üçüncü kuşakta ise bir reaksiyon olarak siyasete geri dönüş canlanmıştır. Buradaki tepki hem Braudel'e hem de öbür belirlenimcilik biçimlerine idi. Foucault'un mikro siyaset dahilinde incelediği aile, okul ve fabrika gibi alanların bu bölüme dahil edilmesiyle, inceleme alanları genişlemiştir. Bu değişikliğin sonucu olarak siyasi tarih de bir yinelenme sürecine girmiştir⁹².

Üçüncü kuşakta öne çıkan bir başka alan ise tarihsel biyografide görülen canlanmadır. Özellikle siyasete geri dönüşün, olay anlatısı üzerindeki etkisi bu gelişmeyi tetiklemiştir. Tarihsel olayların her zaman siyasi olmaması sonucunda gelişen olay anlatıcı yaklaşım, bu dönemde oldukça fazla uygulama alanı bulacaktır.

Annales dergisinin ismi 1994 yılında değiştirilerek; eski *Economies, Societes, Civilisation* altbaşlığı yerine *Histoire, Sciences Sociales* kabul edilmiştir⁹³. Bugün Jacques Revel, Andre Burguire ve Bernard Lepetit'in de aralarında bulunduğu dördüncü bir kuşak, *Annales* yöneliminin çeşitli yönlerinde ilerleyen bir tarih yazımı içinde çözümlüşüne dikkat çekmektedir. Son dönem *Annalesçiler*'den biri olan Eric.Hobsbawm, *Annales* için “bana göre bu dergi şu anda büyük bir orta yaş krizi yaşıyor” açıklamasında bulunarak, *Annales*'in günümüzdeki görüntüsünü ve gündemine alması gereken mevcut durumunu ifade etmiştir.

Annales'in Avrupa'da yaygın olarak tanınması Braudel'in Akdeniz Dünyası isimli çalışmasıyla gerçekleşmiştir. Kitabın tercümesi İtalya ve İspanya'da

⁹² Ay.es.,s.142.

⁹³ Iggers, a.g.e., s.62.

1953 yılında yapılmıştır. Kitabın ele alınışın tarzında bu coğrafyalara da yer verilmiş olmasının, öncelikli olarak bu ülkeleri etkilemiş olması bir tesadüf değildir.

Bloch, Febvre ve Braudel'in yapıtlarının daha 1970'ler gibi erken bir tarihte tercüme edildiği Polonya'da *Annales*'in etkisi daha büyük olmuştur. Polonya'da İkinci Dünya Savaşı öncesi dönemde üniversitelerde ekonomik ve toplumsal tarihe ilgi duyan bir gelenek mevcuttu. Bu dönemde kayda değer sayıda Polonyalı tarihçi Fransa'da öğrenim gördü. Polonya'da *Akdeniz Dünyası*'nın etkisiyle Baltık bölgesi hakkında benzer bir çalışma yapıldı. Bu çalışma Centre de Recherches Historiques tarafından *Chaiers des Annales* dizisinde yayımlandı⁹⁴ *Annales*'in doğuda resmi Marksizm'de olduğundan çok daha kapsamlı ve açık tarih ve toplum kavramlarıyla çalışmaları, Iggers'e göre Polonya'daki başarısının önemli nedenleri arasındadır.⁹⁵ Bu çerçevede 1970 ve 1980'lerde Sovyet Rusya'da önemli bir *Annales* tarihçileri çevresi oluşmaya başladı. Aaron Gureviç'in Bloch geleneği üzerine inşa edilmiş olan sentezi *The Categories of Medieval Culture* (Ortaçağ Kültür Kategorileri) 1971 yılında yayımlanmıştır.

Bloch, İngiltere'de bir Ortaçağ tarihçisi olarak tanınıyordu. Febvre ise İngiltere özelinde pek fazla bilinen bir tarihçi değildi. 1970'li yıllardan önce Bloch dışında *Annales* tarihçilerinin kitaplarından pek azı İngilizce'ye tercüme edilmiştir. İngiltere'de *Annales*'i destekleyen tarihçiler oldukça azınlıkta kalmıştır. Peter Burke 1960'lı yıllarda İngiltere'de *Annales*'i destekleyenlerin, tıpkı 1930'lu yıllarda Fransa'da Bloch ve Febvre'ü destekleyenler gibi, kendilerini heretik bir azınlığa ait hissettiklerini ifade etmiştir.⁹⁶

⁹⁴ Burke,(2002), *a.g.e.*, s. 152.

⁹⁵ Iggers, *a.g.e.*, s. 64.

⁹⁶ Burke,(2002), *a.g.e.*, s. 154.

Annales'in yapıları, uzun süresi ve tarihi total boyutta algılayışı Marksistlerin *Annales*'e yakınlaşmasını sağlamıştır. Özellikle Marksist tarihçiler olan Eric Hobsbawm ve Rodney Hilton'un *Annales*'i İngiltere'de benimseyen ilk tarihçiler olmaları; geleneksel siyasi tarihin egemenliğine karşı girişilen mücadelede *Annales*'in müttefik olarak algılanmasında yatıyordu. Polonya'da ise bir Marksizm biçiminin kurumsallaşmış olması, Marksizm ile *Annales* arasındaki ilişkinin başka bir geleneği izlemesi anlamına geliyordu⁹⁷. Bunun yanında Marksizm ile *Annales* arasındaki ilişki, bölgeden bölgeye de farklılık gösterdiği görülmektedir.

Annales'e Amerika'dan verilen yanıtlar söz konusu olduğunda kuzey ile güney arasındaki karşıtlık son derece çarpıcıdır. Amerika Birleşik Devletleri'nde Frederick Jackson Turner'in *The United States(1830-1850)* başlıklı çalışması, Braudel'in Akdeniz Dünyası'na şaşırtıcı ölçüde benzemektedir. Bununla birlikte Immanuel Wallerstein, *Annales* okulunun Amerikalı bir versiyonunu yaratmak için oldukça fazla çaba sarf edecektir. Wallerstein, esas itibarıyla Marksist bir yaklaşımı içinde yetiştirdiği evrimci kuramın öğeleriyle birleştirmeye çabalamıştır. En fazla üzerinde durduğu konu, devletler arasındaki kâr ve hegemonya için rekabetin önemi olmuştur⁹⁸. Wallerstein'in sadece bir bilimsel çalışma programı değil, karmaşık ve uzun erimli bir siyasal programı da vardır. Kapitalist dünya sisteminin tarihini anlamakla yetinmemiş, sosyalist bir dünya sisteminin ortaya çıkması için entelektüel zeminini hazırlamaya çaba göstermiştir⁹⁹. Wallerstein *Annales* ile arasındaki ilişki dahilinde, New York Eyalet Üniversitesi'ndeki kendi araştırma kurumuna, *Fernand Braudel Merkezi* adını vermiştir.

⁹⁷ Ay. es., s.156.

⁹⁸ Burke, (2005), *a.g.e.*, s.142.

⁹⁹ Charles Ragin; Daniel Chirot, "Immanuel Wallerstein'in Dünya Sistemi: Tarih Olarak Siyaset ve Sosyoloji", *Tarihsel Sosyoloji (Ed.Theda Skocpol)*, Çev. Ahmet Fethi, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1999, s.310.

Orta ve Güney Amerika'da *Annales*'e bakış, kuzeydekine oranla daha gelişkindir. Braudel'in 1930'lu yıllarda Sao Paulo Üniversitesi'nde verdiği dersler Brezilya'da halen hatırlanmaktadır. Tarihçi-Sosyolog Gilberto Freyre'nin Brezilya'nın toplumsal tarihi hakkında ünlü üçlemesi aile, cinsellik, çocukluk ve maddi kültür gibi konuları ele aldığı çalışması, *Annales* içinde 1970'li ve 1980'li yılların yeni tarihine örnek olarak gösterilebilir. Nathan Wachtel'in, Kolonyal Peru'nun ilk yıllarının tarihini Kızılderililer'in bakış açısından yazan bir çalışma olan *The Vision of the Vanquished*, (1971) birçok bakımdan *Annales* tarihçilerinin Avrupa üstüne yaptıkları çalışmalara benzemektedir. Wachtel sırasıyla ekonomik, toplumsal ve siyasi tarihle ilgilenir. Bu tarih yazımı, *Annales*'de yer alan, aşağının perspektifinde yazılmıştır¹⁰⁰.

Genel olarak bakıldığında Avrupa'nın dışında kalan dünya tarihçiliği göreceli olarak *Annales*'ten ayrı kalmıştır. Ancak Asya kıtasında yer alan Çin tarihini inceleyen bazı Fransız tarihçilerin, *Annales*'e yakınlığı bilinmektedir.

Türkiye'de de Avrupa ile artan ilişkilere paralel olarak egemen Avrupa tarihçiliği içindeki tartışmalar izlenebildi. Özellikle İkinci Meşrutiyet'ten itibaren bir akademik etkinlik olarak tarihçilik artan siyasal işlevine uygun olarak önem kazandı. Modern bir ulus devlet kurma projesi olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında da tarihe bu işlev çerçevesinde yaklaşıldı. 1940'larda da toprak reformu tartışmaları coğrafyaya ve maddi üretim koşullarına vurgu yapan *Annales* ve Marksizm'i Türkiye'de dönem içerisindeki akademik Osmanlı tarihçiliği özellikle Ömer Lütfi Barkan, Mustafa Akdağ ve Halil İnalcık çizgisinde, sosyo-ekonomik bir perspektife sahip olmuştur. Ömer Lütfi Barkan, *Annales*'in Türkiye'deki ilk izleyicilerden birisi olmuş, dünya ile eş zamanlı olarak, *Annales* Türkiye'de de karşılanmıştır. Ancak bu

¹⁰⁰ Burke, (2005), *a.g.e.*, s.161.

birliktelik sağlıklı bir ilişki görüntüsü çizemeyecek, aralarına zaman zaman kopukluklar yaşanacaktır.

Türkiye’de 1976 yılında lisans eğitimine başlayana Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümü ile aynı yıllarda gelişen Ege Üniversitesi Tarih Bölümü, bir boyutuyla *Annales* üzerinden Osmanlı sosyal tarihine açılan yeni pencereler olarak dikkati çekerler. Üniversitelerin diğer sosyal bilim disiplinlerinden gelen akademisyenlerin kurduğu tarih ve iktisat ağırlıklı sosyal bilimler dergisi *Toplum ve Bilim*, 1977’de Amerika’daki Fernand Braudel Araştırma Merkezi’nin yayın organı olan *Review* ile eşzamanlı olarak yayın hayatına başlamıştır. Kuruluşundan itibaren kısa bir kesintiyle kendi kulvarını yaratan ve halen yayın hayatını sürdüren *Toplum ve Bilim* dergisi, profesyonel tarihçiler ve onların klasik yöntemleri üzerine bir uyarı özelliği taşımaktadır¹⁰¹.

Türkiye’de *Annales* hareketinin etkisi, Braudel ile başlamıştır. Braudel’in tarihi ele alışında zihniyet ve kültür alanının yerine salt ekonomik ve toplumsal tarihi önemsemiş olması etkilidir. Türk sosyal bilim literatürüne *Annales* bir yönüyle Ömer Lütfi Barkan’ın 1949 yılında Akdeniz Dünyası’nın yayımlanmasından hemen sonra, kitap üzerine bir metin yazmasıyla gerçekleşmiştir. Diğer yönü itibariyle de Wallerstein kanalıyla girmiştir. Ancak *Annales* hareketinin asıl etkisi 1980’li yıllarda, bu alana ait başka kitapların gündeme gelmesinden ziyade, Akdeniz Dünyası’nın 1985 yılında fazla satan bir kitap durumuna gelip, Braudel’in dünya düzeyinde etkin

¹⁰¹ Oktay Özel; Gökhan Çetinsaya, “Türkiye’de Osmanlı Tarihçiliğini Son Çeyrek Yüzyılı: Bir Bilanço Denemesi”, Erişim Tarihi: 17 Mart 2006, www adresi: [http:// www. bilkent. edu.tr/ ~oozel/ osmanli.doc](http://www.bilkent.edu.tr/~oozel/osmanli.doc)

olmasıyla gerçekleşecektir¹⁰². Braudel'in Türkiye'de tüm bu dönemler boyunca, ayrı ayrı zamanlarda etkili oluşunda, tarihi siyasetten uzak ele alışı etkili olmuştur.

Nicel yaklaşımın tarihçiliğe sağladığı en önemli çalışma alanlarından birisi demografi çalışmaları ve ona bağlı olarak sosyal yapılanma olguları olmuştur. Türkiye'de bu alanda Ömer Lütfi Barkan'ın tapu-tahrir defterlerinin dökümleri üzerine yürüttüğü çalışmalar, Osmanlı İmparatorluğu'nun demografisi hakkındaki bilgi birikimini belirli bir noktaya çektiği söylenebilir. Barkan'ın beş kat sayısı esas alınarak belirttiği aile ve imparatorluk nüfusuna ilişkin tespitleri, nicel verilerin Osmanlı tarihçiliği üzerindeki ilk izlerini oluşturmaktadır. Bununla beraber, İlber Ortaylı'nın "şimdi istatistik, meteorolojik, zirai kayıtlarımız yahut sıhhatle ilgili tarih kayıtlarımız mükemmel değilse, Emmanuel Le Roy Ladurie'ye bakarak tarih yazmaktan vaz mı geçeceğiz"¹⁰³ şeklindeki nicel çalışma yöntemi hakkındaki sorusu, Türkiye'deki tarihçiliğin *Annales* perspektifinden yapılabilmesinin zorluklarına dikkat çekmektedir.

Türkiye'de 12 Eylül 1980'de yaşanan askeri darbenin ardından, üniversitelerdeki bazı akademisyenler (1402'likler) görevlerinden uzaklaştırıldılar. Bu duruma önemli kurumsal değişiklikler de eklenmiş, 1981 yılında Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK) oluşturulmuş; Türk Dil Kurumu ile Türk Tarih Kurumu 1983 yılında Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu adıyla, resmi yapılanma içinde bir devlet dairesine dönüştürülmüştür.

Üniversitelerden uzaklaştırılan bilim adamlarının bir kısmı 1983 ile 1985 yılları arasında yayımlanan *Yapıt* dergisi etrafında örgütlenerek, bilimsel çalışmalarda

¹⁰² Kurtuluş Kayalı, *Fransız Tarih Devrimi:Annales Okulu*, Çev. Mehmet Küçük, Doğu Batı Yay., 2002, Türkçe Basıma Sunuş, s.15.

¹⁰³ İlber Ortaylı, "Tarih Öğretimi İçin Yazılacak Kitaba İlişkin Sorunlar", *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları (1994 Buca Sempozyumu)*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1995, s.45.

bulundular. Yine aynı dönemlerde yayın hayatına başlayan *İletişim Yayınları*, Türkiye'nin üniversite dışı bilimsel ve entelektüel hayatına kattığı büyük ve kalıcı yayınlarıyla önemli bir çekim merkezi oldu. İletişim Yayınları tarafından yayımlanan *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi* ve *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* sosyal bilimler alanındaki önemli eserler arasında görülmektedir.

Üniversite kanadında ise 1980'li ve 1990'lı yıllarda bazı yeni dergileri yayımlanmaya başlamıştı. Bunlar arasında Ege Üniversitesi'nin Salih Özbaran ve Zeki Arıkan öncülüğünde 1983'te çıkarmaya başladığı, sonra el ve nitelik değiştiren *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Marmara Üniversitesi'nin 1985 yılında Hakkı Dursun Yıldız'la yayımına başladığı *Türklük Araştırmaları Dergisi* ve Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi'ni, Muzaffer Arıkan ve Yavuz Ercan'ın 1990 yılında yayımlamaya başladığı *OTAM* birer akademi dergisi olarak ortaya çıktılar. 1980'lerin başında yayın hayatına giren *Osmanlı Araştırmaları* ile 1991 yılında yayımlanmaya başlayan *Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi* dergileri daha bağımsız oluşlarıyla dikkat çekmektedirler.

Türkiye'de 1990'lı yıllarla birlikte ortaya çıkan vakıf üniversiteleri, yeni kadrolarını Halil İncılık, Mete Tunçay ve Halil Berktaş gibi, 1980 sonrasında üniversite alanının dışında tarihsel araştırmalarını sürdüren tarihçilerden oluşturacaklardır. Tarih bölümlerinin başına getirilen bu akademisyenlerle birlikte, Türkiye'de sosyal bilimler alanı üzerine yürütülen entelektüel tartışma ortamı bir ara kesintiye uğramasına karşın, tekrar üniversite kurumlarına taşınacaktır.

1990'larda Türkiye'deki akademik ve popüler tarihçiliğe en önemli damgayı vuran ve en önemli katkıyı sunan kurum *Türkiye Ekonomik ve Toplumsal*

Tarih Vakfı'dir¹⁰⁴. 1991 yılında bir sivil toplum örgütü olarak kurulan ve kısa zamanda etki alanının genişlemesiyle birlikte, Türkiye'deki tarihçiliğe önemli katkılarda bulunmuştur. Tarih Vakfı'nın yayınladığı ansiklopediler, tematik bilançolar, çeviri ve telif yüzlerce kitap, *Toplumsal Tarih* gibi yarı popüler, *New Perspectives on Turkey* gibi akademik dergilerin yanı sıra, düzenlediği kongreler, atölye çalışmaları, kent ve kurum tarihi projeleri, sergi etkinlikleri, 75.Yıl ve Habitat gibi projelere katkısıyla tarihçiliğin ufuklarının zenginleşmesini sağlamış ve tarihi topluma sevdirmeye çaba göstermiştir. Türkiye'de 1960'lar ve 1970'lerin eleştirel düşünsel zenginliği, Tarih Vakfı ile marjinallikten bir ölçüde kurtulabilme şansını yakalamıştır. Bu yeni kanallarda alternatiflerini de üretebilen, dinamik, maceraperest ve bilimsel disiplin algıları ortaya çıkmıştır. Mersin Üniversitesi'nde olduğu gibi Hobsbawm da bu yeni dönemde Türk okuyucularıyla ve öğrencileriyle tanışabilmiştir.

I.3. Eric John Hobsbawm Hayatı, Eserleri Ve 'Kısa Yirminci Yüzyıl'

I.3.1. Eric J. Hobsbawm'ın Yaşam Öyküsü

9 Haziran 1917'de Mısır'ın İskenderiye şehrinde doğan Eric John Ernest Hobsbawm¹⁰⁵, Viyanalı orta halli bir mücevhercinin üç kızından biri olan Fraulein Grün'ün 1913'te on sekiz yaşındayken, Yahudi göçmeni Londralı bir marangozun sekiz çocuğundan dördüncüsü ve kendisinden daha yaşlı olan bir İngiliz erkeği ile İskenderiye'de evlenmesi sonucunda dünyaya geldi¹⁰⁶. Çocukluğu Hobsbawm'ın

¹⁰⁴ Oktay Özel; Gökhan Çetinsaya, "Türkiye'de Osmanlı Tarihçiliğini Son Çeyrek Yüzyılı: Bir Bilanço Denemesi", Erişim Tarihi: 17.03.2006, www.bilkent.edu.tr.

¹⁰⁵ Yaşamı hakkında kısa bir yazı için bkz. Daniel Snowman, "Eric Hobsbawm", *History Today*, January 1999, 49, pp.16-18.

¹⁰⁶ Eric Hobsbawm, *Tuhaf Zamanlar*, Çev. Saliha Nilüfer, İletişim Yay., İstanbul, 2006, s.17.

kendi ifadesine göre “büyük bir imparatorluğun yoksul başkentinde”¹⁰⁷ Viyana’da geçmiştir. Hobsbawm için ilk politik bilgiler de Viyana’da, her çocuk için doğal bir sonuç oldu gibi, edinilmiştir. Hobsbawm 1929’da babasını, iki buçuk yıl sonra da annesini kaybeder. Bu tarihten itibaren Hobsbawm, bir daha dönmek üzere Viyana’dan ayrılarak ve Berlin’e gider. Bir süre sonra Almanya’da bir arkadaşı vasıtasıyla tanıştığı Komünist Partiye üye olur. Almanya’da Hitler’in iktidara gelmesine paralel olarak, ilk başta komünist partinin faaliyetleri yasaklanmış ve bir çok kişi tutuklanmıştır. Nisan ayının başlarında Hitler, Yahudi işyerlerinin boykotunu ilan eder¹⁰⁸. Bu gelişmeler üzerine Hobsbawm ve kardeşi Almanya’dan ayrılma kararı alırlar. Hobsbawm ve kardeşi 1933 yılında İngiltere’ye gelirler.

Hobsbawm aynı yıl Londra’nın merkezinde yer alan St. Mrylebone Grammar School’da eğitime başlar. Hobsbawm okul hakkındaki düşüncelerini bizlere şu şekilde aktarmaktadır: “1930’ların İngiltere’inde mümkün olan eğitimin en iyisini aldığım bu okulun öğretmenlerine sayısız minnet borcum var”¹⁰⁹. 1935 yılında Cambridge Üniversitesi’nin burs sınavını kazanan Hobsbawm’ın yaşamında önemli bir sayfa daha açılmış olmaktadır. Hobsbawm bu gelişmeyi şu şekilde ifade etmektedir: “1935 yılında Cambridge’de burs kazanmak yabancı, yeni bir ülkeye taşınmak anlamına geliyordu”¹¹⁰. Cambridge Üniversitesi daha sonra Hobsbawm’ın ilk defa hocalık deneyimlerini kazanacağı bir yer olma özelliğine de sahip olacaktır.

Hobsbawm sırasıyla Londra Üniversitesi, Cornell Üniversitesi, Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales dahil olmak üzere çeşitli üniversitelerde çalıştı. Hobsbawm sıkı sık gittiği Amerika’da Stanford Üniversitesi İktisat Bölümü ile

¹⁰⁷ Hobsbawm, *a.g.e.*, s.24.

¹⁰⁸ *Ay. es.*, s.107.

¹⁰⁹ *Ay. es.*, s.127.

¹¹⁰ *Ay. es.*, s.135.

Massachusetts Institute of Technology’de konuk profesör olarak ders verdi. İtalya, Amerika, İngiltere ve Güney Amerika’da çeşitli üniversitelerde dersler veren Hobsbawm, emekli olduktan sonra çalışmalarına New York’ta New School For Research’te devam etmektedir¹¹¹.

Hobsbawm Cambridge’deki günlerinde Cambridge Üniversitesi Sosyalist Kulübü’ne üye oldu. Ayrıca İngiltere Komünist Partisi Tarihçiler Grubu üyesiydi. 1956’da partiden ayrılan diğer üyelere farklı olarak 1991 yılına kadar parti üyeliği devam etti. Hobsbawm’ın Marksist kimliği, onun sosyal bilimlere olan ilgisi ile gelişmiştir. Hobsbawm’a göre “sanatçının ve sosyal bilimlerin doğası ve toplumdaki yeri ile ‘üstapının altyapıyla bağlantısının’ nasıl kurul[ması]”¹¹² gerektiği kendisini Marksizm’e götüren ana unsurlardır.

İkinci Dünya Savaşı’nın çıkmasını takiben Hobsbawm Şubat 1940 tarihinde askere alındı. Kendisine göre bu yıllar hayatının en az tatmin edici yılları idi¹¹³. Savaş sonrası bir çok yoldaşının aksine Hobsbawm Komünist Parti üyeliğini uzun yıllar devam ettirecektir. Hobsbawm 1962’de Marlene ile evlenir. Aynı yıl isminin tanınmasında önemli bir göreve sahip olan Devrim Çağı (1789-1848) *The Age of Revolution* ‘ı yayımlar. Hobsbawm bu tarihten sonra 1950’lerden itibaren Fransa, İberya yarımadası ve İtalya’ya olan gezilerinin dışına açılmaya başlaacaktır. 1960’larda kendisini ABD ve Küba’ya akademik yolculuklar ile Latin Amerika’ya, İsrail ve Hindistan’a yolculuk yaparken bulur¹¹⁴.

1955’te Cambridge’deki öğretmenliği sona erdikten sonra New Statesman and Nation dergisinde caz eleştirmenliğine başladı. Üniversite ve caz eleştirmenli

¹¹¹ Halil Bertay, “Milliyetçilik Sendromu, Hobsbawm’ı Sunarken”, *Birikim*, İstanbul, Ocak-Şubat, 1993., ss. 100-102.

¹¹² Hobsbawm, *a.g.e.*, s.133.

¹¹³ *Ay. es.*, s.212.

¹¹⁴ *Ay. es.*, s.297.

kimliklerini birbirinden ayrı tutmak için Francis Newton takma adıyla yazılarını yayımlar. Bunun yanında tarih alanındaki çalışmalarını 1952 yılında ilk sayısı yayımlanan Past and Present dergisinde sürdürdü. Past and Present dergisi İngilizce yayın yapması ve ülkenin en prestijli dergisi olma özelliği ile ön plana çıkmaktadır. Kitapları İngilizce, İtalyanca, İspanyolca, Almanca, Çekçe, Macarca, Arapça ve Türkçe olarak yayınlandı. Kısa Yirminci Yüzyıl adlı çalışması gerek ticari ve gerek aldığı eleştiriler bakımından en başarılı kitabı olmuştur. Fransa'nın dışında Kanada ve Tayland'da ödüller kazanan kitap, İbranice'ye, Arapça'ya, Tayvanca'a, kuzey Çin lehçesine, Hırvatça'ya çevrildi. Hobsbawm yeni çalışmalarına hiç aralık vermeden halen günümüzde güncelliğini koruyan çalışmalara imza atmaktadır.

I.3.2. Eric J. Hobsbawm'ın Tarihçiliği

Yüzyılımızın yaşayan en büyük tarihçilerinden olan Hobsbawm'ın çalışmaları Annales ve Marksist okullardaki gelişmelerle birlikte değerlendirilmelidir. Günümüzdeki tarih yazımı ve epistemolojisi alanında kabul gören, çok genel çizgileriyle üç farklı konumun bulunduğu söylenebilir. Bunlardan birincisi tarihe bir anlatı (narrative) olarak bakan yaklaşımdır. Tarihi bir edebi tür olarak kabul eden, 19. yüzyıl tarih yazımına damgasını vuran yaklaşımın bir uzantısı niteliğindedir. Buna göre, geçmişin yaratıcı bir biçimde yeniden kurulması, betimlenmesi ve bir ölçüde de kurulmaya çalışan bir duygudaşlık içinde yorumlanması amaçlanmaktadır. İkinci konum tarihe açıklayıcılık açısından, herhangi bir bilim gibi yaklaşmakta; doğa bilimlerindeki nedensellik anlayışına benzer bir biçimde açıklama yapmaya çalışmaktadır. Buna göre kozmoloji, jeoloji ve

evrimsel biyolojinin de toplumsal tarih kadar, tarihsel olduğu kabul görmektedir. Üçüncü konum “idiografik” tarih yazımıdır. Bu yaklaşımda tarihsel ve toplumsal süreçlerin kendilerine özgü nedenleri olduğu ve kendine özgü sonuçlar doğurduğu kabul edilir. Bu ele alışıta nedensellik açıkça yadsımaz. Ancak her olguyu ortaya çıkaran nedenlerin “sui generis” bir oluşum ortaya çıkarması öngörülür. Bu alana ait tarih yazımında asıl önemli olan sui generis olan durumlardır. Tarih yazıcısı “nomotetik”i aramaya, yani evrensel geçerliliği olan, çözümlenmeye ulaşmaya yöneldiğinde, idiografik tarih yazımına göre “tarih tarih olmaktan çıkar. Başka bir şey olur”¹¹⁵.

Tarih alanı içinde, nomotetik ile idiografik ayrımı önemli bir yer işgal etmektedir. Windelband, 1894’de Strassburg Üniversitesi’ndeki *Geschichte und Naturwissenschaft* (Tarih ve Doğa Bilimi) başlığını taşıyan ünlü rektörlük konuşmasında, doğa bilimleri ile tarih/tin/kültür bilimlerini bir takım kriterlere göre birbirinden ayırır. Windelband “sosyal bilimler” terimine, Comte pozitivistinin bir terimi olması nedeniyle başvurmak istemez. O “nomotetik bilimler” (yasa ortaya koyucu bilimler) ve “idiografik bilimler” (bir defalık olanı anlayıcı bilimler) terimlerine başvurur ki, ilk kez onun kullandığı bu terimler, günümüz bilim felsefesi çalışmalarında en sık kullanılan klasik terimler haline gelmişlerdir. Windelband’a göre nomotetik bilimler genel, zorunlu yargılarla çalışırlar. Genelin bilgisine yönelirler. Gerçekliğin aynı kalan, tekrar eden formunu dikkate alırlar. İde (modern bilimde: doğa yasası) peşindedirler; bilgisel amaçları yasalara ulaşmaktır. İdiografiğin tersine soyutlamacı bir tutumla çalışır, yasalar ortaya koymak isterler¹¹⁶.

¹¹⁵ İlhan Tekeli, *Tarih Yazımı Üzerine Düşünmek*, Dost Kitabevi, Ankara, 1998, s. 54.

¹¹⁶ Doğan Özlem, “Kant ve Kantçılık”, Erişim Tarihi: 07.05.2006, <http://www.ykykultur>.

Eric Hobsbawm'a göre de; tarih çalışmalarının toplumsal yapı ve dönüşümlere değinmeden, kısacası toplumsal tarih olmadan sürdürülmesi mümkün değildir¹¹⁷. Hobsbawm toplumsal tarihi, bir bütün olarak ele almaktadır. Ona göre toplumsal tarih “iktisadi tarih ya da tire işaretleriyle bağlı öteki tarihler gibi ayrı bir uzmanlık dalı olamaz.”¹¹⁸. Çünkü toplumsal tarihin ortaya konulmasında, önemli bir yer işgal eden nesnelere tecrit edilemezler. İnsanın varoluşunun toplumsal ve topluma ilişkin yanları bir bütündür. Bunlar bir an olsun birbirinden ayrılamazlar.

Hobsbawm bu düşüncelerine paralel olarak tarihsel olgu hakkında “kesin bir biçimde bir dış güce karşıt olarak tanımlanması ve bu dış gücün denetlenemez ve hızlı etkisine karşı tepkisi kadar, iç kayma ve değişimlerin de bir bütün olarak gözlemlenebilmesi ve çözümlenmesidir”¹¹⁹ yorumunda bulunarak, en az konjonktürel ve strüktürel (yapısal) tarihler kadar önemli bir yere sahip olan “fiili tarih” e vurgu yapmaktadır. Hobsbawm, yapısal-işlevsel biçimlerin toplumların ortak olan özellikleri üzerinde yoğunlaşan tarihsel öngörülerinden farklı olarak kendi sorununun “toplumların ortak olmayan özellikleri”¹²⁰ olduğunu belirtmektedir. Levi Strauss'un Amazon Kabileleri üzerine çalışmasının çağdaş topluma ne tür ışık tuttuğundan çok; bu çalışmanın Hobsbawm'ı ilgilendiren yanı “insanlığın nasıl mağara adamından çağdaş endüstriyalizme ya da endüstriyalizm sonrasına geldiğine, bu ilerlemeye toplumda ne tür değişikliklerin eşlik ettiğine, ya da bu ilerlemenin meydana gelmesi için toplumda ne tür değişikliklerin gerekli olduğuna, ya da bu ilerlemenin ne gibi sonuçlar doğurduğuna” yönelik getirebildiği açıklamalardır.

¹¹⁷ E.J.Hobsbawm, “Toplumsal Tarihten Toplumun Tarihine”, *Tarih ve Tarihçi, Annales Okulu İzinde, (Der. Ali Boratav)*, Alan Yay., İstanbul, 1985, s. 149.

¹¹⁸ Hobsbawm, *a.g.m.*, s. 149.

¹¹⁹ *Ay. es.*, s. 167.

¹²⁰ *Ay. es.*, s. 153.

Hobsbawm, tarih yazımında nomotetik bir duruşa sahiptir. Hobsbawm'ın olgu ve kurguları, evrensel tarih yazımı üzerine düşünceleri, Marksizm'i ele alışı, Avrupa kavramına getirdiği yaklaşımlar ve barbarlık olgusu hakkındaki düşünceleri, nomotetik amaca uygundur. Ona göre, toplumlar öncelikle kendi iç dinamikleri ölçütünde ele alınmalıdır. Ancak bu yöntemin izlenmesiyle, toplumlar (belki de ülkeler) doğru zeminlere oturtulabilecek ve modeller ile aralarında olması gereken ilişki kurulabilecektir. Hobsbawm'ın tarih alanı üzerine saptamalarında olgu ile kurgu arasındaki ilişki önemli bir yer tutmaktadır. Ona göre tarihçilerin başlangıç yeri olarak almaları gereken nokta “saptanabilir olgu ile kurgu arasındaki, kanıtlara dayanan ve kanıtlanmaya açık tarihsel saptamalar ile kanıtlara dayanmayan açıklamalar arasındaki temel ve kesinlikle merkezi bir yere sahip olan ayırım”dır.¹²¹ Bununla beraber olgu ile kurgu arasındaki açık bir farklılık bulunmadığı düşüncesini içeren postmodernist açıklamalardan farklı olarak, Hobsbawm'a göre olgu ile kurguyu birbirinden ayırma yeteneği kesinlikle temel bir önem taşımaktadır. Ona göre tarihçiler olarak “biz[ler] olgularımızı kendimiz icat etmeyiz”¹²². Elvis Presley ölmüştür ya da ölmemiştir. Tarihçinin asıl görevi olgular üretmek değil; olguları işlemektir.

Hobsbawm tarihçilerin metinlerinin kurgusal boyutunu kabul etmekle beraber; bu kurgularının hammaddesinin doğrulanabilir olgular olması gerektiğinin altını çizmektedir. Ona göre “tarih bir tahayyül etme sanatı olsa bile, bulunmuş nesnelere icat etmeyen, onları düzenleyen bir tahayyül sanatı”dır¹²³. Hobsbawm tarihçileri düşünmeye ve üretmeye zorladığı ölçüde, karşı-olgusal durumlar diye

¹²¹ Eric Hobsbawm, *Tarih Üzerine*, Çev. Osman Akınhay, Bilim ve Sanat Yay., Ankara, 1999, Önsöz, s. IX.

¹²² Hobsbawm, “Tarihin Dışında ve İçinde”, *a.g.e.*, s.10.

¹²³ Hobsbawm, “Kimlik Tarihi Yeterli Değildir”, *a.g.e.*, s. 411.

bilinen hayali ya da kurgusal tarih yolculuklarını, memnunlukla karşılayabileceğini ifade etmektedir. Ona göre “tüm tarih örtük ya da açık karşı-olguşal durumlarla”¹²⁴ doludur. Karşı-olguşal durumların kapsamı, Pascal’ın Kleopatra’nın burnu üstüne yorumu gibi alternatif sonuçlarla ilgili spekülasyonlardan, daha spesifik “olmuş olabilirdiler”e kadar geniş bir yelpazedir. Ancak tarih bu anlamda “olmuş olan şeylerden yola çıkmak zorunda”dır¹²⁵. Aksi halde yapılan saptamalar tarihi değil, spekülasyon özelliğine sahip açıklamalar olacaktır.

Bilim ile politikanın günümüze değin karşılıklı etkileşimleri olmuştur. Bu çerçevede tarih, en fazla siyasallaşmış bir alana sahiptir. Tarihçinin sahip olduğu ideolojiye denk olarak seçimlerde bulunabileceği varsayımını Hobsbawm doğrulayarak; kendisinin de “ideolojik daha özelden sosyalist, hatta Marksist bir çizgiyi”¹²⁶ izlediğini itiraf etmektedir.

Tarihsel araştırmacılık ile politik açıklamalar arasında, Hobsbawm’a göre “gri bir bölge” bulunmaktadır. Bu bölge tarihçinin “politik avukatlık” bölgesidir. Ona göre araştırmacılardan “bir davayı hem yurtseverlikleri ya da başka politik inançları nedeniyle hem de fiilen geçerli ve haklı bir dava olduğu için savunduklarına inanıyorlarsa, (ki genellikle öyledir) davalarının avukatları olarak hareket etmekten geri durmalarını beklemek pek gerçekçi olmayacaktır”¹²⁷. Ancak avukatlık mesleği gereği bilimden farklı olarak, savunulan tezin baştan kanıtlanmasını gerektirmesinden dolayı; avukatlık ile bilimsel tartışma arasındaki farklılık açık bir şekilde akılda tutulmak zorundadır.

¹²⁴ Hobsbawm, “Tarihçiler ve İktisatçılar II”, *a.g.e.*, s. 172.

¹²⁵ Hobsbawm, “Rus Devriminin Tarihini Yeniden Yazabilir miyiz?”, *a.g.e.*, s. 377.

¹²⁶ Hobsbawm, “Tarih İlerleme Kaydetti mi?”, *a.g.e.*, s. 93.

¹²⁷ Hobsbawm, “Partizanlık”, *a.g.e.*, s. 200.

Tarih kılığına sokulmuş olan politik ya da toplumsal mitleri yıkılması, tarihçinin mesleki sorumluluğudur. Bu konuda tarihçinin elini kolunu bağlayan engeller olmasına karşın, bu sınırlamalar tarihçinin kamusal sorumluluğunu azaltmaz. Tarihçiler propaganda ve mitolojiye dönüştürülen hammaddenin başlıca üreticileri konumundadırlar. Tarihin bu yeni biçimi “tarihçilerin, vakanüvislerin ya da antikacıların geçmiş hakkında doğrudan ya da okul kitaplarıyla öğrencilerine öğrettikleri bilgiler, romancılar, film yapımcıları veya televizyon ve video yapımcılarının kendi malzemelerini dönüştürme”¹²⁸ yöntemleridir. Hobsbawm’a göre “tarlalarımıza ektiğimiz ürünler sonunda halkın ahyonunun değişik bir türü olarak”¹²⁹ tarihçilerin karşısına çıkmaktadır. Bu nedenle Hobsbawm kötü tarih yazımı için zararlı ve tehlikeli olduğu tespitinde bulunarak “masum görüşlü klavyelerin tuşlarıyla verilen hükümler pekâlâ ölüm cezaları olabilir”¹³⁰ şeklindeki açıklamasıyla, tarihsel avukatlığın varabileceği sonuçlara vurgu yapmaktadır.

Tüm insanlar, kolektif yapılar ve kurumlar bir geçmişe ihtiyaç duyarlar. Kimlik kültürünün de böyle bir geçmişe ihtiyacı vardır. Uluslar tarihsel bakımdan yeni olan varlıklardır. Dolayısıyla bir ulusun kendi tarihinin milliyetçi versiyonu da, kaçınılmaz olarak “anokranizmden, bazı şeylerin atlanmasından ve aşırı örneklerle de yalanlardan”¹³¹ oluşmaktadır. Ernest Renan milliyetçilik konusunda yüz yılı aşkın bir süre önce şu gözlemlerde bulunmuştur. “Tarihi çarpıtmak bir ulus olmanın asli ögesidir”¹³².

Hobsbawm, milliyetçi ideolojilerin, geçmişini övünülecek fazla bir şeye sahip olmayanlarca şimdiki zamanı meşrulaştırmada bir araç olarak kullanıldığını

¹²⁸ Hobsbawm, “Kimlik Tarihi Yeterli Değildir”, *a.g.e.*, s.417.

¹²⁹ Hobsbawm, *a.g.m.*, s. 417.

¹³⁰ *Ay. es.*, s. 419.

¹³¹ *Ay. es.*, s. 409.

¹³² Hobsbawm, “Tarih Bize Çağdaş Toplum Hakkında Ne Anlatabilir?”, *a.g.e.*, s. 42.

ifade eder. Bu ideolojilerin meşru olduklarını iddia ettikleri fenomen, köklerini geçmişten alan bir yapıya sahip olmadığı için geçmişin yeniden üretilmesi gerekmektedir. Bu konu hakkında Hobsbawm, Ayetullah Humeyni'nin İslam Devleti versiyonununun 1970'lerin başından daha geriye uzanmadığını belirterek şu tespitte bulunmaktadır: “Nasıl haşhaş eroin müptelalığının hammaddesiye, tarihte milliyetçi, etnik ya da fundamentalist ideolojilerin hammaddesidir. Geçmiş bu ideolojilerin asli öğelerinden birisi, belki de asli öğesidir. Eğer amaca uygun bir geçmiş yoksa her zaman için yeniden icat edilebilir. Aslında şeylerin doğasında genellikle tümüyle uygun bir geçmiş de yoktur”¹³³. Tarihin politika ile iç içe geçmiş olan ilişkisi, burada bir kez daha karşımıza çıkmaktadır. Hobsbawm tarih yazımında ideolojik unsurları kullanmasına karşın, tarihin bu şekilde çarpıtılmasına ısrarla karşı durmaktadır. Ona göre tarihin bu yönde kullanılması, en fazla tehlikeli yanlarından birini oluşturmaktadır. Hobsbawm günümüzde tarihçilerin kamusal sorumluluklarını gösterebilmelerinin başlıca yolu olarak tarihsel anakronizme kuşku bir eleştirelilikle yaklaşımlarıyla mümkün olabileceğini ifade etmektedir. Bugünün arzularını geçmişe taşımak ya da teknik terimiyle anakronizme düşmek hakkında tarihçilerinin günümüzdeki en önemli kamusal rolleri “zanaatlarını milliyet için (ve tüm diğer kolektif kimlik ideolojileri için) ‘bir tehlike’ oluşturacak şekilde pratiğe geçirmek”¹³⁴ olmalıdır.

Geleceğin bilinmesi isteği ve pratikte gerçekleştirilebilir bir şey olduğu, zaman zaman tarih yazımında öngörüde bulunmak şeklinde uygulanmıştır. Hobsbawm'a göre hiçbir tarihçi öngörüde bulunmaktan kaçınmamıştır. Tarihsel öngörüde bulunurken uygulanan “tahminde bulunmak (geçmişe dönük olsun

¹³³ Hobsbawm, “Tarihin Dışında ve İçinde”, *a.g.e.*, s. 9.

¹³⁴ Hobsbawm, “Kimlik Tarihi Yeterli Değildir”, *a.g.e.*, s.414.

olmasın) yöntemi ya ihtimalleri değerlendirmekte ya da hiçbir şeyle”¹³⁵ ilgilidir. Hobsbawm analize dayalı öngörülerini, isteğe dayalı öngörülerden ayırt etmenin önemine işaret etmektedir. Ona göre “karmaşık bir yumaktan tek tek iplikleri çekebilirken ve çekmemiz gerekirken, asıl olarak yumağın kendisiyle ilgilenmemiş olsaydık ekolojiyle uğraşıyor olur ya da tarih yapıyor olmazdık”¹³⁶. Bu nedenle tarihsel tahminlerde bulunurken analist yanımızı kullanarak tüm spesifik tahmin sorularına yanıt verme araçlarını kapsayan genel bir yapı ya da doku sunulmalıdır. Öngöründe bulunma ve zamansallık Hobsbawm için bin yılın sınırlarını aşan bir çerçevede ele alınmak zorundadır. Ona göre kronolojik öngörüler “andığımız zaman bile arkasında açıklanabilir bir mekanizma bulunduğunu düşündüğümüz düzenli bir dönemsellik dayalı[dır]”¹³⁷.

Tarihsel öngörünün sicili Hobsbawm’a göre “yamalı bohça”ya¹³⁸ benzemektedir. Burada dikkat edilmesi gereken unsur tarihçilik mesleği gereği kehanette bulunmaktan kaçınmaktır. Aksi halde tarihçi kendini belirsizliğe hapsedecektir. Bu noktada umut ile öngörünün, birbirlerinden ayrılmasalar bile, aynı şeyler olmadığı”nın¹³⁹ bilince çıkartılması gerekmektedir. Tarihçinin asıl hedefi geleceğin keşfedilmesinde uygun öngörülerde bulunmak; öngörülemez şeyler arasında ve farklı türde öngörüler arasında ayırma gitmek olmalıdır. Ancak doğru öngörülerde bulunulduğunda tarih yazımı ilerleme kaydedebilecektir.

Tarih yazımında gelecekte daha önemli bir yer tutan geçmiş “insan bilincinin sürekli bir boyutu; insan toplumlarının kurumları, değerleri ve diğer

¹³⁵Hobsbawm, “İleriye Bakmak: Tarih ve Gelecek”, *a.g.e.*, s. 68.

¹³⁶Hobsbawm, *a.g.m.*, s. 64.

¹³⁷*Ay. es.*, s. 75.

¹³⁸*Ay. es.*, s. 60.

¹³⁹*Ay. es.*, s. 82.

kalıplarının kaçınılmaz bir bileşeni”dir¹⁴⁰. Hobsbawm’a göre tarihçinin önündeki problem, toplumların geçmiş duygusunun doğasını analize etmek ve bu duygudaki değişimler ile dönüşümlerin izlerini sürmektir. Hobsbawm tarihçinin geçmiş duygusu ile arasındaki ilişkide dikkat edilmesi gereken unsurları şu şekilde özetlemektedir: “biz sudaki balıklar gibi geçmişe yüzer ve ondan çıkamayız. Ama suda yaşama ve hareket etme tarzımız analiz yapmayı ve tartışmayı gerekli kılmaktadır”¹⁴¹.

Tarihçiler geçmişi ortaya çıkarmada kendilerine yükledikleri objektif gözlemcilik ve analiz kimliklerine karşın, araştırmalarında kendi konularının dışında değillerdir. Günümüzden çok uzakta olan bir dönem üzerine çalışıyor olsa dahi, tarihçinin bu yanı araştırmanın üzerinde bir gölge gibi durmaktadır. Hobsbawm tarihçinin bu özelliği için “kendi zamanımızın ve mekânımızın varsayımlarıyla hareket eden insanlarız”¹⁴² tespitinde bulunarak, tarihçinin kendi çağının çocuğu olması dolayısıyla, araştırması ile arasında olabilecek bütünselleşmeye dikkat çekmektedir.

Tarih yazımı, yapıcısı olan tarihçi faktörü ile ele alındığı dönemin ihtiyaçları doğrultusunda şekillenmekte, nereden bakıldığına bağlı olarak farklı biçimlerde karşımıza çıkmaktadır. Hobsbawm tarihçilerin araştırdığı nesnel bir tarihsel gerçeklikte, olgu ile kurgu arasındaki farklılığı saptamak mümkün olmasına karşın, kesin bir tarihin yazılamayacağı görüşündedir. Çünkü her kuşak geçmiş konusunda kendisine özgü yeni sorular yöneltmekte ve bunları cevabını aramaktadır.

Kesin bir tarih mümkün olmamakla birlikte “ciddi bir faaliyet olarak tarih yapmak”¹⁴³ mümkündür. Örneğin Rus Devrimi karşı-olguusal durumlarda hesaba

¹⁴⁰ Hobsbawm, “Geçmiş Duygusu”, *a.g.e.*, s.17.

¹⁴¹ *Ay. es.*, s.37.

¹⁴² Hobsbawm, “Kimlik Tarihi Yeterli Değildir”, *a.g.e.*, s.418.

¹⁴³ Hobsbawm, “Rus Devriminin Tarihini Yeniden Yazabilir miyiz?”, *a.g.e.*, s.366.

katılarak hakkındaki görüş farklılığının temel noktası tarihçinin olgulara nereden baktığıyla ilgilidir. Tarihçi burada, tarih yazımını birinci derecede belirleyen kişi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda kendi çağının çocuğu olan tarihçiler arasında bir konsensüs olması olasılığı oldukça zayıftır. Gelecekte de bunun olabilme şansı pek mümkün görünmemektedir. Hobsbawm'a göre tarihçilerin gelecekte ancak "anamlı bir tartışma yaratabilmek için kendi aralarındaki farklılıklarını azaltmalarını sağlayacak yanıtlar konusunda görüş birliğine varabil[meleri]"¹⁴⁴ olasıdır. Bunun dışında aralarında oluşabilecek herhangi bir konsensüs, öngörülebilir bir gelecekte pek de mümkün görünmemektedir.

Tarih yazımının 18. ve 19. yüzyıllardaki serüvenine Rankeci Ortodoks çizgi damgasını vurmuştur. Ortodoks tarihin hamurunu, geçmişte yapılan seçimler oluşturuyordu. Bu dar yaklaşım, tarihin diğer sosyal bilimlerle arasında geliştirmesi gereken ilişkiyi olanaklı kılmıyordu. Ortodoks tarihin özünde yer alan betimlemeci nitelik; insanları, olayları ve durumları birbirinden ayırması nedeniyle genellemeye yapmaya zemin oluşturmuyordu. Dolayısıyla tarihsel yasalardan söz etmekte mümkün değildi¹⁴⁵.

Toplumun tarihi, toplumsal yapı ve değişimlere ilişkin modellerle fiilen meydana gelmiş, belirli olaylar dizisinin bir iş birliğidir. Rankeci Ortodoks çizgi, toplumun tarihinin yaratılmasında diğer sosyal bilimlerle arasında olması gereken ilişkiyi sağlayamamasından dolayı zamanla sosyal bilimciler tarafından eleştirilmeye başlandı. Ortodoks çizgiye baş kaldıran "hem Marx ve Comte gibi insanların izleyicileri, hem de politik ve ideolojik bakımdan isyan etmekle ilgisi olmayan

¹⁴⁴ Hobsbawm, *a.g.m.*, s. 366.

¹⁴⁵ Hobsbawm, "Tarih İlerleme Kaydetti mi?", *a.g.e.*, s. 92.

Lamprecht gibi insanlar, bir de Max Weber ile Durkheim'ın izleyicileri"¹⁴⁶ gibi tarihçiler Ortodoks tarihçilerin reddettikleri olguları, yani tarih ile toplumsal bilimler arasındaki ilişkinin ilk adımlarını attılar.

Tarihte bir yükselişe sebep olacak olan Anti-Rankeci hareket 19. yüzyılın ortalarından itibaren hızla gelişme göstermiştir. İdealist bir çerçevenin yerine materyalist bir anlayışı ortaya koymaya yönelik olan bu hareket, politik tarihte bir gerilemeye ve iktisadi ya da sosyolojik tarihte ise bir yükselmeye neden olmuştur. Hobsbawm bu girişimlerin altında yatan nedeni "o yüzyılın ikinci yarısında tarih yazımına 'egemen olan' 'toplum problemi'nin giderek daha acil bir dürtü olarak kendini hissettirmesi"¹⁴⁷ olduğunu belirtmektedir.

19. yüzyılda ortaya çıkan kuramlar içerisinde Marksizm'in ve yaratıcısı Marx'ın, tarih ve sosyal bilimlere etkisi büyük olmuştur. Hobsbawm, Marx'ın özgül fikirlerinin tarihte ve sosyal bilimlerde yarattığı etkiyi şu cümlesiyle özetlemektedir: "Hemen hemen kesin olarak 'temel ve üst yapı' kuramının başka bir söyleyişle, birbirleriyle etkileşim halindeki farklı 'düzey'lerden meydana gelen bir toplum modelinin doğurduğu etkidir"¹⁴⁸. Ona göre bu model Marksist olmayanlar tarafından bile çok yaygın biçimde değerli bir katkı olarak sayılmıştır. Marksizm'in cazibesi "her zaman için hem toplumsal yapının varlığını hem de bu yapının tarihsizliğini, dolayısıyla değişimin içsel dinamiğini [çelişkiler] vurgulamakta ısrar etmesinden"¹⁴⁹ ileri gelmiştir. Georg G. Iggers ise Hobsbawm'dan farklı olarak Marksist kuramı, katı ve kısır oluşu doğrultusunda eleştirmektedir. Ancak her iki tarihçiyi de

¹⁴⁶ Hobsbawm, *a.g.m.*, s. 93.

¹⁴⁷ Hobsbawm, "Tarihçiler Karl Marx'a Ne Borçludur?", *a.g.e.*, s. 218.

¹⁴⁸ Hobsbawm, *a.g.m.*, s. 225.

¹⁴⁹ *Ay. es.*, s. 227.

buluşturan nokta, Marksizm'in toplumsal tarih açısından üretken sorular sorabiliyor oluşudur¹⁵⁰.

İngiltere'de 1947 yılından 1956 yılına değin resmen örgütlenmiş bir "Komünist Parti Tarihçileri Grubu" vardı. Daha sonraları İngiltere'de isimlerinden çokça bahsettirecek olan Mavrice Dobb, Rodney Hilton, Christopher Hill, Eric Hobsbawm ve Edward P. Thompson gibi tarihçilerin birçoğu bu gruba dahildi.¹⁵¹ Hobsbawm 1930'lu yıllarda Cambridge'de öğrenciyken, kendisi gibi başka öğrencilerin de Komünist Parti'ye üye olduklarından bahsetmektedir¹⁵². Üniversite bünyesindeki öğrencilerden komünist filozofların, Wittgensteincılar; komünist iktisatçıların, Keynesçiler; komünist edebiyat öğrencileri de F. R. Leavis'in izleyicileridir. Hobsbawm, tarihçilerin Marksist olduğunu "çünkü Cambridge'de ya da başka bir okulda, bir usta ve esin kaynağı olarak Marx'la boy ölçüşebilecek tek bir tarihçi bile tanıma[dıklarını]"¹⁵³ eklemektedir.

Hobsbawm'ın "kesin olmamakla birlikte ben bu etiketten sonuna kadar vazgeçmem"¹⁵⁴ dediği Marksist yanı, çalışmalarında "çıkış noktası"¹⁵⁵ oluşturmaktadır. Öngördüğü tarihsel perspektif, "Marksizm'e dayanan, psikoloji ve sosyoloji ile yakından ilişkili ciddi bir tarih"¹⁵⁶ ortaya koymasında etkili olmuştur. Hobsbawm'ın Marksist kimliği, diğer yönlerinin üzerinde bir görünüm izlemiş; çalışmalarını derinden etkilemiştir.

Sosyal bilimlerdeki nesnellik algısı, partizanlık problemini de gündeme getirmektedir. Partizanlık, araştırma süreçleri ve bulgularının, araştırmacının

¹⁵⁰ Iggers, *age.*, s. 84; Eric Hobsbawm, "Marx ve Tarih", *a.g.e.*, ss. 241-263.

¹⁵¹ Iggers, *age.*, s. 85.

¹⁵² Hobsbawm, "Marx ve Tarih", *a.g.e.*, s. 241.

¹⁵³ Hobsbawm, *a.g.m.*, s. 242.

¹⁵⁴ Hobsbawm, *age.*, Önsöz, s. X.

¹⁵⁵ Hobsbawm, *a.g.m.*, s. 257.

¹⁵⁶ Gareth Stedman Jones, "Tarih:Ampirizmin Sefaleti", *Tarih ve Tarihç Annales Okulu İzinde*, Alan Yay., 1985, s.189.

ideolojik ya da politik bağımlılığının göstergesi olarak başka şeylere tabi kılınmasıdır. Partizanlıkta, birisi araştırma süreçleri ve bulgularının nesnel politik ya da ideolojik boyutu ile diğeri tarihinin öznel davranışıyla bu araştırmadan çıkarıldığı iddia edilen; iki eğilim vardır. Bunlardan ilki olguların partizanlığı diyebileceğimiz bilim hakkındaki her şeyin spesifik bir toplumsal ya da politik grup veya kuruluşla bağlantılı olması durumudur. İkinci eğilim ise, kendi çağının çocuğu olan bilim adamının çalışmalarının ana temasının, kendisine ait olan ideolojik ve ön varsayımlarını yansıtması yani insanların partizan olması durumudur.

Bir davaya bağlı olan araştırmacıların, araştırmacı kimliklerinden vazgeçmeden davalarını daha ileriye götürebilme şansları vardır. Hobsbawm tarafından kabul gören bu düşünce paralelinde kendisinin de “gerek bilimsel disiplin ya da araştırma disiplini açısından, gerekse araştırmacının bağlılık duyduğu dava açısından, meşru partizanlıktan”¹⁵⁷ yana olduğunu ifade etmektedir.

Hobsbawm genel olarak “sosyal bilimlerin gelişmesinin partizanlıktan ayrılamayacağı”¹⁵⁸ düşüncesine sahiptir. Ona göre partizanlık olmadan sosyal bilimlerin fiili olarak bile ortaya çıkması mümkün değildir. Çünkü sosyal bilimlerin özünde “dünyayı sadece yorumlamakla (ya da, buna karşıt bir yorumla, niçin değişmeye ihtiyaç duymadığını açıklamakla) kalmayıp, aynı zamanda onu değiştirmek üzere tasarlanmış uygulamalı bilimler”dir¹⁵⁹. Marx’ın da savunduğu bu görüşe göre, araştırmacıların basit birer katıksız hakikat arayıcısı olmaları, sosyal bilimlerini güçlendiren bir şey değildir. Sosyal bilimlerin partizanlıktan ayrılamaz bir durumda olması, sadece kaçınılmaz bir sonuç olmasından kaynaklanmaktadır.

¹⁵⁷ Hobsbawm, “Partizanlık”, *a.g.e.*, s.202.

¹⁵⁸ Hobsbawm, *a.g.m.*, s.207.

¹⁵⁹ *Ay. es.*, s.206.

Hobsbawm partizanlığın “bilimi ilerletmesi koşuluyla savunula[bileceğini]”¹⁶⁰ belirtmektedir. Ona göre özel alanın dışından gelen kışkırtmalar, bilimsel tartışmanın nitelik kazanmasında önemli bir yere sahiptir. Burada kullanılan dışarı, kendi çağının çocuğu olan bilim adamının bir insan ve yurttaş olarak beraberinde getirdiği fikirleri ve faaliyetlerinden oluşmaktadır.

Özünde bilimsel partizanlık “doğrulanmış olgular üzerinde anlaşamamaya değil, bu olayların nasıl seçilip bir araya getirileceği, onlardan hangi sonuçların çıkarılabileceği konusundaki anlaşmazlıklara”¹⁶¹ dayanmaktadır. Bu anlaşmazlıkların etkileyicisi ve etkilenileni araştırmalardaki özel alana dışarının yarattığı basınçtır. Bilim adamı araştırmalarında gerçeğin peşinde koşmaktan öte ve bunun da sağlayıcısı olarak kendi varlığını bulgularında hissettirmeli ve bundan yararlanmalıdır. Bu durum günümüzdeki sosyal bilimlerin içine kapanma sorununun da çözümleyicisi olarak gözükmektedir.

İngiliz tarihçileri ile *Annales* arasında gelişen ilişki, daha çok Fransız yeni dalgası çerçevesinde olmuştur. Hobsbawm’a göre “ bazı açılardan İngiliz ekolü, Marc Blach kadar ve Lucien Febvre’den daha çok Labrousse’du; Braudel kadar [da] Georges Lefevre”¹⁶² idi. Bu tarihçilerin hepsi, İngiltere’de Fransız ekolünün parçaları olarak görülmüştür. Hobsbawm, *Annales* ekolü ile belli başlı Fransız tarihçilerin Peter Burke’un İngiltere’de geç fark edildiği tespitine karşı çıkararak; buluşmanın en azından Cambridge’deki tarihçilerce 1930’lu yıllara dayandığını ifade etmektedir¹⁶³. İngiltere ile Fransız ekolü arasındaki bu buluşma Hobsbawm’a göre “İktisadi ve

¹⁶⁰ Ay. es., s.208.

¹⁶¹ Ay. es., s. 192.

¹⁶² Hobsbawm, “ Britanya Tarihi ve Annales”, a.g.e., s. 274.

¹⁶³ Hobsbawm, *agm.*, s. 274 ; Peter Burke, (2002), *age.*, s. 153.

toplumsal tarih zemininde”¹⁶⁴ gerçekleşmiştir. O günlerin genç Marksist tarihçileri iktisadi ve toplumsal tarihe önemli roller biçmekteydiler. Bu nedenle buluşma da bu yolla meydana gelmiştir.

Peter Burke’un, İngiltere’de Marksistler’in “ bilhassa Eric Hobsbawm ve Rodney Hilton”¹⁶⁵ gibi Marksist tarihçilerin *Annales*’i ilk benimseyenler olduğu yönündeki tespitine Hobsbawm şu şekilde cevap vermektedir : “ Marksistler genelde kendilerinin *Annales*’le aynı safta döğüşüklerini düşünüyorlardı. (...) *Past and Present*’ı çıkartmaya başladığımız zaman ilk sayımızda *Annales*’e açıkça değinmiştik, ancak başka açılardan *Annales*’den ciddi biçimde etkilendiğimiz söylenemeyeceğini düşünüyorum”¹⁶⁶.

Ali Boratav “*Annales* E.S.C. dergisine paralel olarak İngiltere’de kurulan *Past and Present* dergisi”nin¹⁶⁷ önemine vurgu yaparken, bu iki dergi arasındaki doğal ilişkinin de altını çizmektedir. Hobsbawm ise *Annales*’ten ciddi bir biçimde etkilendiklerinin kabul etmekle beraber, kendilerinin daha farklı bir yol izlediklerinin söylemektedir. Bu etkileşimde İngiltere’de *Annales*’in muhalefet tarihi veya kurulu düzen karşıtı tarih yaptığı yönündeki inancın, etkili olduğunu ifade eden Hobsbawm “onların artık kurulu düzen karşıtı olmadıklarını anladığımızda bizi çoktan fethetmiş durumdaydılar”¹⁶⁸ açıklamasıyla, İngiltere’de Marksist tarihçilerce *Annales*’in nasıl karşılandığının görüntüsünü bize vermektedir.

Özel inceleme alanı olarak sıradan insanların tarihi, 18. yüzyıldaki kitle hareketlerinin tarihiyle başlamaktadır. Alttakilerin tarihinin temalarını ve hatta yöntemlerinin çoğunu yerleştiren olgu, bir bütün olarak tarih yazımı alanındaki

¹⁶⁴ Hobsbawm, *agm.*, s. 275.

¹⁶⁵ Burke, (2002), *age.*, s. 155.

¹⁶⁶ Hobsbawm, *a.g.m.*, s. 276.

¹⁶⁷ Ali Baratov,, *Tarih ve Tarihç Annales Okulu İzinde*, Alan Yay., 1985, Sunuş, s. 9.

¹⁶⁸ Hobsbawm, *a.g.m.*, s. 276.

Fransız geleneği; Marc Bloch kadar Georges Lefebvre idi. Bu alan başka ülkelerde II. Dünya Savaşı'ndan sonra gelişme gösterecektir. Hobsbawm alttakilerin tarihindeki ilerlemelerin, Marksizm'in tam katkısını yapmasının koşullarının olduğu 1950'lerin ortalarına dayandığını ifade etmektedir¹⁶⁹.

Marksistlere daha genel kapsamıyla sosyalistlere göre, alttakilerin tarihine duyulan ilginin gelişmesi, işçi hareketinin büyümesine bağlıdır. İşçi hareketinin büyümesi, sıradan insanların tarihçinin malzemesi olmasını sağlamıştı. Ancak Marksist tarih yazıcılığı, basit işçilerden ziyade Chartistler'in, sendikalı işçilerin ve parti militanlarının tarihini yazmayı diğerlerine göre daha ön plana çıkarttığı için; alttakilerin tarihinin ele alınışı tek düze kalmıştır. Hobsbawm, Marksist tarihçilerin bu çabalarını “gerçek[in], onların görmeyi tercih ettikleri şeye benzemediği[ni]”¹⁷⁰ ifade ederek, eleştirmektedir. Solun kendisini bu dar yaklaşımdan kurtarması Hobsbawm'a göre, 1950'li yıllardan itibaren olmuştur.

Alttakilerin tarihini yazanlar çoğu durumda onu bekleyen şeyleri değil, sadece aradıkları şeyi bulurlar. Alttakilerin tarihinin çoğu kaynağı, biz onları kaynak olarak kabul ettiğimiz ve kullandığımız için bu görevi üstlenmişlerdir. Bu çalışma alanında analizlerin teknik yönü, uzun ve zahmetli bir süreci kapsamaktadır. Hobsbawm alttakilerin tarihini “bir nehir yatağındaki elmasları toplamaktan ziyade, yüklü bir sermaye yatırımını ve yüksek teknolojiyi gerektiren modern elmas ya da altın madenciliği[ne]”¹⁷¹ benzetmektedir. Alttakilerin tarihinin önemli bir kısmı ayrıntılı, zaman tüketici ve pahalı işlemler gerektirmektedir.

Hobsbawm'a göre alttaki insanların tarihçisi, neyi aradığını bir şekilde biliyor olmalı ve ondan sonra bulduğu şeylerin kendi hipotezine uyup uymadığını

¹⁶⁹ Hobsbawm, “Aşağıdan Tarih”, *a.g.e.*, s. 310.

¹⁷⁰ Hobsbawm, *a.g.m.*, s. 311.

¹⁷¹ *Ay. es.*, s. 314.

ayırabilmeli, eğer uymuyorsa başka bir model düşünmeye çalışmalıdır¹⁷². Alttakilerin tarihçisi kendi modelleri üzerinde çalışmalı, pozitivist amacın dışında problemini doğru aktaracak malzemeyi seçmelidir. Tarihçinin hedefi en iyi kaynağı bulmaktan çok “genellikle parça parça bulunan çok çeşitli yelpazedeki bilgileri bir araya getirmek ve bunun için de kendimize göre bir boz-yap oluşturmak”¹⁷³ yani böylesi bilgilerin bir arada uyum içerisinde olmasını koşullarını yaratmaktır.

Annales okulunun güçlü yanlarından birisi, özgün katkılarda bulunan herkese kucak açmasıydı. Hobsbawm alttakilerin tarihi ile uğraşması dolayısıyla *Annales*'te var olan zihniyet problemine ilgi duyduğunu ve bu ekolün, onu kendisine çektiğini ifade etmektedir¹⁷⁴. *Annales* Hobsbawm'ın dışında farklı coğrafyalarda yaşayan birçok tarihçiyi de derinden etkilemiştir. Peter Burke'un ifade ettiği gibi *Annales* bir dilden değil, birkaç dilden oluştuğu için; bu diller birbirlerini her zaman için anlamayı başaramamışlardır¹⁷⁵. Hobsbawm, *Annales*'in mevcut bu durumu için “dergi[nin] şu anda bir orta yaş krizi”¹⁷⁶ yaşadığını ifade etmektedir.

Annales'in son yirmi yılda tarih alanında insanın fiziğindeki değişikliklerden, sembollere ve ritüellere kadar her şey için Hobsbawm tarafından “şekilsiz bir kap”¹⁷⁷ olarak tanımlanan toplumsal tarihteki bu yükseliş; tarih yazmada teknik zorlukları da beraberinde getirmiştir. Farklı sunuş açıları, tarihe analiz yapmada önemli katkılar sunmuştur. Hobsbawm'a göre “insanlarla zihinlerin,

¹⁷² Ay. es., s. 319.

¹⁷³ Ay. es., s. 319.

¹⁷⁴ Hobsbawm, “Britanya Tarihi ve Annales”, *a.g.e.*, s. 279.

¹⁷⁵ Burke, (2002), *a.g.e.*, s. 110.

¹⁷⁶ Hobsbawm, *a.g.m.*, s. 278.

¹⁷⁷ Hobsbawm, “Anlatıcının Canlanması Üzerine”, *a.g.e.*, s. 287.

fikirlerle olayların yeni tarihi, sosyo-ekonomik yapıların ve genel eğilimlerin analizinin yerini almaktan ziyade, onu tamamlayıcı bir tarih”¹⁷⁸ olarak görülmelidir.

Konusu geçmiş olan tarih, bu anlamıyla uygulamalı bir disiplin olabilecek bir konumda değildir. Ancak geçmiş, bugün ve gelecek bir sürekliliğin parçaları oldukları için; tarihçiler araştırmalarında ortaya koydukları olgular boyutuyla, gelecek hakkında tahminlerde veya tavsiyelerde bulunabilirler. Hobsbawm kendi disiplinini “tarihçilerin günümüz politikası alanına ancak müfredat dışına çıkarak, ya da tarihin -Marksizm’de olduğu gibi- daha geniş kapsamlı bir sosyal bilim anlayışının ayrılmaz bir parçasını oluşturması ölçüsünde”¹⁷⁹ bir şekilde sahip olduğunu ifade etmektedir.

İktisat uygulamalı bir sosyal bilim olmasından dolayı tarih ile aralarında, yeniden bir bütünleşmeye ihtiyaç duymaktadır. Ancak bu işi basitçe, tarihi geçmişe dönük bir ekonometriye dönüştürerek yapılamayacağı ortadadır. Hobsbawm iktisadi mekanizmaların incelenmesinde, bu tür mekanizmaları meydana getiren öznelere davranışlarını belirleyen toplumsal faktörler ile diğer faktörlerin incelenmesinden ayrı tutulduğunu ifade etmektedir. Ona göre “tarihten koparılan iktisat düzensiz bir gemidir ve tarihsiz iktisatçılar da geminin rotasının ne olduğu konusunda fazla düşünce üretmez[ler]”¹⁸⁰. İktisat ile tarih arasındaki yaşamsal bağ “toplumsal üretim süreci ile -global olarak ve uzun zaman dilimi içinde söylersek- toplumsal üretimin ilerleyişi”¹⁸¹ içinde, varolan güçlü birliktelikten gelmektedir. İktisat böyle yaptığı sürece de, Marx’ın gördüğü gibi, içini yerleştirildiği bir tarihsel gelişime sahip olur. Toplumun tarihi, toplumsal yapı ve değişimlere ilişkin genel modellerle fiilen

¹⁷⁸ Hobsbawm, *a.g.m.*, s. 289.

¹⁷⁹ Hobsbawm, “Tarihçiler ve İktisatçılar: I”, *a.g.e.*, s.146.

¹⁸⁰ Hobsbawm, *a.g.m.*, s.158.

¹⁸¹ Eric Hobsbawm, “Toplumsal Tarihten Toplumun Tarihine”, *Tarih ve Tarihçi : Annales Okulu İzinde*, (Der. Ali Boratav), Alan Yay., 1985, s.154.

meydana gelmiş, belirli olaylar dizisinin bir işbirliğidir. Bu bütünün parçalarından biri tarih olduğu kadar iktisattır.

İktisadi tarihi geçmişe dönük bir ekonometriye dönüştüren kliometristlerin özgül karakteristikleri iktisadi kuramdaki ağırlıklı olarak neo-klasik iktisat kuramındaki önermeleri test etmektedir. Geleneksel iktisat tarihçilerinin iktisadi kuramdan alınmış önermelerinin genellikle karışık ve yetersiz formülasyondan meydana geldiğini gözlemleyen kliometristler bu “önermeleri iyice belirginleştirmey[e]; kesin ve anlamlı biçimde formüle edebildikleri kadarıyla da istatistiki kanıtlarla test etmeye”¹⁸² çaba göstermişlerdir. Kliometrinin tarihte uygulanabilirliği; ulaşmak istediği hedefi net olmayan, tarihçileri tarayıcılar konumundan uzaklaştıran bir yapıya sahip olduğu sürece geçerlilik kazanacaktır.

Toplumsal tarihin, iki ayrı dönemine vurgu yapılmaksızın, açıklanması mümkün değildir. Bunlardan birincisi Gordon Childe’ın tarımı, metalurjiyi, şehirleri, sınıfları ve yazıyı bulan “neolitik devrim”idir. Bir diğeri ise modern bilimi, teknolojiyi ve ekonomiyi bulan devrimdir. İlk devrim dünyanın değişik köşelerinde, bağımsız bir biçimde ve değişik ölçülerde gelişmişken; ikincisi yalnızca Avrupa’da ortaya çıkmış, bundan dolayı Avrupa’yı birkaç yüzyıl boyunca dünyanın merkezi, birkaç Avrupa devletini de yeryüzünün sahipleri haline getirmiştir.

Son beş yüz yıldır dünyayı değiştiren güçler Avrupalı’dır. Toplumlar farklı gelişim aşamalarına sahip olsalar dahi hiçbir kabile yada topluluk tek bir adaymışçasına yaşamadığı için, birbirleriyle bağlantılı süreçler, bu yapıların en temel özelliklerinden birini oluşturmaktadır. Avustralya’nın yerli toplulukları dahi, Güney Asya ve çevresi ile ilişki halindeydi. Toplumların tarihi, dünyanın içinde yer alan

¹⁸² Eric Hobsbawm, “Tarihçiler ve İktisatçılar: II”, *Tarih Üzerine*, Çev. Osman Akınhay, Bilim ve Sanat Yay., Ankara, 1999, s. 172.

kendi ortamları dışında kavranamazlar. Bu anlamda “tarihsiz halk olmadığı gibi, tarihsiz anlaşılabilir bir halk da”¹⁸³ yoktur. Bütün toplumlar karşılıklı ilişkileri dahilinde günümüze gelebilmişlerdir.

Avrupa kavramı tarihi boyunca coğrafi anlamının ötesinde ideolojik bir anlamda kullanılmıştır. Bu anlamda esnek bir yapıya sahip olan Avrupa kavramı “kendilerini ‘daha iyi’ sayanların, genellikle komşularından daha üst bir entelektüel, kültürel, hatta biyolojik sınıfta görenlerin tanımladığı şekliyle”¹⁸⁴ gerçek ayırım hissedilen üstünlük duygusu ile hissettirilen aşağılık duygusu arasındaki konumlanmanın ifadesiydi. Bu anlamda değişen siyasal sınırlara ve yapılara bağlı olarak, toplumların (ülkelerin) kendilerini Avrupalı sayma ve saymama değerlerinde de farklılıklar ortaya çıkmaktadır.

Hobsbawm, İbni Haldun’un, tarihi kırsal göçebeler ile yerleşik uygarlıklar arasındaki sonsuz bir düello olarak gören anlayışına sahip çıkmaktadır. Hobsbawm kırsal bölgelerde yaşayan köylüleri Avrupa’nın gerçek sahibi olarak görmektedir. Ona göre “Avrupa ile Avrupa-dışı, İbni Haldun’un Bedevileri ile yerleşik topluluklarından daha fazla ayrılamaz : Birisi, ötekinin tarihi” dir.¹⁸⁵

Hobsbawm, Avrupa’nın tarihinin dünya tarihinden koparılamayacağı görüşündedir. Haritacılık temelinde tanımlanacak bir Avrupa tarihi fikri bile ancak, Akdeniz’in güney ve doğu kıyılarını kuzey kıyılarından ayıran İslamiyet’in yükselişiyle mümkün olabilmıştır¹⁸⁶. Bu tespitlerine karşın Hobsbawm’in kendisi, ortaya koyduğu eserlerinde, Avrupa’ya daha üstün bir rol biçmektedir. Hobsbawm’in eşit olmayan bu duruşunda, tarihçinin kendisinden aktarılacak olursa “Avrupa tarihi

¹⁸³ Hobsbawm, “ Bütün Halkların Bir Tarihi Vardır”, *a.g.e.*, s. 265.

¹⁸⁴ Hobsbawm, “ Avrupa’nın Tuhaf Tarihi”, *age.*, s. 337.

¹⁸⁵ Hobsbawm, “ Bütün Halkların Bir Tarihi Vardır”, *a.g.e.*, s. 265.

¹⁸⁶ Hobsbawm, “ Avrupa Tuhaf Tarihi”, *a.g.e.*, s. 335.

hala eşsizdir. Marx'ın gözlemlemiş olduğu gibi, insanlık tarihi içinde ve onunla yaşadığımız doğa üzerindeki kontrolün giderek artmasının tarihi¹⁸⁷ olarak Avrupa ön sıraları işgal etmektedir. Çünkü kendisi modern çağın bir temsilcisidir. Bu dönemin temel argümanı ise; Avrupa'dır.

Tarihçiler, tarihsel değişimi ve geçmiş ile bugün arasındaki bağlantıyı ancak; iddialı bir genel bakış geliştirerek sağlayabilirler. Hobsbawm'ın bu alanda kendisinin geliştirdiği son derece seçkin çabalar için kullandığı nitelemeye “düzeyli kabalaşma (*haute vulgarisation*)”¹⁸⁸ adı verilmektedir. Tarih en etkili genellemeler yaptığı zaman bile, her zaman benzemezliğinin farkındadır. Ona göre “tarihçiler ne kadar mikrokozmetik bir olaya eğilirse eğilsinler, evrensel yönleri arama [k]”¹⁸⁹ zorundadırlar.

Hobsbawm için tarih yazımı özelden yola çıkarak genele ulaşmaktır. Her ikisi de aynı anlama gelmekte olup, kimi zaman aralarındaki seçimler teknik sorunlardan ileri gelmektedir. Dünyaya bir mikroskop ile bakmak yerine teleskopla bakmanın arasında bir fark yoktur. Ona göre günümüzde mikroskobun birçok tarihçi tarafından kullanılıyor olması, teleskobun rafa kaldırıldığı anlamına gelmez. Popper'ın tarihsel öngörüsüne göre ise, kuramsal fizik gibi bir kuramsal tarih disiplini olamaz.. Sosyal realite bunun olmasına engeldir. Ona göre “tarihsel gelişmenin akışı, ne kadar mükemmel olursa olsun, teorik inşalarla asla şekillendirilemez”¹⁹⁰. Popper gibi Dilthey'de de yer alan idiografik tarih anlayışı Hobsbawmca kabul görmemektedir. Tarihi tüm sosyal bilimlerle bir bütün olarak gören Hobsbawm, model oluşturmanın gerekliliğine her fırsatta işaret etmektedir.

¹⁸⁷ Hobsbawm, *a.g.m.*, s. 343.

¹⁸⁸ Tosh, *a.g.e.*, s. 114.

¹⁸⁹ Hobsbawm, “ Kimlik Tarihi Yeterli Değildir”, *a.g.e.*, s. 419.

¹⁹⁰ Karl Popper, Erişim Tarihi:23 Mayıs 2006, www.adresi:http/tr.wikipedia.org.

Georg G. Iggers, Hobsbawm'ın *Primitive Rebels* (İlkel Asiler) ve George Rude'yle birlikte yaptıkları seçmeleri açısından, *Annales*'le aralarında olan benzerliklerine vurgu yapmaktadır¹⁹¹. Sosyal bilimlere yaklaşımı, kullandığı teknik ve argümanlar Hobsbawm'ı *Annalesçi* bir tarihçi yapmaktadır. Ancak kendisinin bu yönünden daha baskın bir tarihçi kimliği daha vardır: Marksist yanı. Hobsbawm gerek tarih bilimine ve gerekse sosyal bilimlere kazandırdığı açılımlardan dolayı, Marksizm'i halen aşılammış bir çizgi olarak kabul etmektedir. Hobsbawm, çalışmalarında çıkış noktası olarak Marx'ı almaktadır. Kendisinin de ifade ettiği gibi vazgeçemeyeceği bu etiket, çalışmalarında önemli oranda kendini hissettirmektedir. Bunun yanında Hobsbawm için İbni Haldun'un ortaya koyduğu Bedevi ve Medeni ilişkisi, tarihsel birçok olguyu açıklamakta kullandığı bir argümandır.

I.3.3. Eric J. Hobsbawm'ın Temel Eserleri

Çok geniş bir yelpazede ürün veren ve vermeye devam eden E.J. Hobsbawm'ın Türkçe'yede çevrilmiş başlıca eserleri şunlardır: *Bandits*, Harmondsworth: Penguin Books, 1972 [*Sosyal İsyancılar*, Çev. Necati Doğru, Sarmal Yayınları, 1995]; *The Age of Revolution 1789-1848*, New York: New American Library, 1962 [*Devrim Çağı 1789-1848*, Çev. Bahadır Sina Şener, Dost Yayınları, 1998]; *The Age of Capital, 1848-1875*, New York: A Meridian Book, 1979 [*Sermaye Çağı 1848-1875*, Çev. Bahadır Sina Şener, Dost Yayınları, 1998]; *The Age of Empire 1875-1914*, Londra: Abacus, 1995 [*İmparatorluk Çağı 1875-1914*, Çev. Vedat Aslan, Dost Yayınları, 1999]; *Industry and Empire: From 1750 to The Present Day*, Harmondsworth, England: Penguin, 1969 [*Sanayi ve İmparatorluk*, Çev. Abdullah

¹⁹¹ Iggers, *a.g.e.*, s. 88.

Ersoy, Dost Yayınları, 1998]; *Uncommon People: Resistance, Rebellion and Jazz*, New York: New Press - Norton, 1998 [*Sıradışı İnsan: Direniş, İsyân ve Caz*, Çev. Işıtan Gündüz, Bulut Yayınları, 2002]; *Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality*, Cambridge University Press, 1992 [*1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik Program, Mit, Gerçeklik*, Çev. Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, 1995]; *Revolutionaries: Contemporary Essays*, New York: Pantheon Books, 1973 [*Devrimciler*, Çev. Hatice Pınar Şenoğuz, Agora Kitaplığı, 2006]; *On History*, New York: New Press - Norton, 1997 [*Tarih Üzerine*, Çev. Osman Akınhay, Bilim ve Sanat Yayınları, 1999]; *Age of Extremes: The Short Twentieth Century, 1914-1991*, London: Abacus, 1995 [*Aşırılıklar Çağı: Kısa 20. Yüzyıl: 1914-1991*, Çev. Yavuz Alogan, Sarmal Yayınları, 1996].

Hobsbawm'ın eserlerinin içeriğine birazcık değinme bile yazarın yetkinliğini ve disiplinlerarasılığa ve tüm tarihe verdiği önemi gösterecektir:

*Devrim Çağı (1789–1848)*¹⁹², yazarın Fransız Devrimi'nden Birinci Dünya Savaşı'na kadar geçen ondokuzuncu yüzyıl tarihini ele aldığı üçlemesinin ilk kitabıdır. Hobsbawm çalışmasında ondokuzuncu yüzyılda Fransa ve İngiltere'nin oluşturduğu çifte devrimin, başta Avrupa olmak üzere dünyadaki etkileri üzerinde durmaktadır. Bu dönemin ön plana çıkan yanı, yeni üretim tarzlarının eskilerinin yerini alırken, insanlığın daha önce görülmemiş trajedilere tanık olmasıdır. Batı Avrupa'da görülen devrimci fikirler, dünya üzerinde önemli değişimlere neden olacaktır. Döneme uygulanabilir bir seçeneği temsil eden emek hareketi ve komünizm damgasını vurmuştur. Kitabın sonu 1848 Devrimi ile sona ermekte,

¹⁹² Eric Hobsbawm, *Devrim Çağı (1789-1848) (The Age of Revolution, 1962)*, Çev. Bahadır Sina Şener, Dost Kitabevi, Ankara, 2003.

bütününde Sanayi Devrimi ve sonucunda ortaya çıkan değişimler ile Fransız Devrimi'nin dünyaya olan etkileri ele alınmaktadır.

*Sermaye Çağı (1848–1875)*¹⁹³, Hobsbawm'ın ondokuzuncu yüzyıl üzerine ikinci çalışmasını oluşturmaktadır. Yazar eserinde ekonomiden sanata, bilimden laikliğe, liberalizmin hemen her kişi ve grubun kendiliğinden ideolojisi haline gelişine değinmiştir. Dönemin en çapıcı yanı, kapitalizmin bütün dünyaya yayılması, ilk kez İngiltere'nin egemenliğinde uluslar arası tek bir ekonominin ortaya çıkmasıdır. Endüstrileşme ve kentleşme döneme damgasını vurmuştur. Ayrıca kitleler siyasi yaşamda hesaba katılması gereken bir etken haline gelmişlerdir. Bu dönem genel olarak, liberal olmayan kitle hareketlerinin görülmediği, kendine güven, başarılarıyla övünen bir toplumdur.

*İmparatorluk Çağı (1875–1914)*¹⁹⁴, Hobsbawm'ın ondokuzuncu yüzyıl tarihine son noktayı koymayı amaç edinen çalışmasıdır. Kitabın temel konusu, burjuvazi tarafından burjuvazi için yaratılmış bir çağ olan, üst ve orta sınıflar açısından bir *belle époque*(kayıp cennet)'tir.Öte yandan aynı ölçüde benzersiz bir dünya savaşları çağına yol açan bu dönem, Lenin'den Roosevelt'e, Keynes'ten Adenauer'e kadar yirminci yüzyılın şekillenmesinde büyük payları olan kişilerin yetiştiği, bir alacakaranlık kuşağıdır. Yirminci yüzyıla şekil veren pek çok olgunun kökeni, Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki son otuz yılda yatmakta olup yazarın İmparatorluk Çağı çalışması bu dönemi karşılamaktadır. Burjuva liberal toplumun yükseldikçe var olan çelişkilerin yükseldiği bir önemi konu alan çalışma, burjuvazi için aynı zamanda derin bir kimlik bunalımı ve dönüşüm çağıdır.

¹⁹³Eric Hobsbawm, *Sermaye Çağı (1848-1875) (The Age of Capital, 1975)*, Çev. Bahadır Sina Şener, Dost Kitabevi, Ankara, 1998.

¹⁹⁴Eric Hobsbawm, *İmparatorluk Çağı (1875-1914) (The Age of Empire, 1987)*, Çev. Vedat Aslan, Dost Kitabevi, Ankara, 1999.

*Sanayi ve İmparatorluk*¹⁹⁵, ilk defa İngiltere’de ortaya çıkan Endüstri Devrimi’nin özellikle İngiltere özelindeki serüveninin antlılığı bu eser, sürecin dinamiklerini açıklaması açısından önemlidir. Bu bağlamda İngiliz toplumsal ve iktisadi tarihini özetleyen kitap, sentez niteliğini taşımaktadır. İnsanlık tarihi boyunca görülen iki devrimden biri olan (ilki Neolitik Devrim) Endüstri Devrimi’ni ilk olarak ortaya çıktığı İngiltere ile birlikte ele alan eser, Hobsbawm’ın önemli çalışmalarından birini oluşturmaktadır.

*Sosyal İsyancılar*¹⁹⁶ ya da *Eşkıyalar*¹⁹⁷, yazarın farklı isimler altında 1970 yılından itibaren Türkçe’ye çevrilen eseri, aralarında çeviriden kaynaklı ve resim boyutuyla zenginleştirilmesinin ötesinde pek bir fark olmayan kitaplarıdır. Toplumsal eşkıyaların yeniden keşfine yönelik yapılan çalışma, toplumsal eşkıyalık olgusunun açıklanmasının yanında, kahramanlarının da tanıtılmaya çalışıldığı bir eserdir. Buldukları bölgelerde Napolyon ve Bismark’tan daha önemli bir yer işgal eden eşkıyalar, resmi tarihin ötesinde hatırlanan bir tarih perspektifiyle el alınmıştır. Hobsbawm çalışmasının amacını iki noktaya dayandırmaktadır. Bunlardan birincisi, toplumsal eşkıyalığın çağlar boyunca ve değişik kıtalarda birbirlerine oldukça fazla oranda benzerlik gösteren bir olgu oluşudur. İkinci olarak, kaynak boyutuyla şiirlere ve balatlara başvurulması yani halkın belleğine dayanmasıdır.

*Sıradışı İnsan*¹⁹⁸, toplumda doğumları, evlilikleri ve ölümleri kaydeden bürolar dışında herhangi bir kimse tarafından bilinmeyen sıradan insanların anlatıldığı kitapta; böylesi erkek ve kadınların birey olarak değilse de toplu olarak

¹⁹⁵ Eric Hobsbawm, *Sanayi ve İmparatorluk (Industry and Empire, 1964)*, Çev. Abdullah Ersoy, Dost Kitabevi, Ankara, 2003.

¹⁹⁶ Eric Hobsbawm, *Sosyal İsyancılar (Bandits, 1969-1981)*, Çev. Necati Doğru, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1995.

¹⁹⁷ Eric Hobsbawm, *Eşkıyalar (Bandits, 1969-1981)*, Çev.. Orhan Akalın; Nejdet Hasgör, Avesta Yay., İstanbul, 1997.

¹⁹⁸ Eric Hobsbawm, *Sıradışı İnsan (Uncommon People)*, Çev. Işitan Gündüz, Bulut Yay., İstanbul, 1998.

tarihin büyük oyuncularında yer alışlarının anlatımıdır. Özellikle yirminci yüzyılda kültürü ve tarihin biçimini değiştirebilmiş olan bu insanlar, kitap içerisinde detaylı olarak ele alınmıştır. Direniş, İsyân ve Caz alt başlığına sahip olan çalışma, emek hareketinden, cinselliğe, köylü toprak işgallerinden cazın etkilerine değin geniş bir konu yelpazesini kapsamaktadır.

*Milletler ve Milliyetçilik*¹⁹⁹, kitabında Hobsbawm milletin kavramının ortaya çıkışını İrlanda veya Polonya gibi ezilen milletlerden yola çıkmak yerine öncelikle Fransa ve İngiltere gibi en erken ulus devletleri ele alarak anlatıyor. Kitap, artık milliyetçiliğin tarihi üzerine bir klasik haline gelmesinin yanında, bir Marksist tarafından milletlerin gelişimi üzerine yazılmış en iyi çalışmalardan biri olma özelliğini taşıyor. Hobsbawm, milletin nesnel ya da öznel, sabit bir tanımının verilemeyeceğini, çünkü tamamen modern bir kurgu olduğunu ve sürekli değişen bir özellikte olduğunu belirtiyor. Böylece milletlerin "hakiki" bir etnik temele dayanıp dayanmadığı tartışmasını bir kenara bırakıp, kavram olarak milletin politikadaki ve toplumdaki değişim ve başkalaşımının izini iki yüzyıl boyunca sürüyor. Dilin rolünü etraflıca tartışan Hobsbawm, bu devletlerin kuruluş aşamasında halkın ancak küçük bir azınlığının "milli" dili bildiğini ve milli/dilsel birliğin ancak bir lehçenin diğerlerine siyasal güç, zorunlu eğitim ve ekonomik zorla hakim gelmesiyle sağlandığını gösteriyor. Yazar milliyetçiliği, siyasal ve milli birimlerin örtüşmesi gereğini savunan bir hat olarak tanımlıyor. Türkçe basım için bir önsöz bulunan kitapta, zaman zaman Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye üzerine de değinmelere yer veriyor.

¹⁹⁹ Eric Hobsbawm, *Milletler ve Milliyetçilik (Nations and Nationalism since 1780, 1990-1992)*, Çev. Osman Akınhay, Ayrıntı Yay., İstanbul, 1995.

*Tarih Üzerine*²⁰⁰, Hobsbawm'ın denemelerinden oluşan eserde tarihin kuramı, pratiği ve gelişmesi ile modern dünya ile arasındaki bağı üzerine düşüncelerinin bir araya gelmiş halidir. Hobsbawm'ın çok geniş bir alana yayılan konular hakkında son yirmi küsur yılda kaleme aldığı yazılar ile yaptığı konuşmaların bir derlemesi olan kitap, onun geçmiş, bugün ve gelecek arasındaki ilişkilere ömrü boyunca duymuş olduğu ilginin yansımalarına yer vermektedir. Hobsbawm bu metinlerde tarih yazmanın problemleri, tarih yazımının istismar edilmesi ve tarihçinin sorumlulukları ile Marx ve güncel tarihsel eğilimler üzerinde durmaktadır.

*Tuhaf Zamanlar*²⁰¹, Türkiye'de ilk baskısı 2006 yılında yapılan kitap, (orijinal basım yılı 2002) Hobsbawm'ın tanıklık ettiği yirminci yüzyıl hakkında ve yazarın yaşamı üzerine bir otobiyografi çalışmasıdır. Tuhaf Zamanlar Viyana'dan Berlin'e, Londra'dan Sao Paulo'ya, Moskova'dan Küba'ya, Manhattan'dan Brezilya sokaklarına kadar olayların fiili kahramanları olarak yer almış insanların hikayelerini büyük bir tarihçinin hayatına dahil ederek ele alınıyor. Kendi yaşam hikayesini yaşadığı zaman ile bağdaştırarak aktaran Hobsbawm için kitabının tüm bu zaman boyunca ona eşlik edenlere özellikle teşekkür ve özürleri belirtmek açısından ayrı bir önemi vardır. Yaşamını paylaştığı herkese kitap vesilesiyle teşekkür eden Hobsbawm ailesinden, onların tercih edeceği bir otobiyografiye sahip olmadığı için, özür dilemektedir.

²⁰⁰ Eric Hobsbawm, *Tarih Üzerine (On History, 1998)*, Çev. Osman Akınhay, Bilim ve Sanat Yay., Ankara, 1999.

²⁰¹ Eric Hobsbawm, *Tuhaf Zamanlar (Interesting Times/Twentieth-Century Life, 2002)*, Çev. Saliha Nilüfer, İletişim Yay., İstanbul, 2006.

I.3.4. Anahatlarıyla Kısa Yirminci Yüzyıl

Kısa Yirminci Yüzyıl 1914 tarihinde Saraybosna'da başlayıp, 1991 tarihinde Sovyetler Birliği'nin ve Avrupa'daki sosyalist rejimlerinin çöküşünü takiben Saraybosna'da meydana gelen, iç savaş ile sona ermektedir. Eric Hobsbawm'ın yaşadığı döneme denk gelen bir zamanı kapsayan çalışma, tüm bu zaman boyunca dünyanın genelinde eşzamanlı olarak dönüm noktası olan olguların ele alınmasının yanında, Hobsbawm'ın nomotetik tarih anlayışının etkili bir biçimde kullanıldığı bir çalışma olma özelliğini taşımaktadır.

Hobsbawm'ın kendi tüneğim dediği yaşamı 1920'ler Viyanası'nda geçen çocukluğu, Hitler'in Berlin'de yükselişe geçtiği, politik görüşünü ve tarihe olan ilgisini şekillendiren yıllarda ve 1930'ların İngilteresi'nde kurulmuştur²⁰². Yazarın günümüzde bir otobiyografi çalışması olarak yayınladığı *Tuhaf Zamanlar* adlı kitabından da biliyoruz ki, Hobsbawm *Kısa Yirminci Yüzyıl*'ın trendi denilebilecek dönemleri, içinde nefes aldığı bir boyutuyla yaşamıştır. Çalışmanın bütününe de bu ortam hakimdir. Özellikle Altın Çağ üzerine tespitleri, öngörümüzü kanıtlar niteliktedir. Yazarımız bu dönemi en etkili biçimde yaşayacak bir olgunluk yaşına sahip idi. Bu çerçevede Hobsbawm'ın çalışmasına içinde tanıklık ettiği zamanlar genel olarak hakim olmaktadır.

Hobsbawm'a göre günümüzde ondokuzuncu yüzyıl ile aramıza mesafe koyabilmemize karşın, yirminci yüzyıl için bu durum mümkün olmasa dahi, şu an için bu yüzyıla bütünlüklü bakabilmekteyiz²⁰³. 1989–1990 tarihlerinin yüzyıla kendince bir nokta koyması bunu olanaklı kılmaktadır. Hobsbawm'a göre “yirminci

²⁰² Eric Hobsbawm, “Tarih Olarak Bugün”, *Tarih Üzerine*, Çev. Osman Akınhay, Bilim ve Sanat Yay., Ankara 1999, s.347.

²⁰³ Hobsbawm, *a.g.e.*, s.356.

yüzyılın 1990'larda yazılan tarihi, daha önce yazılmış yani yaklaşık beş yıl önce yazılmış yüzyıl tarihlerinden nitelik bakımından daha farklı olmak zorunda[dır]"²⁰⁴.

Hobsbawm, bu amaçla çalışmasını üç bölümlü bir anlatıyla ele almaktadır. Birinci bölüm "Felaketler Çağı" Birinci ve İkinci Dünya Savaşları'ndan imparatorlukların sonuna uzanan dönemi kapsar. Biraz daha uzun olan ve "Altın Çağ" adı verilen ikinci bölüm Soğuk Savaş ile başlayıp, reel sosyalizm tartışmasıyla sona ermektedir. Üçüncü ve son bölüm olan "Toprak Kayması" ise Edward Said'e göre, "çoğu şeyin (dünya ekonomisi, sosyalizm, avantgarde sanat) çöküşü izlenirken (...)Yoksulluk ve "tüketici egoizmi", her şeye kadir bir medya, devlet gücünün azalması, etnik nefretin artması ve nerdeyse toptan bir vizyon eksikliği"²⁰⁵ bölümünde ön plana çıkmaktadır. Hobsbawm tüm bu zaman dilimi boyunca "başkalarının yaygaracı ve ateşli olabilecekleri yerde (...) serinkanlı, (...) öfkeli ya da pervasız olabilecekleri yerde o ironik ve tarafsız[dır]. Aynı zeminde başka tarihçiler klişelere ve her şeyi bir kalemde halleden sistemlere meyledebilecekken, o olgular üzerinde titizlikle durur"²⁰⁶.

Edward Said'e göre, Hobsbawm'ın yer yer takındığı "Batı-dışı meselelerde, onaylanmış Batılı otoritenin daha az kabul gören Batılı olmayanlara tercih edilmesi gerektiğine ilişkin yerleşik ama hiç irdelenmemiş bir tercih[i]"²⁰⁷ eksiklidir. İslam, Çin, Japon, Afrika, Hindistan ve Latin Amerika araştırmalarında tarih yazımında otorite ve temsil konuları çevresinde sürmekte olan tartışmadan Hobsbawm'ın sanki hiç haberi yoktur. Said'e göre bu nokta, Hobsbawm'ın

²⁰⁴ Ay. es., s.356.

²⁰⁵ Edward Said, "Tersine Dünya", Erişim tarihi: 14 Mayıs 2006, www adresi: [http:// www.pusula.com/virgul/sayfalar/3/73.htm](http://www.pusula.com/virgul/sayfalar/3/73.htm)

²⁰⁶ Hobsbawm, a.g.e., s.356.

²⁰⁷ Aynı yer.

"siyasallaşmış dini" açıklayabilecek bir donanımdan yoksun olduğunu göstermektedir.

Eric Hobsbawm'ın *Kısa Yirminci Yüzyıl*'ı tüm bu eleştirilere karşın, yirminci yüzyıl tarihi açısından önemli bir çalışmadır. Tarihçinin konularını ele alışı izlediği yöntem ve sahip olduğu donanım Kısa Yirminci Yüzyıl'ı önemli bir eser olarak günümüze getirmektedir.

I.3.4.1. Felaket Çağı

Hobsbawm'ın *Kısa Yirminci Yüzyıl*²⁰⁸ adını verdiği çalışması üç önemli evreden oluşmaktadır. Bu evreler kendi arasında bir bütünlüğe sahip olmasının yanında, yüzyılı bir önceki ve bir sonraki yüzyıl ile ilişkilendirmede ve tüm bunları bir bütünlüğe yaklaştırmada da önemli bir yapı taşı görevi üstlenmektedir. Hobsbawm'ın Felaket Çağı olarak tanımladığı ilk evre, aynı zamanda İmparatorluklar Çağı'nın da –Kısa Yirminci Yüzyıl'dan bir önceki çalışması- son evresini oluşturmaktadır. Yukarıda da belirtildiği üzere , bütün malzeme aynı halkanın parçaları olarak o dönemki dünyayı, insanı, özcesi yaşamı tanımlamaktadır.

Hobsbawm çalışmasının ilk bölümü için Felaketler Çağı adını vermeyi uygun görmüştür. Çünkü 1914 yılından başlayarak, Soğuk Savaş'a kadar sürecek olan bu döneme, dünya çapında görülen savaşlar dolayısıyla yıkımlar damgasını vurmuştur. Bu nedenle Hobsbawm'a göre yüzyılın tarihi, otuz bir yıl süren dünya savaşının tarihiyle başlamaktadır (s.34). Savaş olgusu ile şekil bulan Felaket Çağı'nın hazırlanmasındaki asıl amaç, bu dönemi sanki diğer bölümlerinden

²⁰⁸ Bu bölümde metin içinde belirtilen sayfa numaraları Hobsbawm'ın "*Kısa 20. Yüzyıl*" *Aşırılıklar Çağı*, Çev. Yavuz Alogan, Sarmal Yay., İstanbul, 1996'ya atıftır.

tamamen farklıymış gibi göstermekten çok, savaşın dönem boyunca yaşamın temel alanlarına olan etkisinin anlamak ve anlatmak olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı ile dünya ilk defa etki alanı oldukça geniş ve kapsamlı bir çöküşün içine girmiş oldu. Dünya, savaşın bu yaygın görüntüsünü, ilk defa yaşıyordu. İkinci Dünya Savaşı da ilki gibi aynı ölçekte bir etki alanına sahip olacak ve geleceğin İrlanda Cumhuriyeti ile Avrupa'daki İsveç, İsviçre, Portekiz, Türkiye ve İspanya ve Avrupa'nın dışındaki Afganistan hariç bütün kürenin ya fiilen savaşı ya işgal edilmesi ya da ikisini birden yaşaması ile sonuçlanacaktır (s.36). Hobsbawm bize bu dönemin vehametini anlatabilmek amacıyla Amerikalı uzmanların bir takım verilerini aktarmaktadır. Buna göre, "1816 ile 1965 yılları arasında yaşanan yetmiş dört uluslararası savaş arasında en üst sırada yer alan ilk dördü yirminci yüzyılda gerçekleşti. İkinci Dünya Savaşı, 1937- 1939'da Çin'e karşı Japon Savaşı ve Kore Savaşı. Bu savaşlarda ölen insan sayısı bir milyonun üzerindeydi" (s.36). Hobsbawm'a göre 1914 tarihi, dünyada katliam çağını başlattı (s.37).

Birinci Dünya Savaşı sonunda Müttefikler'in Almanya'ya dayattığı Versailles Antlaşması, ortaya çıktığı andan itibaren başarısızlığa mahkumdu ve bu yüzden yeni bir savaş kesindi. ABD neredeyse tamamen antlaşmanın dışında kaldı. İki büyük Avrupa ve aslında dünya gücü olan Almanya ve Sovyet Rusya'nın konumu, uzun süreli görünmüyordu. Bunların biri ya da her ikisi sahneye yeniden çıkana kadar, sadece Fransa ya da İngiltere'yi temel alan bir barış antlaşması -bu İtalya için de tatmin edici değildi- süremezdi. Hobsbawm'a göre "er ya da geç Almanya ya da Rusya veya her ikisi, kaçınılmaz bir biçimde büyük oyuncular olarak yeniden ortaya çıkacaklardı (ss.44-45).

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda yaratılan barış ortamının sonucu olarak ortaya çıkan istikrarsızlık, dünyayı ikinci bir topyekun savaşa sürükledi. İkinci Dünya Savaşı'nın somut nedeninin, 1930'ların sonundan itibaren çeşitli antlaşmalarla birbirine bağlanan üç hoşnutsuz gücün saldırganlığı olduğu açıktır.

İnsanlığın kendi eliyle giriştiği ikinci ancak en ağır yıkımı olan İkinci Dünya Savaşı ilk başta Almanya'nın önemli kazanımları ile devam etti. Ancak Almanya'nın taktik hata sonucu Rusya'yı işgal etme ve ABD'ye savaş ilan etme kararları savaşın seyrini değiştirmiş ve Müttefiklerin savaşı kaybetmesinde etkili olmuştur. Hobsbawm 1945'te zafer topyekun, teslimiyet kayıtsız şartsız olarak tanımladığı dönem için önemli bir başlangıcın altını çizmektedir (s.58). Bu tarih ile yenilgiye uğrayan ülkeler galipler tarafından bütünüyle işgal edildi. Resmi barış anlaşmaları yapılmadı. Çünkü en azından Almanya ve Japonya'da işgalci güçler dışında kabul edilen hiçbir otorite yoktu. Hobsbawm barış görüşmelerine en yakın ilişki için, 1943 ile 1945 arasında, başlıca müttefik güçlerin ABD, Sovyet Rusya ve İngiltere zafer ganimetinin paylaşılmasını kararlaştırdıkları ve birbirleriyle savaş sonrası ilişkileri belirlemeye çalıştıkları 1943'te Tahran'da, 1944 güzünde Moskova'da, 1945'te işgal edilmiş Almanya'daki Potsdam'da yapılan bir dizi konferanstan oluştuğunu ifade etmektedir (s.58). 1943 ile 1945 arasında Müttefikler arasında yapılan bir dizi görüşme, Birleşmiş Milletlerin kurulması da dahil, devletler arasında siyasi ve ekonomik ilişkiler için daha genel bir çerçeveyi daha başarılı biçimde oluşturdu.

Büyük Savaş'la (Birinci Dünya Savaşı) kıyaslanırsa İkinci Dünya Savaşı kesin bir sonuca ulaşmak amacıyla verildi. Hobsbawm'a göre bu savaşta İtalya'nın dışında, her iki tarafta da ciddi bir uzlaşma düşüncesi olmadı. Bu savaş her iki taraf

için de bir din savaşı, ya da modern anlamıyla, bir ideolojiler savaşıydı. Bu aynı zamanda, ilgili ülkelerin çoğu için bir hayatta kalma mücadelesiydi. İkinci Dünya Savaşı, bu amaçla kitle savaşını topyekûn savaşa tırmandırdı (s.58).

Hobsbawm'a göre kayıpları büyük olmuş olan İkinci Dünya Savaşı'nı ilkinden ayıran temel farklardan biri üniformalılar kadar sivillerin de ölmüş olmasıdır (s.59). Bu savaşın doğrudan neden olduğu ölümlerin, Birinci Dünya Savaşı'ndaki ölüm rakamlarının üç yada beş katı arasında olduğunu, başka deyişle Sovyet Rusya, Polonya ve Yugoslavya'nın toplam nüfusunun %10'u ile %20'si arasında; Almanya, İtalya, Avusturya, Macaristan, Japonya ve Çin nüfuslarının %4'ü ile %6'sı arasında olduğunu Hobsbawm'dan öğrenmekteyiz (s.59).

Savaşın, ekonomik büyüme üzerine etkisi, savaşan ülkelerde farklı yönlerde seyretmiştir. Hobsbawm'ın bize aktardığı verilere bakılacak olursa, İkinci Dünya Savaşı sırasında savaş öncesi sermaye varlıklarının Sovyet Rusya'da % 25'i, Almanya'da % 13'ü, İtalya'da % 8'i, Fransa'da % 7 si, İngiltere'de ise sadece % 3'ünün tahrip edildiği görülmektedir (ss. 64-65). Öte yandan savaşlar ABD ekonomisine kesinlikle yarar sağladı. İki savaş sırasında büyüme oranı olağanüstüydü. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sırasında ABD ekonomisi, o zamana kadar görülmemiş bir oranda, yaklaşık % 10 büyüme kaydetti. Hobsbawm'a göre her iki savaşta da ABD'nin, savaştan ve müttefiklerin savaş makinesinden uzak oluşu ve ekonomisinin üretim artışını herhangi bir başka ülkeden daha etkin biçimde örgütlenme kapasitesi ABD'de kötü günlerin izlerine daha az yer verdi (s.65). ABD (her iki savaşta) ve Rusya (özellikle İkinci Dünya Savaşı'nda) savaşların ekonomik etkilerinin iki aşırı ucunu temsil ediyorlardı. Dünyanın geri kalan kısmı bu iki aşırı uç arasında bir yerlere yerleşmekteydi (s.65).

Dünya, her iki dünya savaşında da öldürme, işkence ve kitlesel sürgünleri yoğunluğunca yaşadı. İnsanlık tarihi boyunca, ilk defa bu tür barbarlık eylemleri, günlük deneyimler haline geldi. Hobsbawm'a göre özellikle, İkinci Dünya Savaşı'nın yol açtığı küresel insani yıkım kesinlikle insanlık tarihinde görülen en büyük yıkım olmuştur (s.67).

Tüm bu gelişmelere karşın İkinci Dünya Savaşı Hobsbawm'a göre en azından birkaç on yıl için fiilen çözümler üretti. Kapitalizmin, Felaket Çağı'nda yaşanan dramatik toplumsal ve ekonomik sorunlarının ortadan kalkmasına, Batılı dünya ekonomisinin Altın Çağı'na girmesine, maddi hayatın olağanüstü iyileşmesiyle desteklenen Batılı siyasi demokrasinin istikrar kazanmasına neden oldu (s.70). Bu gelişmenin sonucu Hobsbawm'a göre savaşın bir dönem için Üçüncü Dünya'ya kovulmasıdır (s.70).

Kısa Yirminci Yüzyıl tarihinde, Rus devrimi, onun doğrudan ve dolaylı etkileri önemli yer tutmaktadır. Hobsbawm'a göre bunun nedeni "bu devrimin en azından hem Batının Hitler Almanya'sına karşı İkinci Dünya Savaşı'nı kazanmasını sağlayarak ve hem de kapitalizme kendisini reformdan geçirme dürtüsü kazandırarak, Sovyetler Birliği'nin Büyük Çöküş'e karşı görülebilir bağımsızlığı sayesinde serbest piyasa Ortodoksluğuna duyulan inancın terk edilmesi için bir dürtü sağlayarak, liberal kapitalizmin kurtarıcısı olduğunu kanıtlamasıydı" (s.104).

Felaket Çağı boyunca etkisini yoğun olarak gösteren savaş, dünya ekonomisini de çöküşün eşiğine getirdi. New York Borsası'nın 29 Ekim 1929'da çökmesiyle başlayan ekonomik kriz, dünya ekonomisini kısa zamanda çöküşün eşiğine getirdi. Ekonomik göstergelerde aşağı doğru bir hareket (daha astronomik bir artış gösteren işsizlik dışında) öteki göstergelerdeki sapmayı güçlendirerek dünya

ekonomisini tam bir kısır döngüye sürükledi. Büyük Çöküş'ün dünya ölçeğindeki etkileri, sadece yaşandığı dönemle sınırlı kalmayıp, geleceğin ekonomik ve siyasal yapısını da belirleyecekti. Hobsbawm'dan öğrendiğimize göre “depresyon döneminde hükümetler, fiyatları güvence altına alarak; fazla ürünü satın alarak ya da 1933'ten sonra ABD'de yapıldığı gibi çiftçilere üretmemeleri için ödeme yaparak tarımı destekleme yoluna gittiler” (s.116). Bu dönemde önemli bir yere sahip olan kitlesel işsizlik, ekonomik siyasetin temeli haline gelerek, belirleyici bir rol üstlendi.

ABD olmadan Dünya Ekonomik Bunalımı'na hiçbir açıklama getirilemez. Bu ülke her şeye rağmen, 1920'lerde dünyanın önde gelen ihracatçısı olma özelliğinin yanı sıra, İngiltere'nin ardından da önde gelen bir ithalatçı ulusuydu. Dış alımı geniş bir ürün yelpazesine ve dolayısıyla ithalatın gelişmiş olduğu bir ekonomiye denk düşüyordu. Ekonomik krizin bu ülkede başlaması, etkilerini daha fazla hissedilir hale getirdi. Dünya ölçeğinde sermayenin artan yoğunlaşması, serbest piyasa ekonomisi olan tam rekabet terimini anlamsız hale getirdi. Marx'ın da benimsemiş bulunduğu bu görüş, 1929 yılında pratik anlamda dünyaya hakim olmuştur.

Dünya Ekonomik Bunalımı'nın yarattığı sarsıntı Sovyet Rusya'da hissedilebilir bir etkiye neden olmadı. Hobsbawm bu dönemde Batı kapitalizmi durgunluk içindeyken, Sovyet Rusya yeni beş yıllık planlarla son derece hızlı bir sanayileşmeye geçmiş olmasına vurgu yaparak, 1929'dan 1940'a kadar Sovyet sanayi üretiminin üç kat arttığının altını çizmektedir (s.117). Sovyet Rusya'da işsizlik gibi, o dönemki Avrupa'nın en önemli sorunlarından biri olan bu durumun bu ülkede görülmemesi ve diğer göstergeler Batı'nın ilgisini Sovyet Rusya üzerine çekecektir.

Dünya Ekonomik Bunalımı etkilerini hem siyasal hem de kamusal alanda gösterdi. Hükümetler kendilerini bu süreçte sağda ve solda yer alırken buldular. Japonya (1931) ve Almanya’da (1933) ulusalcı, savaş yanlısı ve fiilen saldırgan rejimlerin neredeyse eş zamanlı olarak zafer kazanması, Dünya Ekonomik Bunalımı’nın en uzun vadeli ve uğursuz siyasal sonucunu oluşturdu. Tüm bu nedenler Hobsbawm’a göre “İkinci Dünya Savaşı’nın kapılarını 1931’de aç[tı]” (s.126).

Sömürge dünyasının büyük kısmında çöküş yerel düzeyde siyasal ve toplumsal hoşnutsuzluğun başlangıcını belirledi. Bu hoşnutsuzluk doğrudan yerel ihracat ürünlerinin (kakao ve şeker) krizinden kaynaklanıyordu. Ne var ki, depresyon yılları anti-sömürge ulusal hareketlerin geliştiği ülkelerde çatışmanın keskinleşmesine yol açtı. Bu dönem, Mısır’da Müslüman Kardeşler’in (1928’de kuruldu) geliştiği ve Hintli Gandhi tarafından ikinci kez seferlik ilan edildiği (1931) yıllardı. 1932 İrlanda seçimlerinde De Valera’nın başkanlığı altında cumhuriyetçi aşırıların kazandıkları zaferi de belki ekonomik çöküşe gecikmiş bir anti-sömürge tepki olarak görmek gerekir.

Büyük Çöküş, ondokuzuncu yüzyılın ekonominin ve toplumun yeniden düzenlenmesi için beslenen bütün umutlarını yıkan bir felaket oldu. Hobsbawm’a göre “1929–1933 dönemi 1913’e geri dönüşü sadece imkansız değil, düşünülemez hale getiren bir kanyondur” (s.130). Bunu takiben eski tarz liberalizmin öldüğü ya da ölüme mahkum olduğu anlaşıldı. Hobsbawm’a göre entelektüel-politik hegemonya için birbiriyle yarışan üç seçenek vardı: “Marksist komünizm bunlardan biriydi. Serbest piyasaların optimalliğine inancını kaybeden ve komünist olmayan işçi hareketlerinin ılımlı sosyal demokrasi ile bir tür gayri resmi evlilik yapan kapitalizm,

ikinci seçeneği oluşturuyor ve Dünya Savaşı'ndan sonra en etkili seçenek olduğunu kanıtlıyordu. Üçüncü seçenek ise faşizm idi” (s.130). Dünya Ekonomik Bunalımı faşizmi bir dünya hareketine haline getirecek ve dahası dünya için bir tehlikeye dönüştürecekti.

Siyasal liberalizm Felaket Çağı boyunca geriledi. Bu gerileme Adolf Hitler'in 1933'te Almanya şansölyesi olmasından sonra büyük bir hız kazandı. Hobsbawm'ın göz önüne serdiği tabloya bakacak olursak, “dünyayı bir bütün olarak ele al[dığımızda], 1920'de belki otuz beş ya da daha fazla anayasal ve seçilmiş hükümet var olmuştu. 1938'e kadar bu türden belki on yedi devlet vardı. 1944'te küresel düzeyde altmış dört devletin on ikisi bu durumdaydı” (s.135). Hobsbawm'a göre liberal demokratik rejimleri deviren güçler üç türlüydü: “hepsi toplumsal devrime karşıydı ve aslında hepsinin kökünde 1917-1920'de eski toplumsal düzenin yıkılmasına duyulan bir tepki yatıyordu. Zaman zaman ilkesel olmaktan çok faydacı nedenlerle hepsi otoriterdi ve liberal siyasal kurumlara düşmandı. Bu anlamda eski tarz gericiler, bütün partileri değil bazılarını, özellikle komünist olanları yasaklayabiliyorlardı” (s.136).

Hobsbawm bunu takiben bütün bu rejimler askeriyeyi kayırma, polisi ya da fiziksel baskı uygulayabilecek başka kurumları güçlendirme eğilimi gösterdiği inancını paylaşmaktadır. Çünkü bunlar yıkıcılığa karşı en dolaysız siper olma özelliğini taşıyordu. Bunların desteği sağın iktidara gelmesi bakımından genellikle önemliydi. Ve bu rejimlerin hepsi, kısmen yabancı devletlere öfke, kaybedilen savaşlar ya da yetersiz imparatorluklar; kısmen de olsa ulusal bayrak dalgalandırmanın hem bir meşruluk hem de bir popülerlik yolu olması nedeniyle, ulusalcı olma eğilimindeydiler(s.136) .

Faşizmin yaygın bir hareket haline gelmesinde etkili olacak olan Alman faşizmi ve onun yaratıcısı Adolf Hitler, bu hareketlerin en önemli parçasını oluşturmaktadır. Hitler faşizmi ortaya çıkartmakla kalmamış, dünyanın o dönemini ve ayrıca geleceğini de etkileyen bir misyona sahip olmuştur. Faşizm gerçek anlamda gelenekçi bir hareket değildi. Pek çok geleneksel değeri vurgulaması, başka bir anlamı ifade etmekteydi. Bu anlamda Hobsbawm'a göre kilise ve krala da rağbet etmediler (s.142). Kitle desteğinin meşrulaştırdığı kendini yetiştirmiş insanda cisimleşen bütünüyle gelenek dışı bir önderlik ilkesiyle, seküler ideolojilerle ve bazen kütlerle onların ayağını kaydırmaya çalıştılar.

Hobsbawm'a göre "Hitler Almanya'sının temel düşmanı Devrim Çağı Batı uygarlıklarının ortaya koyduğu değerler ve kurumları" (s.173). Bu amaç, zamanla Almanya dışında İtalya ve Hitler Almanyası'nın merkezi dayanaklarından biri olan Japonya'nın da kabulünden geçerek, 1931 ile 1941 yılları arasında önemli bir birleşmeyi sağladı. 1931 tarihinden itibaren bu devletler dünya çapında oluşacak bir savaşın ilk adımlarını attılar. Hobsbawm bu bloklaşmanın manzarasını bize şöyle aktarmaktadır:1931'de Japonya Mançurya'yı işgal etti ve orada kukla bir devlet kurdu. 1932'de Japonya, Çin Seddi'nin kuzeyinde kalan Çin'i işgal etti ve Şanghay'a çıktı. 1935'te Almanya barış antlaşmasını (Versailles Antlaşması) reddetti, batı sınırındaki Saar bölgesini kazanarak ve Milletler Cemiyeti'nden ayrılarak, yeniden büyük bir askeri güç ve deniz gücü olarak ortaya çıktı. Aynı yıl içinde Mussolini, uluslararası kamuoyunu hiçe sayarak Etyopya'yı işgal etti. Bu gelişmelerin ardından İtalyan devleti de Milletler Cemiyeti üyeliğinden ayrıldı. İki faşist güç, resmi bir ittifak, bir Roma Berlin Mihveri kurarken, Almanya ve Japonya bir "Anti Komintern Pakt" oluşturdular. 1937'de Japonya Çin'i işgal etti ve 1945'e kadar süren açık bir

savaşı başlattı. 1938’de Almanya Avusturya’yı işgal etti. Yine aynı yıl Çekoslovakya’yı parçaladı ve büyük parçaların kendisine aktarılmasını sağladı. Ülkenin geri kalan kısmı Mart 1939’da işgal edildi. Bu gelişmelerden cesaret alan İtalya’da Arnavutluk’u işgal etti (ss.172-174). İkinci Dünya Savaşı’nda 1939-1941 Avrupa savaşı bu gelişmelerden kaynaklandı. Hobsbawm 1931’de itibaren faşist cephede görülen işgal faaliyetlerinin önüne geilememesini, liberal devletlerin (bunlar aynı zamanda Birinci Dünya Savaşı’nın galip devletleriydi) sürekli ve seyirlik haline gelen zayıflığı bu devletlerin düşmanlarının ilerleyişine karşı durmak için tek başlarına ya da birbirleriyle bağlantılı olarak harekete geçme yetersizliklerine bağlamaktadır. Ona göre liberalizmin krizi bu durumu güçlendiren bir unsur olmuştur (s.174). Savaş tehlikesine karşılık, liberal devletler ve Sovyet Rusya arasında akınlaşma oluka geç elde edildi. Ancak Hitler’in hızlı ilerleyişi karşısında Batılı devletler kendi aralarında ortak bir payda da buluşacaklardır. Bunun nedeni Batılı devlet adamlarının bunu istemeleri değil, Hitler tehdidi oldu. Hobsbawm’a göre Hitler düşmanını kendisi harekete geçirdi (s.184).

Hobsbawm’a göre bu tarihsel durum kesinlikle olağanüstü ve kıyaslamalı olarak kısa mrlyd. En fazla 1933’ten (ABD’nin SSCB’yi resmen tanıdığı tarih) 1947’ye kadar (iki ideolojik kampın ‘‘Soğuk Savaş’’ta düşman olarak karşı karşıya geldikleri tarih), ama aslında 1945’e kadar sürdü. Başka deyişle bu tarihsel durumu, hem ABD’nin hem de SSCB’nin birbirinden daha büyük bir tehlike olarak gördükleri için karşı ıkılmayı ortak bir dava haline getirdikleri Hitler Almanya’sının yükseliş ve gkş (1933-45) belirledi (s170).

Hobsbawm’a göre İkinci Dünya Savaşı bir uluslararası savaştı, çünkü batı ülkelerinin çoğunda esas olarak aynı sorunları ortaya çıkarttı. Bu bir i savaştı, çünkü

faşizm yanlısı ve karşıtı güçler arasındaki hatlar her toplumun içinde geçiyordu (s.171). İkinci Dünya Savaşı sona erdiğinde, en az on eski Avrupa ülkesindeki hükümetlerin başında, savaşın başlangıcında bir zamanlar isyancı olarak görülmüş ya da siyasal sürgün olmuş adamlar ya da kendi hükümetlerinin meşruluğunu kaybettiğine inanan kişiler bulunuyordu.

Hobsbawm'a göre "1930'ların sorunları, ister devletler arasında ister devletlerin kendi içinde olsun, ulus ötesi idi" (s.185). Bu durumun en belirgin ifadesi 1936-39 İspanyol İç Savaşı'nda görüldü. Savaşın en önemli yanlarından birisi İngiltere ve Fransa gibi batılı devletlerin gösterdikleri ilgisizlikti. Bu devletler açısından İspanyol İç Savaşı, bir Avrupa savaşının faşist ve komünist devletler arasında verilen; ikincisinin birincisine kıyasla dikkat çekici biçimde daha ihtiyatlı ve daha az kararlı olduğu minyatür bir uygulama olduğunun bilincine çıkarılamamış olması önemli bir eksikliklerdir. Hobsbawm'a göre içsel olarak bu savaş, sağın seferberliğinin solunkinden çok daha etkin olduğunun kanıtıydı (s.191).

Faşizm tehlikesi karşısında bir araya gelen Roosevelt, Stalin, Churchill ve de Gaulle'dan da anlaşılmaktadır ki, "İspanyol İç Savaşı, anti-faşist cephenin oluşmasını büyük ölçüde kolaylaştırdı" (s.199). Her iki tarafın da devrimin gündemde olmadığı güvenini vermesi, bu birlikteliği kolaylaştırdı. O dönemde gündemde olan tek şey demokrasinin savunulmasıydı. Ekim 1936 tarihli Komintern broşürü 1939-45 anti-faşist savaşında izlenen siyasetlerin oluşumunu bu perspektife uygun açıklamaktaydı. Savaş süreci boyunca etkisini gösteren anti-faşizm, heterojen ve kesintili olsa da, olağanüstü bir güçler yelpazesini birleştirmeyi başardı. İdeolojik olarak Aydınlanma'nın ve Devrim Çağı'nın paylaşılan değerlerini ve özlemlerini temel aldı.

Faşizm onun oluşmasına izin veren dünya kriziyle birlikte ortadan kayboldu. Daha sonra, teoride bile asla evrensel bir program ya da siyasal bir proje olmadı. Karşısında birleşecek bir faşizm ortadan kalkar kalkmaz kapitalizm ve komünizm bir kez daha birbirinin ölümcül düşmanları olarak karşı karşıya geldiler.

Savaş olgusu yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde iki yeni avangard dünyasında biçimsel yenilik olarak görülmüştür. Hobsbawm bu iki yenilik üzerinde kitabın bu bölümünde uzun uzadıya durarak, altını çizmek istemiştir. Bunlar, Avrupa'nın batı yarısında Gerçeküstücülük ile karışan ya da onu önceleyen Dadaizm ve Doğu'da, Sovyetler Birliği'nde doğan Yapımcılık (*constructivism*). Bazı panayır yapılarıyla gerçek hayatla en yakın benzerlikler kuran iskelet halinde üç boyutlu ve tercihen hareket edebilir yapılara kadar uzanan Yapımcılık, genellikle Bauhaus'la birlikte kısa süre içinde mimari ve endüstriyel tasarımın ana akımı içinde özümlendi. Romanda, mimari modernizmin repertuarına pek ulaşamayan yapımcılık pek fazla geliştirilmeden, erken Sovyet kamu ritüeli kadar kısa ömürlü oldu (s.211).

Hobsbawm Felaket Çağı'nda yaşanan bu devrim hakkında üç şey söylemektedir Buna göre: avangard olduğu kadarıyla, yerleşik kültürün parçası haline geldiler; hiç olmazsa kısmen gündelik hayatın dokusu içinde özümlediler; ve belki de en önemlisi Devrim Çağı'ndan beri yaşanan herhangi bir dönemdeki yüksek sanatlardan çok daha fazla dramatik bir biçimde siyasallaştılar (s.213). Bu dönemde opera dışında sanatın her alanında avangard yapılar kendilerini hissettirdi.Yeni avangardın yerleşik sanat dalları için önemli hale geldiğini söylemek, onun klasik ve modaya uygun olanı ortadan kaldırdığını iddia etmek değil; bu ikisini tamamladığını ve kültürel meselelere ciddi bir ilginin kanıtı haline geldiğini öne sürmektir.

Dönem içinde ön plana çıkan bir diğer iki avangard sanat sinema ve caz idi. Her ikisi de bu dönemde önemli gelişmeler kaydetti ve yaygınlaştı. Avangard sanatlar genellikle Avrupa kültürüne kapalı kavramlar olmasına karşın, caz ve özellikle sinema bu kuralın dışına çıkabilmişlerdir.

1914'ten önce modern ölçekte kitle iletişim araçları birçok Batılı ülkede benimsenmişti. Bunlardan gazete ve sinema zamanla oldukça yaygın hale geldiler. Kitle iletişim araçlarının üçüncüsü tamamen yeni olan radyo idi. Diğer ikisinin aksine radyo görece yüksek refah düzeyine sahip gelişmiş ülkelerle sınırlıydı. Ancak radyo kullanımı da zamanla yaygınlaşacak ve Dünya Ekonomik Bunalımı gibi dönemlerde kullanım oranı daha da artacaktır. Radyonun en çok etkilediği sanat müzik olacaktır.

Popüler kültür alanında dünya ve Amerika taşralıydı. Bazı önemli bölgesel etkilere ve dans müziğinin Karaib ve Latin Amerika bileşenlerinde olduğu gibi, egzotik bir etkinin zaman zaman küresel ticari popüler kültüre girmesine rağmen, başka hiçbir ulusal ya da bölgesel model, küresel olarak oluşmadı. Tek istisna spordu. Bütün dünyanın benimsediği spor, İngiltere'nin küresel ekonomik varlığının çocuğu olan futbol idi. Futbol 1930'da Dünya Kupası'nın kurulmasıyla, gerçek anlamda uluslararası bir spor olma ünvanını elde etti. Ancak kitle sporları küresel olsalar da son derece ilkel durumda kaldılar. Hobsbawm'a göre televizyon çağına ve film yıldızları kadar ücret alan sporculara daha birkaç yıl vardı (s.233).

Ondokuzuncu yüzyıl boyunca birkaç ülke -çoğu Kuzey Atlantik kıyısında- Avrupalı olmayan dünyanın geri kalan kısmını fethetti. Batı ülkeleri bu kesimi işgal etmekle ve yönetmekle, kendi ekonomik ve toplumsal sistemleriyle ve bu sistemin örgütlenme yeteneği ve teknolojisiyle meydan okunmaz bir üstünlük

kazandılar. Bu anlamda pek çok kuzey hükümetinin ve işadamlarının kafasındaki temel model, bağımlı dünyanın kendi temel mallarını satarak mamül ürünlerin ithali için ödeme yapması olmuştur. Bu model 1914 öncesi dönemde İngilizlerin hakim oldukları dünya ekonomisinin temelini oluşturmuştur.

Asya, Afrika ve Latin/Karaib Amerikası'nın bütün bölgeleri kuzey yarımküredeki birkaç devlete bağımlıydı ve bu bölgeler kendilerini bağımlı hissediyorlardı. Sömürge dünyasında yirminci yüzyılın bağımsız devlet düşüncesinin yegane temelini, emperyal fetih ve rekabetin, genellikle yerel yapılara hiçbir referansta bulunmaksızın böldüğü bölgeler oluşturdu. Böylece sömürge sonrası dünya neredeyse tamamen emperyalizmin çizdiği sınırlara bölünmüştür.

Birinci Dünya Savaşı, dünya sömürgeciliğinin yapısını ciddi biçimde sarsan ilk olay seti idi. Savaşın, İngiltere'nin kaynaklarına ihtiyaç duyduğu bağımlı ülkeler üzerinde yarattığı gerilimler, huzursuzluğu yaygınlaştırdı. Ekim Devrimi'nin ve eski rejimlerin yaşadıkları genel çöküşün etkisi ve bunu yirmi altı Güney Kontluğu için *de facto* İrlanda bağımsızlığının izlemesi (1921), dünya kamuoyuna ilk kez yabancı imparatorlukların geçici olduğunu gösterdi (s.246). Yirminci yüzyıl bu dönemden sonra, sömürge halklarının bağımsızlık savaşlarına sahne olacaktır.

İngiltere'nin en büyük sömürgesi olan Hindistan üzerinde denetim kurması hiç de kolay olmadı. Hindistan 1947 yılında bazı toprakları üzerinde Pakistan devletinin kurulmasıyla, ikiye bölündü. Sömürge ülkelerin, giriştikleri bağımsızlık mücadelesinde ilk önce Asya parçalandı. Suriye ve Lübnan 1945'te, Hindistan ve Pakistan 1947'de; Burma, Seylan, Filistin ve Endonezya 1948'de bağımsız oldu. 1946'da ABD, Filipinlere resmen bağımsızlık statüsü vermişti.

Güneydoğu Asya bölgeleri, özellikle de Fransa Hindçini (şimdiki Vietnam, Kamboçya ve Laos)'de komünist direniş, Ho Şi-Minh'in önderliği altında kurtuluştan sonra bağımsızlığını ilan etti. 1954'te Fransızların geri çekildiği bu bölgede ABD, ülkenin birleşmesini önlemek için kurduğu bölünmüş Vietnam'ın güney bölgesinde uydu bir rejim kurdu. Bu statüko 1975'te ABD'nin bölgeden çekilmesine kadar devam etti.

1970'e gelindiğinde Orta ve Güney Afrika ile savaş halindeki Vietnam dışında eski sömürgeci güçler ya da onların göçmen rejimleri tarafından doğrudan yönetilen önemli büyüklükte hiçbir bölge kalmadı. Bu gelişme ile dünyanın birçok bölgesinde varlık gösteren imparatorluklar sona erdi (s.260). Yüzyılın başlarında bu güç yıkılmaz görünmüştü. Otuz yıl kadar önce yeryüzü halklarının büyük çoğunluğunu kapsıyordu. Geçmişin artık telafi edilemeyecek bir bölümü eski emperyal devletlerin duyarlı edebi ve sinematik anılarının bir parçası haline gelerek tarihe gömüldü.

I.3.4.2. Altın Çağ

Hobsbawm çalışmasının ikinci bölümüne Altın Çağ adını vermeyi uygun görmüştür. Bu dönem, silahların gölgesinde geçmesine karşılık, insanlık tarihi açısından önemli kazanımların yaşandığı bir zamana denk gelmektedir. Hobsbawm'a göre "atom bombasının kullanılmasından sonra Sovyetler Birliği'nin sona erişine kadar geçen kırk beş yıl, dünya tarihi içinde tek bir homojen dönem oluşturmaz" (s.263). Bu dönem erken 1970'lerin oluşturduğu sınırın iki tarafını onar yıllık iki bölüme ayırır. Hobsbawm'ın Altın Çağ'ı diğer dönemlerden ayırmakta kullandığı en

önemli argüman, İkinci Dünya Savaşı'ndan çıkan iki süper gücün "Soğuk Savaş" denilen bir mücadele içinde sürekli karşı karşıya gelmesidir (s.263).

Soğuk Savaş'ın taraflarından biri olan SSCB tüm bu dönem boyunca yer kürenin bir bölümünü, Kızıl Ordu ve öteki silahlı komünist kuvvetlerin savaşın sonunda işgal ettikleri alan denetimi altına alarak; savaşın diğer bir tarafı olan ABD ise, batı yarı küresi ve okyanusların yanı sıra kapitalist dünyanın geri kalanı üzerinde denetim ve hakimiyet kurak, birbirlerinin hareket sahasına pek fazla karışmadan mevcut durumu uzun yıllar sürdürdüler. Hobsbawm'a göre "1970'lere kadar Soğuk Savaş'ı bir Soğuk Barış olarak görmek için yapılan zımnî anlaşma geçerliliğini korudu" (s.267). Soğuk Savaş boyunca her iki taraf da kendisini çılgınca bir silahlanma yarışında buldu. Ancak bu silahlar hiç bir zaman bir tehdit aracı olmasının ötesine geçmedi (s.267).

Soğuk Savaş'ın daha fazla siyasal sonuçları ön plana çıkmaktadır. Soğuk Savaş süper güçlerin denetlediği dünyayı, kısa süre içinde, birbirinden kesin biçimde ayıran iki kamp şeklinde kutuplaştırdı. Hobsbawm'a göre "savaş sırasında bütün Avrupa'ya önderlik eden ulusal anti-faşist birlik hükümetleri 1947-1948'de komünist yanlısı ve anti-komünist homojen rejimlere bölündü" (s.277). Bunun dışında Tito Yugoslavya'sı gibi bazı devletler, bu iki kampta yer almaksızın "bağlantısız" bir strateji izlediler.

Gerçek Soğuk Savaş'ın 1987 Washington zirvesinde sona erdiği gibi yaygın görüşünün aksine, SSCB'nin bir süper güç ya da herhangi türden bir güç olmaktan çıkmasına kadar, gerçek Soğuk Savaş'ın sona erdiği evrensel olarak kabul görmedi. Hobsbawm'a göre kesin çözümlüş ya da bitiş tarihi 1989'da Sovyet İmparatorluğu'nun çöküşü, SSCB'nin kendisini dağıtıp çözümlendiği 1989-1991

tarihidir (s.293). Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile uluslararası yapıyı ve dünyanın iç siyasal sistem yapılarını ayakta tutan payandaları ansızın çekiliverdi. Ve geriye kalan karışıklıklar ve kısmi çöküntü içinde bir dünya oldu. Çünkü geride öncekinin yerini tutacak hiçbir şey yoktu (ss.293-297).

Altın Çağ boyunca, özellikle gelişmiş kapitalist ülkeler ekonomik ve kültürel bir gelişme gösterdiler. Hobsbawm'ın verilerinden öğrendiğimiz kadarıyla bu ülkeler on yıllar boyunca dünya üretiminin yaklaşık dörtte üçünü ve mamul ihraç ürünlerinin % 80'inden fazlasını temsil ettiler. Bunu takiben 1950'lerde SSCB'nin büyüme oranı da herhangi bir Batılı ülkeden daha hızlıydı ve Doğu Avrupa ekonomileri neredeyse aynı ölçüde hızlı büyüyordu (s.301).

Hobsbawm'a göre Altın Çağ'a damgasını vuran en önemli gelişmelerden biri, dünya nüfusunun görülmemiş oranda artmış olmasıdır (s302). Özellikle ölüm oranlarını azaltan teknik buluşların kullanılması, bazı ülkelerde hızlı nüfus artışına neden oldu. Üçüncü Dünya olarak tanımladığımız bu kesim için nüfus, onu diğer dünyadan ayıran temel argüman oldu. Avrupa'da ise, bu artış daha mütevazı kaldı. Çünkü bu ülkelerde doğum oranlarında gittikçe bir gerileme söz konusudur.

Altın Çağ'ın ekonomik faaliyette en büyük yaptığı devrim, hızla gelişen teknolojinin, sanayi hatta tarımı ilk kez ondokuzuncu yüzyıl teknolojisinin ötesine taşınmasıdır. Hobsbawm'a göre bu teknolojik depremle ilgili üç önemli yenilik görülmektedir. Bunlardan birincisi, zengin dünyada ve bir ölçüde yoksul dünyadaki gündelik hayatın bütünüyle değişmesidir. İkincisi, teknoloji karmaşıklaştıkça, kesif ya da icattan ürüne giden yol da karmaşıklaşıyor ve geliştirme süreci daha detaylı ve pahalı hale geliyordu. Bu durum gelişmiş piyasa ekonomilerinin öteki ekonomiler üzerinde sağladıkları muazzam avantajın güçlenmesine neden olmuştur. Üçüncüsü

ise, yeni teknolojiler, yoğun sermaye birikimini gerektiriyorlardı. Buna paralel üretimde emekten tasarruf, bu dönemde gündeme geldi. Sürekli ve büyük yatırım gereksinimi, giderek tüketiciler dışındaki insanlara ihtiyaç duyulmaması sonucunu doğurdu. Ve işçilerin yaşam standardında gözle görülür bir iyileşme söz konusu oldu (ss.307-309). 1980'lere gelindiğinde ise işçi sınıfları gözle görülür biçimde yeni teknolojilerin kurbanı oldular. Özellikle kitlesel üretim hatlarında çalışan, kalifiye olmayan ya da yarı-kalifiye erkek ve kadınlar otomat makinelerle kolayca yer değiştirebiliyorlardı. Erken 1980'lerin ekonomik krizleri Avrupa'da kırk yıldan beri ilk kez işsizlik yarattı. Bazı önlemini almamış olan ülkelerde kriz, gerçek bir faciaya yol açtı (s.344).

Hobsbawm Altın Çağ'ın en önemli sonuçlarından birinin, dünyayı geçmişinden koparan bir toplumsal devrim olarak köylülüğün ölümü olduğunu ifade etmektedir (s.336). Gelişmiş Batılı ülkelerde modern teknolojilerle geliştirilen tarım üretimi, bu ülkelerin ekonomik etkinliklerinde sanayi kadar önemli bir konuma sahip değildi. Yer kürenin bir çok bölgesinde 1960 ile 1980 yılları arasında tarım kesimi nüfusunda önemli azalışlar görüldü. Tarım nüfusunun etkili olduğu bölgeler ise Üçüncü Dünya ülkeleriyle sınırlı kaldı.

Yirminci yüzyılın ikinci yarısının dünyası daha önce görülmemiş ölçüde kentleşmişti. Hobsbawm bunun nedenini toprağın boşalmasına ve buna dayalı olarak kentlerin dolmasına bağlamaktadır. (s.341). 1980'lerin ortasında dünya nüfusunun % 42'si kentseldi. 1950'de kentlerin hiçbirinin nüfusu bir buçuk milyondan fazla nüfusa sahip değildi. 1980'lerde ise kentlerin nüfusları sekiz haneli rakamlarla ifade ediliyordu. Bu kentler özellikle Üçüncü Dünya'da bulunmaktaydı.

Gelişmiş sanayi ülkelerinde kadın emeğinin artması ya da istikrarlı kalması ulusal koşullara bağlıydı. Pratikte, imalat alanındaki kadınlar ile üçüncü sektördeki kadınlar ayrımı önemli değildi. Çünkü her iki alanda da kadınların büyük kısmı ikincil konumlardaydı. Kadınların çoğunlukta oldukları çeşitli hizmet meslekleri, özellikle de kamu ve sosyal hizmetler kapsamındakiler, güçlü biçimde sendikalaşmıştı (s.361). 1960'lardan itibaren feminizm ABD'den başlayarak, zengin Batı ülkelerine hızla yayılarak ve bağımlı dünyadaki eğitim görmüş kadınların oluşturdukları elitin ötesine geçerek, çarpıcı biçimde yeniden canlandı. 1970'lerde ve özellikle 1980'lerde feminizmin kitleler arasındaki etki alanını genişledi (s.363).

Altın Çağ'da ortaya çıkan ve 1960'lar dünyasını derinden etkileyecek olan gençlik rüzgarı, dünya üniversiteler şebekesiyle kitlelere ulaşan tüketim toplumu içinde ve akran grupları arasında oluşan baskının abarttığı modanın gücüyle hızla yayıldı. Bu dönemde küresel bir gençlik kültürü oluşmuştu. Hobsbawm'a göre 1950'lerin ortasında bu gençlik piyasasının keşfedilmesi pop müzik işini ve Avrupa'da moda endüstrilerinin kitlesel piyasa hedefini de devrimcileştirdi (s.380).

Bu dönemde toplumsal yaşamda meydana gelen bir takım değişimler, toplumu derinden etkilemiştir. Bununla birlikte yirminci yüzyılın kültürel devrimi, bireyin toplum karşısında kazandığı zafer Hobsbawm'a göre "geçmişle insanların toplumsal kumaşını dokuyan ipliklerin kopması olarak" tanımlanmaktadır (s.388). Geleneksel aile bağlarının gevşemesinin yarattığı maddi sonuçlar, bu kırılmanın en önemli sonuçlarından birisidir. Çünkü aile, sadece kendisini yeniden üreten bir aygıt değil, aynı zamanda bir toplumsal işbirliği aygıtıdır. Geçmişte geleneksel aile yerel ve küresel düzeyde hem tarımsal hem de endüstriyel ekonomilerin devamında esas olmuştu. Günümüzde ise bu anlamının dışında bir işleve sahiptir.

1970'lerden itibaren kullanılan isimleriyle YSÜ (Yeni Sanayileşen Ülkeler), 1950'lerde, 1960'larda ve 1990'lara kadar, planlama ve devlet inisiyatifine önem verdiler. Hobsbawm'a göre bu ekonomik kalkınma biçiminin tatmin edici ya da düş kırıcı sonuçlara yol açıp açmaması, yerel koşullara ve insan hatalarına bağlıydı (s.407).

Latin Amerika dışındaki kırsal insanlar, muhtemelen 1960'larda ya da sonrasında moderniteyi bir tehditten çok bir vaat olarak görmeye başladılar. Ekonomik kalkınma politikasının, tarımla geçinen insanların beşte üçünü ya da daha fazlasını doğrudan etkilediği için onlara hitap eden bir yönü vardı: tarım reformu. 1945 ile 1950 arasında insan türünün neredeyse yarısı bir tür toprak reformunun yapıldığı ülkelerde yaşıyordu (s.411). Modernlik yanlıları için toprak reformu olayı, siyasal, ideolojik ve bazen de ekonomikti. Bununla birlikte, çoğu devrimci ya da reformcu, toprağın geleneksel köylülere ve topraksızlara ya da yeterli toprağı olmayanlara dağıtılmasından daha fazla bir şey beklemiyordu.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan düzinelerce sömürge sonrası devletin, Latin Amerika'nın eski emperyal ve endüstriyel dünyaya bağımlı olan bölgelerinin büyük kısmıyla birlikte kısa süre içinde "Üçüncü Dünya"yı, komünist olanlar ise "İkinci Dünya"yı oluşturdu. Bütün Üçüncü Dünya ülkeleri, gelişmiş dünyaya kıyasla yoksuldu. Hepsi bağımlıydı ve hepsinin hükümetleri kalkınma istiyorlardı. Tüm bu unsurlar, Üçüncü Dünya'yı bir araya getirmiştir.

Üçüncü Dünya'nın zamanla tek bir varlık olmadığı ortaya çıktı. Üçüncü Dünya'yı bölen öncelikle ekonomik kalkınmaydı. 1973'te OPEC'in kazandığı zafer bir Üçüncü Dünya devletleri kurumu üretti. Her türlü ölçüte göre genellikle geri ve o zamana kadar yoksul olan bu ülkeler (OPEC) artık dünya çapında süper

milyonerlerdi. İkinci planda, Üçüncü Dünya'nın bir kesimi gözle görülür biçimde ve hızla sanayileşiyor ve Birinci Dünya'ya, ondan daha yoksul olmakla birlikte, katılıyordu. Sanayileşme konusunda görülmemiş bir başarı öyküsü olan Güney Kore'nin kişi başına GSMH'si, Avrupa Topluluğu üyelerinin şimdiye kadar en yoksulu olan Portekiz'in biraz üzerindediydi. Bu gelişmeler uluslararası jargona yeni bir kategori, YSÜ'leri (Yeni Sanayileşen Ülkeler) getirdi. Zamanla tarihin garip bir geri dönüşüyle, Üçüncü Dünya'nın geri bir ülkesi bile kendi becerilerini Birinci Dünya'da ticarileştirmeye başladı. Değişimin potası neredeyse kesinlikle büyük kentlerdi. Bunun nedeni, büyük kentin tanımı gereği modern olmasıydı. 1950'lerdeki canlanma ne olursa olsun, 1960'larda ve 1970'lerde büyük toplumsal dönüşüm belirtileri Batı yarıküresinde bariz biçimde, İslam dünyasında ve Güney ile Güneydoğu Asya'nın belli başlı ülkelerinde reddedilemez biçimde ortaya çıktı.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünya kapitalizminden ayrılan SSCB'nin sınırları, dramatik bir biçimde genişledi. Avrupa'da bu sınırlar artık, Almanya'da Elbe ırmağından Adriyatik denizine kadar uzanıyor, Yunanistan ve Türkiye'nin bu kıtadaki küçük bir parçası dışında bütün Balkan yarımadasını kaplıyordu. Polonya, Çekoslovakya, Macaristan, Yugoslavya, Romanya, Bulgaristan ve Arnavutluk, Almanya'nın savaştan sonra Kızıl Ordu tarafından işgal edilen ve 1954'te "Demokratik Almanya Cumhuriyeti'ne dönüştürülen kesimi, artık sosyalist bölge içinde yer alıyordu. Gelecekteki sosyalist bölgenin geniş bir yeni uzantısı, iktidarın Çin'de (1949) ve kısmen Kore'de (1945) komünist rejimlere geçmesiyle ve otuz yıl (1945-75) süren savaş sırasında Fransız Hindçini'nde olanlarla birlikte Uzak Doğu'da gerçekleşti. Bir süre sonra komünist bölgenin batı yarıküresinde, Küba

(1959) ve 1970'lerde Afrika'da birkaç uzantısı daha oldu. Ancak yerkürenin sosyalist kesimi kalıcı biçimde 1950'de biçimlenmişti.

Hobsbawm'a göre yerkürenin sosyalist bölgesi hakkında yapılacak ilk gözlem bu oluşumun hem ekonomik hem de siyasal olarak ayrı ve genellikle içine kapalı olan bir alt-evren oluşturduğudur (s.432). Sosyalist dünyanın esas olarak Sovyet sistemini model alan siyasal sistemlerinin başka yerde eşdeğeri yoktu. Bu sistemler, merkezi olarak planlanan komuta ekonomisini işleterek ve kendi ülkelerinin sakinlerine tek bir zorunlu Marksist-Leninist ideolojiyi dayatarak devlet iktidarını tekelleştiren, güçlü biçimde hiyerarşik ve otoriter bir tek partiyi temel aldılar.

Lenin Moskova sosyalizmin sürekli başkenti Berlin'e taşıma düşüncesindeydi. Dünya devriminin genel karargahı olarak 1919'da kurulan Komünist Enternasyonel'in resmi dili bu nedenle Almanca idi. Ancak Almanya'da bu devrim hiçbir zaman gerçekleşmedi.

Sovyet sistemi çok geri ve az gelişmiş bir ülkeyi mümkün olduğu kadar kısa süre içinde sanayileştirmek için tasarlandı. Bu tasarı, Sovyet halkının toplumsal olarak asgari bir düzey garanti eden ve geçimlik düzeyin biraz üstünde bir hayat standardıyla yetineceğini varsayıyordu. Bunun gerçekleşmesi, ileri düzeyde sanayileşmek için donatılan bir ekonominin büyüme miktarına bağlıydı.1986'da dünyadaki ulusal gelirlerin % 14'ünü ve sanayi çıktısının % 4,6'sını ürettiyordu. Geçen zaman içinde Rusya büyük bir sanayi gücüne dönüştürülmüştü. Süper güç olarak yaklaşık yarım yüzyıl koruduğu statünün temelinde bu başarı vardı. Hobsbawm'a göre Sovyet ekonomisinin taşıdığı dinamizm, aynı zamanda kendi tükeniş mekanizmasını içeriyordu (s.443).

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan komünist devletler, Sovyet modele göre oluşmuş ya da biçimlenmiş komünist partilerin denetimi altındaydı. Bu bir ölçüde, 1930'larda Mao Zedung'un yönetimi altında Moskova'dan gerçek anlamda özerkleşen Çin Komünist Partisi için de geçerliydi. Ama aynı şey, Fidel Castro'nun Küba'sı; 1970'lerde ortaya çıkan Afrika, Asya ve Latin Amerika rejimleri için geçerli olmadı. Bununla birlikte, Yugoslavya'nın ayrılarak Bağılantısızlar'ı oluşturması komünist hareketin geri kalan kısmını etkilemedi.

Sovyet modeli zamanla kendisini reformdan geçirme ihtiyacı hissetti. Her zamanki gibi reform yukarıdan, yani parti içinden geldi. Prag'da 1956'da meydana gelen kriz, Moskova merkezli uluslararası komünist hareketin fiilen sonu olacaktı. Bu tarihlerde Hobsbawm'ın bazı arkadaşları Komünist Parti'den istifa etseler dahi, Hobsbawm bu eylemi çok sonraları, artık partinin pratiğinin kalmadığına inandığı bir dönemde yapacaktır..

1970'lerin sonunda bütün ileri kapitalist ülkeler "refah devletleri" haline gelmişti ve altı devlet (Avusturya, Belçika, Fransa, Batı Almanya, İtalya, Hollanda) toplam kamu gelirlerinin % 60'ından fazlasını refah için harcıyorlardı. Bu durum Altın Çağ'ın sonunda önemli sorunlara yol açtı. 1970'lerin başında ekonominin büyümesi, hızla yükselen enflasyonla, dünya para arzında görülen muazzam artışla ve Amerikan bütçesinde görülen büyük açıklarla canlılığını sürdürüyordu. Ekonomistlerin jargonuna göre sistem aşırı ısınmıştı. 1972'den itibaren OECD ülkelerinin gerçek GSYH'si % 7,5 gerçek sanayi üretimi ise % 10 oranında yükseldi. Ancak tarih 1973'e geldiğinde dünya ekonomisinde büyük bir kırılma olacaktı. Bir dönemi sona erdirecek olan gelişmeleri Hobsbawm'a göre dünya. -1973'ten sonraki on yılları- bir kriz çağı olarak yaşadı (s.333).

I.3.4.3. Toprak Kayması

Hobsbawm'ın çalışmasının son bölümünü oluşturan Toprak Kayması'nı Altın Çağ'dan ayıran temel nokta 1973'ten sonraki yirmi yılın istikrarsızlığa ve krize sürüklenen bir dünyanın tarihi olmasıdır. 1987'de Amerika Borsa Krizi ve 1992'de büyük bir uluslar arası döviz krizinin ertesinde, dünyada tekrar Büyük Çöküş korkusu belirdi. Bu korkunun, geç bir tarihte ortaya çıkmasında Hobsbawm'a göre Altın Çağ'ın etkilerinin tamamen ortadan kalkmamış olması etkilidir (s.467).

Gelişmiş kapitalist dünyadaki ekonomik büyüme, sanayi devrimleri ancak 1960'larda başlayan Yeni Sanayileşen Ülkeler'in bazıları dışında; Altın Çağ dönemine kıyasla ayırt edici biçimde daha yavaş olmakla birlikte bu dönemde devam etti. Dünya büyümesinin motoru olan uluslararası sanayi ürünleri ticareti devam etti. Aynı zamanda 1980'lerin ısınma yıllarında Altın Çağ'a kıyasla oransal olarak hızlandı. Kısa Yirminci Yüzyıl'ın sonunda gelişmiş kapitalist dünya, 1970'lerin başındakinden çok daha zengin ve daha üretkendi. Bu tabloyu biz okuyuculara aktaran Hobsbawm'dan aynı zamanda yerkürenin belirli bölgelerinde ise, Afrika'da, Batı Asya'da ve Latin Amerika'da kişi başına GSYH'deki büyüme kesintiye uğradığını öğrenmekteyiz. Buna göre çoğu insan 1980'lerde fiilen yoksullaştı. Dünyanın bu kesimleri için 1980'ler ağır bir depresyon dönemi haline geldi (s.467).

Bu dönemde Batılı reel sosyalizmin yer aldığı alanda ise gelişmeler daha ağır olmuştur. 1989'dan sonra bu bölgede yer alan ülkelerin 1980'lerde ılımlı bir büyümeyi sürdürmüş olan ekonomileri tamamen çöktü Altın Çağ'ın bir kuşak boyunca genellikle tasfiye etmiş olduğu yoksulluk, 1973'ten sonra yeniden ortaya çıktı (s.468).Büyüme 1974-1975, 1980-1982'de ve 1980'lerin sonunda meydana gelen küçük resesyonlardan ayrı olarak bir kez daha şiddetli çöküşlerle kesintiye

uğradı (s.468). Yoksulluk ve sefalet ise, 1980'lerde en zengin ve en gelişmiş ülkelerde dahi bir kez daha ortaya çıktı.

Kriz Onyılları'nda eşitsizlik, gelişmiş piyasa ekonomilerinde dengesiz bir biçimde arttı. Altın Çağ'da emekçi sınıfların gerçek gelirlerindeki iyi tablo artık sona ermişti. Yoksulluk ile servet ve aralarındaki gelir dağılımı giderek uçlara çekiliyordu (s.470). Hobsbawm'a göre Kriz Onyılları'nın merkezi gerçeği artık Altın Çağ'daki kadar iyi işlemediği değil, çalışma tarzının artık denetlenemez hale gelmesi idi (s.471). Zira Kriz Onyılları'nı diğer bölümlerden ayıran temel nokta, dünyanın artık her boyutuyla uçlara çekiliyor olmasıdır. 1970'lerde ve 1980'lerde sorunlarla yüz yüze gelen dünya ekonomisi Hobsbawm'a göre, artık Altın Çağ'ın ekonomisi değildi (s.476). Ancak bu dönemin zorunlu bir ürünüydü. Altın Çağ'ın üretim sistemi teknolojik devrimle dönüştürülmüştü. Ayrıca dramatik sonuçlar yaratacak şekilde olağanüstü bir ölçüde küreselleşmişti ya da ulus ötesi hale gelmişti. 1970'lerde Altın Çağ'ın toplumsal, kültürel ve ekolojik sonuçları da, mevcut duruma zemin hazırlamıştı.

Genel sanayileşme eğilimi Altın Çağ boyunca, insan becerisinin yerine mekanik güçleri geliştirmişti. Bunu devamı olarak Kriz Onyılları, büyüyen endüstrilerde iş gücünü önemli bir oranda dağıtmaya başladı (s.476). İşçilerin sayısı tüm dönem boyunca hızla azalmaya devam etti. Bu on yılların yükselen işsizliği Hobsbawm'a göre sadece çevrimsel değil, aynı zamanda yapısalı. "Kötü günler geride bırakıldığında, yaşam kaldığı yerden devam edemeyecekti" (s.477). Kriz Onyılları'nın tarihsel trajedisi, kitlesel işsizlikti.

Üçüncü Dünya'nın bu dönemdeki genel durumu ise gerilemelere işaret etmektedir. 1970'ten itibaren bu bölgedeki neredeyse bütün ülkeler derin bir borç

yükünün altına girmişlerdi. Borçlar artarken, yoksul devletlerin varlıkları ya da potansiyel varlıkları artmadı. Kâra ya da potansiyel kâra göre değerlendirilen kapitalist dünya ekonomisi, Kriz Onyılları içinde Üçüncü Dünya'nın büyük bir bölümünü defterden silmeye karar verdi. 1970'de kırk iki düşük gelirli ekonominin on dokuzunda yabancı yatırımlar sıfırdı. 1990'da doğrudan dış yatırım yapan yirmi altı ülkede, toplam faiz gelirlerini kaybettiklerini Hobsbawm'dan öğrenmekteyiz (s.488).

Ulus-ötesi ekonomi dünyayı pençesine alırken, belli başlı ve 1945'ten itibaren fiilen evrensel olan, bölgesel ulus devletleri zayıflattı. Ulus-devletlerin bu zayıflaması, genellikle bir grubun etnik-linguistik tekel talebi temel alan, daha küçük yeni devletler kurma iddiasıyla eski bölgesel ulus-devletleri parçalayan yeni bir tarzla birlikte gelişti. Başlangıçta bu türden otonomist ve ayrılıkçı hareketlerin yükselişi, daha çok 1970'ten sonra İngiltere, İspanya, Kanada, Belçika, hatta İsviçre ve Danimarka'da, ama erken 1970'lerden itibaren aynı zamanda sosyalist devletlerin en az merkezileşmiş olan Yugoslavya'da gözlemlenen, öncelikle Batılı bir fenomendi. Komünizmin krizi bu durumu Doğu'ya, 1991'den sonra oluşacak yeni devletlerin bulunduğu bölgeye doğru kaydırıldı (s.489).

Hobsbawm'a göre Kriz Onyılları'nda uluslararası eylemde bulunmanın iki yolu vardı. Bunlardan biri, artık dünyada tek başlarına ayakta duracak kadar güçlü olmadıklarını hisseden orta büyüklükte devletlerin ulusal iktidarı ulus-ötesi yetkililere gönüllü olarak terk edilmesiydi (s.489). Buna örnek olarak verilebilecek olan Avrupa Ekonomik Topluluğu (1980'lerde Avrupa Topluluğu ve 1990'larda Avrupa Birliği adını aldı) "kendi üye devletleri üzerindeki otoritesini pekiştiren 1970'lerde iki kat büyüdü ve 1990'larda daha da büyümeye yönelik çalışmalar

yapıyordu” (s.496). Uluslararası eylemin öteki aracı ise, İkinci Dünya Savaşı'nın ertesinde kurulan uluslararası mali kuruluşların, esas olarak Uluslararası Para Fonu'nun ve Dünya Bankası'nın otoritesiydi (s.497). Bu kurumların özellikle Üçüncü Dünya'ya ve 1989'dan sonra Sovyet bloğundan ayrılan ülkelere verdikleri borçlar, Kriz Onyılları'nda daha büyük otorite kazanmaları ile sonuçlandı. Yüzyılın sonunda uluslararası bu oluşumların, etkisi belirgin olarak artacaktır.

Üçüncü Dünya, Altın Çağ ve Kriz Onyılları boyunca, dünya çapında bir devrim kuşağını yarattı. Üçüncü Dünya'nın bu dönemde toplumsal ve siyasal istikrarsızlığı ortak paydası olmuştur. 1945 ile 1983 arasında fiilen hepsi Üçüncü Dünya'da yaşayan yüzün üzerinde büyük savaş, askeri eylem ya da çatışmada ölenlerin sayısı yaklaşık on dokuz milyon idi (s.499).

Hobsbawm'a göre “gerek devrimin gerekse devrimcilerin muhaliflerini şaşırtan şey, 1945'ten sonra Üçüncü Dünya'daki, yani dünyanın herhangi bir yerindeki başlıca devrimci mücadele biçiminin artık gerilla savaşı olarak görülmesi[ydi]” (s.503). 1950'ler, Üçüncü Dünya gerilla mücadeleleriyle doluydu. Bu mücadelelerin hepsi, eski sömürge güçlerinin ya da buralara yerleşenlerin şu ya da bu nedenle sömürgecilikten barışçı yöntemlerle çıkılmasına direndikleri sömürge ülkelerde gerçekleşti

Latin Amerika, Asya ve Afrika'da dramatik başarılar kazanmış olmasına karşın, gelişmiş ülkelerde devrime giden gerilla yolu pek anlamlı değildi. 1968'in küresel yeni solun gösterilerinde Ho Shi-Minh'in ismi daha sık anılıyordu. Hobsbawm'a göre bu durumun nedeni, bu sloganın Üçüncü Dünya gerillalarını ve 1965'ten sonra ABD'de onlarla savaşmak için gönderilmeye karşı direnişi destekliyor olmasıdır (s.508). Üçüncü Dünyacılık, giderek gelişen bir literatürde,

dünya sistemi denilen şeyin, çekirdek ülkeleri tarafından sömürülen ve bağımsızlığa zorlanan yoksul ve tarımsal periferinin kurtuluşuyla dünyanın özgürleşeceği inancı, Birinci Dünya solunu ele geçirdi. Dünyada yaşanan sorunların kökleri modern sanayi kapitalizminin yükselişin de değil de, Üçüncü Dünya'nın on altıncı yüzyılda Avrupalı sömürgeciler tarafından ele geçirilmesinde yattığı yönündeki inancı benimsediler.

Dünyayı, 1968-1969'da Avrupa'nın birçok ülkesinde öğrenci eylemleri patlak verdi. Hobsbawm'a göre "Batılı öğrencilerin isyanı daha çok kültürel devrim, "orta sınıf" ana baba değerlerini toplum içinde temsil ettiği her şeyin reddi idi" (s..10). Bu hareket ileriki zamanda, öğrenci kuşağının büyük kısmının siyasallaşmasına yardımcı oldu. Hobsbawm bu dönemde öğrenci kitlesi içinde görüle bu devrimci dalga için "eski dünya devriminin son hamlesi oldu[ğunu]" ifade etmektedir (s.513). Hobsbawm'a göre bundan sonra kimsenin Batı dünyasında toplumsal devrim beklemesi mümkün değildir (s.513).

1956'dan sonra SSCB ve onun önderliğindeki uluslararası hareket devrimci cazibe ve onu bir arada tutan teori ve ideolojiyi tekeline kaybetti. Artık pek çok Marksist türü, çeşitli Marksist-Leninistler ve hatta 1956'dan sonra kendi bayraklarının üzerinde Josef Stalin'in resmini taşımaya devam eden birkaç komünist partisi arasında iki ya da üç farklı tür vardı. Sovyetler'in 1968'de bir komünist siyasetin yerine bir diğerini geçirmek için Çekoslovakya'yı işgal etmesi Hobsbawm'a göre "proletarya enternasyonalizmi"nin tabutuna son çiviye çaktı (s.514). Bundan sonra Moskova'yı alenen eleştirmek ve Moskova'nınkinden farklılaşan siyasetleri benimsemek normal hale geldi. Uluslararası komünist hareketin sona ermesi aynı zamanda her türlü sosyalist ya da sosyal devrimci

enternasyonalizmin de sonu oldu. Bundan sonra etkisi pek fazla hissedilmese de evrensel kurtuluş geleneğinin temsilcisi olan Sosyalist Enternasyonel'in 1952'de yeniden kurulması farklı bir halka olarak kabul edilebilir(s.515).

Hobsbawm geçmiş yirminci yüzyılın devrimlerinin biri, yerleşik devrimci geleneğin körelmesi; diğeri, kitlelerin yeniden canlanması gibi iki önemli özellik taşıdığını ifade eder (s.523). Geç yirminci yüzyılda kitleler, destekleyici rolünden çok başrolde sahneye döndüler. Kent ya da kır gerillaları ile azınlık eylemciliği sürdü ve aslında gelişmekte olan dünyada ve Güney Asya ile İslam kuşağının önemli kesimlerinde yaygınlaştı.

Hobsbawm'a göre kitlelerin yeniden canlanışında, yerkürenin özellikle Üçüncü Dünya'nın kentlileşmesi etkili olmuştur (s.525). Geç yirminci yüzyılda birkaç geri bölge dışında devrim, Üçüncü Dünya'da dahi kentten geldi. Çünkü hem ülke nüfusunun büyük bir kısmı buralarda yaşıyordu, hem de iktidarın merkezini oluşturan büyük kent, kendisini kırsal kesimden gelen meydan okumaya karşın en azından modern teknoloji sayesinde ayakta tutabiliyor ve savunabiliyordu. Geç yirminci yüzyılda devrimler kazanacaksa kentli olmak zorundaydı.

Kendi sistemlerinde modernizasyona giden tüm devletler, başka devletlerin kullandıkları modelleri esas olarak alıp, uygulamışlardır. Çin'de ise durum farklı olmuştur. Kendi klasik uygarlığını, sanatını, abecesini ve toplumsal değerler sistemini ötekiler için bir esin kaynağı ve model olarak görmüştür. Çin'de ne entelektüel ve kültürel olarak herhangi bir ikincilik duygusu vardı, ne de kollektif ya da bireysel olarak Çinlileri bir başka halkla kıyaslıyorlardı. Hobsbawm'a göre Çin'de ondokuzuncu yüzyılda ortaya çıkan teknolojik zayıflık teknik ya da eğitsel kapasite yetersizliğinden çok, geleneksel Çin uygarlığının kendine yeterlilik duygusu

ve özgüveninden kaynaklanıyordu (s.530). Bu nedenle yirminci yüzyılda ortaya çıkan Çin komünizmi hem toplumsal hem de ulusaldı. İkinci olarak ülkenin büyük nüfusunun % 90'ını oluşturan köylülüğün olağanüstü yoksulluğu ve ezilmişliği idi.

Çin Halk Cumhuriyeti'nin ünlü lideri Mao Zedung, 1956'dan itibaren Sovyetler Birliğiyle arasında kötü giden ilişkileri, 1960'ta iki komünist iktidarın gönüllü bir kopuşmasıyla, dünya üzerinde farklı bir konuma yükseldi. Ayrıca bu durum Moskova'dan sağlanan önemli teknik ve diğer maddi yardımların kesilmesine yol açtı. Rus komünizminin aksine Çin komünizmi, Marx ve Marksist ile fiilen hiçbir doğrudan ilişki taşııyordu. Hobsbawm bu hareketi, Lenin daha doğrusu Stalin'in Marksizm-Leninizm'i aracılığıyla Marx'a ulaşan bir post-Ekim hareketi olarak kabul etmektedir (s.534).

Mao siyasetinin özelliği, aynı anda hem aşırı bir batılılaştırma biçimi ve hem de geleneksel modellere kısmi bir dönüş olmasıdır. Çin, Mao yönetiminde hiçbir kitlesel kentleşme deneyimi yaşamadı. Kırsal nüfus 1980'lere kadar % 80'in altına düşmedi. Mao dönemi değişim rüzgarı üç yönde kendini gösterdi. 1955-1957'de köylü çiftçilerin aşırı hızlı kolektifleştirilmesi; 1959-1961'de yirminci yüzyılın belki de en büyük açlık felaketine yol açan, 1958'de başlatılan sanayide "Büyük İleri Atılım" ve on yıl sürdükten sonra 1976'da Mao'nun ölmesiyle sona eren "Kültür Devrimi" idi.

Mao döneminin sonunda ortalama Çinli'nin besin maddesi tüketimi, bütün ülkeler ortalamasının, Latin Amerika'daki on dört, Afrika'daki otuz sekiz ülkenin, Asya'nın ortasındaki ülkelerin, Malezya ve Singapur dışında bütün Güney ve Güneydoğu Asya ülkelerinin üzerinde yer alıyordu. Ortalama yaşam süresi, esas olarak ölüm oranındaki dramatik ve sürekli düşüş sayesinde, 1949'da otuz beş

yılken, 1982'de altmış sekiz yıla çıktı. Çin nüfusunun 1949 ile Mao'nun ölümü arasında yaklaşık 540 milyondan 950 milyona çıkması Hobsbawm'a göre ekonominin bu insanları besleyebildiğini gösterir (s.538). Mao'nun öldüğü yıl ilkokula giden çocukların, iktidara geldiği yıla kıyasla altı kat fazla olduğu bir gerçektir. Mao'nun çizgisi reel olarak varolan sosyalizmin yapısında dramatik değişimler yaratmıştır.

Dünya 1970'lerden 1980'lere evrilirken, bütün sosyalist sistemlerde ciddi oranda sorunlar baş göstermişti. Sovyetler Birliği'nde hesaplanan ve hesaplanabilir hemen her şeyin büyüme oranı 1970'ten sonra bir beş yıllık dönemden diğerine sürekli bir düşüş gösterdi. GSYH, sanayi çıktısı, tarım çıktısı, sermaye yatırımı, emeğin üretkenliği, kişi başına gerçek gelir oranlarında önemli bir azalma söz konusuydu. Ayrıca SSCB'nin uluslararası alanda da gerilemekte olduğu görüldü. 1960'ta başlıca ihracat kalemleri makine, ekipman, ulaşım araçları, metal ya da metal ürünlerinden oluşuyordu. 1985'te ise öncelikle enerjide ihracata dayanıyordu. Öte yandan, ithalatın neredeyse % 60'ı makine, metal vb. sanayi tüketim kalemlerinden oluşuyordu. Daha ileri sanayi ekonomilerinin enerji üreten bir tür sömürgesi haline gelmişti. Hobsbawm Sovyet Rusya'da 1970'lerde ekonominin büyümesinin gerilemesinden öte, ölüm oranları gibi temel toplumsal göstergelerdeki gerilemenin önemli olduğu görüşündedir. Çünkü bu durum, en fazla sosyalizme olan güveni sarsmış ve Sovyet Rusya'nın realitesini ortaya koymuştur (s.540).

Macaristan dışında Avrupa'daki sosyalist ekonomileri reformdan geçirmek için yapılan ciddi girişimler Prag baharından sonra umutsuzluk içinde terk edildi. Eski komuta ekonomilerine, iradeciliği ve ahlaki kararlılığı ekonomik kuralların yerine geçiren Stalinist ya da Maoist bir tarza dönmek için zaman zaman

yapılan girişimler de olumlu sonuç vermedi. Reformcular, Brejnevli yıllara “durgunluk dönemi” dediler. Hobsbawm’a göre bu durumun nedeni, esas olarak rejimin gözle görülür biçimde zayıflayan ekonomi için ciddi bir şey yapmaktan vazgeçmiş olmasıydı (s.541).

Reel-sosyalizm 1970’lerden itibaren, giderek bütünleştiği değişen ve sorunsal dünya ekonomisinin sorunlarıyla yüz yüze gelmek durumunda kaldı.. 1970’lerden sonra patlak veren petrol krizi SSCB için, ara bir dönem, rahatlama ile sonuçlandı. Petrolün Sovyet Ekonomisinde yarattığı bu rahatlama, Hobsbawm’a göre “Sovyetlerin intihar çizgisi denilen bazı uygulamaları gündemine almasına neden oldu” (s.542). Brejnev rejimi bu dönemde ABD’ye daha aktif bir uluslar arası rekabet siyasetine ve silah üstünlüğünde Amerika’yı geçmeye çalışan bir programa uygulamaya çalışacaktır.

Doğu Avrupa’da görülen şiddetli enerji krizi, SSCB’yi merkezi planlamanın halen işlevsel olduğu yerlerde (Macaristan ve Polonya’da artık tam olarak işlemiyordu) geleneksel Stalinist merkezi emirlere ve kısıtlamalara yönlendirdi. 1981 ile 1984 arasında bunun etkili olduğu görüldü. Borçlar % 35-70 oranında azaldı. Bu gelişme borç krizine ve ekonomik perspektiflerin daha da kötüleşmesine doğru bir Büyük Geri Atılım olarak tanımlanmaktadır. Hobsbawm’a göre bu durumun nedeni temel reformlar yapılmadan dinamik ekonomik büyümeye dönüş gibi hayalci umutların benimsenmesi olmuştur (s.543). Bu kritik anda Mihail Sergeviç Gorbaçev SSCB’nin önderi oldu.

Mihail Gorbaçev sosyalizmi dönüştürme kampanyasını *perestroyka* ya da yeniden yapılanma (hem ekonominin hem de siyasal yapının) ve *glasnost* ya da bilgilenme özgürlüğü gibi iki sloganla başlattı. Giderek yapısal bir *desantralizasyona*

doğru evrilen SSCB'nin esas unsurları olan parti, ordu, güvenlik güçleri ve merkezi planlama bütün Birlik kurumlarıyla ve uzun Brejnev yıllarındakinden pek farklı olmayan biçimde bir arada tutuldu.

Bu dönemde Sovyet Bloğu'nda birtakım bölünmeler mevcuttu. Bir yanda genellikle devletin federal yapısında cisimleşen bölgesel özerk iktidar sistemi, öteki yanda özerk ekonomik kompleksler yer almaktaydı. Sovyet Rusya 1970'lerin son dönemlerinden itibaren artık hiçbir ittifakın iç sorunlarına müdahale etmeyeceklerdir. Sovyetlerin bu politikası, Hobsbawm'a göre, onun artık müdahale edebilecek bir güçte olmadığı gerçeğinin göstergesidir (s.545).

Sovyet Rusya için dağılmanın başlangıç tarihi Ekim 1989 ile Mayıs 1990 arasında birkaç kritik ayda ekonomik çöküş başlar. Ağustos 1989 ile o yılın sonu arasında Polonya, Çekoslovakya, Macaristan, Romanya, Bulgaristan ve Demokratik Almanya Cumhuriyeti'nde komünist iktidarlar ya çekildiler ya da varlıkları sona erdi. Siyasal yeteneği ve karar alma kapasitesi Gorbaçev'in tarzıyla karşıtlık oluşturan Yeltsin, eline geçen ilk fırsatı değerlendirerek, gücünü Komünist Parti'yi dağıtmak ve mallarını kamulaştırmak ve SSCB'nin varlıklarından geri kalana Rusya Cumhuriyeti adına el koymak için kullandı. Bu uygulama Sovyetler Birliğini hızlı bir biçimde dağıttı. Hobsbawm dağılma sürecini Sovyet Bloku'nu oluşturan devletlerin siyasal rejimlerinin bir günden diğerine hızla ortadan kalktığını ifade ederek, olayın dramatik boyutunu dikkat çekmektedir (s.561).

Yirminci Yüzyılda sanat alanında görülen gelişmenin temel kaynağı teknoloji idi. Teknolojinin dönüştürdüğü sanat en önemli atılımlarını popüler sanat ve eğlence biçiminde gösterdi. Komünist dünyada sanatın gelişimine bakılacak olursa, Hobsbawm'a göre görsel sanatların özellikle hem ideolojik, estetik ve

kuramsal olan katı bir ortodoksinin, dış dünyadan tam bir tecrit durumunun hakim olması dolayısıyla fazla bir gelişim gösterememiştir (s.576). Brejnev döneminde SSCB'nin bazı bölgelerinde oluşmaya başlayan coşkulu kültürel ulusalcılık, genellikle, yerel tutucu geleneklerin dışında başka bir geleneğe sahip olmamaları gerçeğinden kaynaklanıyordu.

Doğu Avrupa'nın komünist rejimlerinde yaratıcılık, en azından biraz gelişme göstermiştir. Polonya, Çekoslovakya ve Macaristan'daki, o zamana kadar yerel düzeyde bile pek bilinmeyen film endüstrisi, 1950'li yıllardan itibaren beklenmedik bir gelişme gösterdi. Komünist dünyada yer alan yeteneklerin ortak yanı Hobsbawm'a göre, kendi halklarının onlara ihtiyaç duyduğu duygusu idi (s.578).

Çin'de 1966-1976 yıllarında gerçekleştirilen Kültür Devrimi, yirminci yüzyılda benzeri görülmemiş bir kampanya idi. Ortaöğretim ve üniversite öğretimi fiilen on yıl kadar durduruldu. Klasik ya da diğer müzik türlerinin çalınması önlendi. Sinema filmi repertuarı siyasal bakımdan doğru bulunan, yarım düzine parçaya indirildi. Bu ortodoksi Hobsbawm'a göre, uygulamaların yarattığı en önemli sonuç Çin'de okuma-yazma oranlarının on yılın sonunda önemli oranda yükselmesi olmuştur (s.577).

Yirminci yüzyılın ikinci yarısında, yüksek sanat dallarında önemli bir gerileme yaşandı. Buna denk olarak edebiyat alanında da klasik türlerin zayıfladığı görüldü. Artık insanlara eşlik eden imgeler reklam amacı taşıyor ya da tüketimi temsil ediyordu. Pop Art zamanını Amerikan ticari geleneklerini mümkün olduğu kadar titiz ve duyarsız biçimde yeniden üretmekle geçiriyordu : konserve kutuları, bayraklar, Coca-Cola şişeleri, Marilyn Monroe...(s.586)

Yüksek sanatları zayıflatan daha büyük bir güç ise Hobsbawm'a göre, modernizmin ölümü idi (s.587). 1960'lara gelindiğinde, modernizme karşı dikkat çekici bir tepki, giderek açığa çıktı. Bu tepki 1980'lerde "postmodernizm" gibi etiketler altında moda haline geldi. İlk kez gözle görülür bir biçimde kendisini mimaride ifade etti. Pop art'ın yükselişiyle birlikte modernizmin görsel sanatlardaki başlıca kalesi olan soyutlama da hegemonyasını kaybetti. Canlandırma bir kez daha meşruluk kazandı (s.590).

Bilimi temel alan teknoloji on dokuzuncu yüzyıl burjuva dünyasının çekirdeğini oluşturuyordu. Yirminci yüzyılın ilk yarısında da bu özelliğini taşıyan teknoloji aynı zamanda resmi ideolojik bir araç olarak da kullanılmıştır. Avrupa merkezli bilim yirminci yüzyılda çekim merkezini, günümüzde de merkezi oluşturan, ABD'ye aktardı. 1900 ile 1933 arasında yedi Nobel Bilim Ödülü ABD'ye verilmiş iken; 1933 ile 1970 arasında bu sayı yetmiş yedi idi (s.597).

İleri bilimsel teknoloji ve araştırmayı temel alan teknoloji, yirminci yüzyılın ikinci yarısında artık sadece gelişmiş dünya ile sınırlı olmayan ekonomik ısınmaya hakim oldu. Genetik bilimindeki gelişmeler olmasaydı, Hindistan ve Endonazya hızla artan nüfusları için yeterli gıda maddesi üretmezlerdi. Yüzyılın sonunda biyoteknoloji hem tarımda hem de tıpta önemli bir unsur haline gelmişti.

Gelinen aşamada bilim, insan hayatının teknolojiye zamanla doymuş dolayısıyla, kendi mucizelerini geç yirminci yüzyıl dünyasına günlük olarak aktarmaktadır. Hobsbawm Humeyni'nin İran Devrimi'ni teyp kasetlerinden örgütlemesinin bu duruma verilebilecek önemli bir örnek olduğu görüşündedir (s.604).

Hobsbawm Kısa Yirminci Yüzyıl'ı bir din savaşları çağı olarak kabul etmektedir (s.641). Bu yüzyılın en militan dinleri, sosyalizm ve ulusalcılık gibi seküler ideolojilerdi. Bu türden seküler ibadetin aşırı uçları muhtemelen Soğuk Savaş'ın sona ermesinden önce, çeşitli siyasal kişilik kültlerini de kapsayarak zayıfladı ya da evrensel kiliseler olmaktan çıkarak dağılık rakip sektörlere indirgendi.

Sovyet komünizminin başarısız olması sonucunda, onun karşı ütopyası da iflas etti. Uçlarda yer alan iki kutbun dağılmasından daha ciddi olan, yüzyılın en etkileyici ekonomik mucizelerinin gerçekleşmesini sağlayan aracın ya da karma program ve politikalar denebilecek şeyin yönünü kaybetmesiydi. Hobsbawm'a göre bunlar, kamu ile özeli, piyasa ile planlamayı, devlet ile özel girişimi fırsat düştüğünde ve yerel ideoloji uygun olduğunda, pragmatik olarak birleşmişti (s.644).

Üçüncü Dünya'nın büyük kısmında 1980'lerin felaketli etkisiyle ve pek çok sosyalist ülkenin aşırı yoksullaşmasıyla, dünyanın zengin ve fakir ülkeleri arasında büyük bir uçurum yarattı. Bu dönemde zengin ülkelerin ekonomilerinde yüksek oranda bir büyüme gözlemlendi. Ama aradaki asıl farkı yaratan unsur, Üçüncü Dünya ülkelerinin hızla yoksullaşıyor olmasıdır. Komünizm ve SSCB'nin varlığı kapitalizmin kendisini reformdan geçirmesi için gerekli teşviki sağlamıştı. Ancak gelinen aşamada rakipsiz kalan kapitalizm, kendisinde bir reform yapma ihtiyacı duymayacaktır. SSCB'nin çöküşü, işçi sınıfının ve onu temsil eden hareketlerin zayıflaması ve parçalanması, kapitalizmin reform isteğini azalttı. Hobsbawm kapitalizmin alternatifsizliğinin altını çizerek, "kapitalizm için bundan sonraki sürecinin, servet yaratma sistemi diye betimlenen şeyin toplumsal maliyetlerinden

koruyan ulusal mekanizmaların ortadan kaldırılmasıyla güçlendirilen ‘küreselleşme’” olduğunu söylemektedir (s.654).

Günümüzde, Devrim Çağı’ndan itibaren, siyasetin merkezi konumunu oluşturan ulus-devlet modeli zayıflamaktadır. Kendi sınırları içindeki etkin iktidar tekeli ve tarihsel ayrıcalıklarını kaybetmiştir. Bu gelişmeler, devletin konumunu değiştirmiştir. Geline aşamada bir ekonomik servetin ülkede nasıl dağıtılacağına garanti olan devlet, gelişen piyasa ekonomilerinde atıl kalmakta; oysa yeni bin yılın siyasetine ekonomik büyüme değil, sosyal bölüşüm hakim olmak zorundadır. Hobsbawm’a göre gelir dağılımının gittikçe uçurumlara çekildiği bir dünyanın sonu meçhuldür. Çünkü, yirminci yüzyıl iktidardakilerin bir süre için halkın tamamına ya da sürekli olarak halkın bir kısmına karşı yönetimlerini sürdürebileceklerini, ancak halkın tamamına karşı ve sürekli olarak yönetimde kalamayacaklarını gösterdi (s.664).

Felaket Çağı 1914’de Sırbistan’da başlamıştı. Bu çağ boyunca tüm seküler dinler, fetih ettikleri bölgelerde varlıklarını sürdürmüşler, veya sürdürebileceklerini düşünmüşlerdi. Ancak Felaket Çağı’nın sonunda bilince çıkan tek bir gerçeklik vardı, bu artık o kadar kolay değildi. Bosna Hersek’i yönetmek Habsburg İmparatorluğu için hiçbir sorun yaratmamıştı. 1990’larda ise, savaşın parçaladığı bu ülkenin huzura kavuşması için, yüz binlerce askere ihtiyaç duyuldu. Bu durum büyük bir savaşta karşılaşılabilecek oranda bir seferberliği gerektirdi. Kısa Yirminci Yüzyıl’da çok şey değişti. Ancak gelinen aşamada temel bir nokta var ise, o da dünyanın nereye gittiğinin bilinemediği bir yörüngede oluşudur.

II. BÖLÜM. ‘KISA YİRMİNCİ YÜZYIL’DA TÜRKİYE

II.1. Felaket Çağında Türkiye

Eric Hobsbawm’ın Kısa Yirminci Yüzyıl’da tespit ettiği dinamiklerin Türkiye karşılıklarına ulaşmak aşağıda yer alan bölümün temel amacını oluşturmaktadır. Bu bölümde amaçlanan, Hobsbawm’ın ele aldığı döneme paralel olarak Türkiye’nin yirminci yüzyılını ne ölçüde dünyadaki konjonktürel değişimlere paralel olarak yaşadığının tespitidir. Böylece hem bir kuramın sınanması yapılacak ve hem de bölge tarihinin diğerleriyle ilişki içerisinde anlaşılmasına katkıda bulunulacaktır.

Hobsbawm’ın yirminci yüzyıl üzerine ortaya koyduğu dinamikler aynı zamanın farklı mekanlardaki görüngülerinden meydana gelmektedir. Bu anlamıyla bir olgu Hobsbawm aracılığıyla aynı zamana denk gelen bir süreçte, ancak farklı mekanlarda ele alınıp, değerlendirilmiştir.

Hobsbawm Kısa Yirminci Yüzyıl’ı hazırlarken daha çok Avrupa’yı merkeze almakta ve çalışmasını bu noktada temellendirmektedir. Asım Karaömerlioğlu’na göre kitabın dönemlendirilmesinde ele alınan kriter de dahil olmak üzere, Hobsbawm bu hataya sürekli düşüyor²⁰⁹. Yine aynı yazarımıza göre Hobsbawm’ın analizlerinde Avrupa, ve özellikle Batı Avrupa, biraz fazla merkezde olduğu, üstelik kendisinin kitabın başında Avrupa merkezci yaklaşımları eleştirmesine rağmen, ifade edilebilir²¹⁰. Bu bölümün ana teması, yukarıda da belirtildiği gibi Hobsbawm’ın bu tüm tarihinin Türkiye örneğinde sağlamasını yapmaktır. Böylece Hobsbawm’ın çalışmasında eksikli kaldığına inandığımız Avrupa

²⁰⁹ M. Asım Karaömerlioğlu, “Yaşanılanı Yazmak: Hobsbawm’ın Yüzyılı”, *Birikim*, Haziran, 1997, No:98, ss.86-87.

²¹⁰ Karaömerlioğlu, *a.g.m.*, s.86.

merkezli anlatımın dışına çıkılarak, farklı bir mekandan tüm bu zamana bakılmış olacaktır.

II.1.1. Birinci Dünya Savaşı

Hobsbawm'a göre, Kısa Yirminci Yüzyıl'ın ilk yarısında dünya çapında görülen savaşlar, bu yüzyıla damgasını vurmuş; insanlığın tüm bu dönem boyunca varlığını sürdürmesine karşın, ondokuzuncu yüzyıl uygarlığının büyük evinin dayanakları bu dönemde çökmüştür. Ve göre bu dikkate alınmadan Kısa Yirminci Yüzyıl anlaşılabilir. Çünkü "silahlar sustuğunda ve bombalar artık patlamadığında bile, dünya savaşın şartları içinde yaşadı ve düşünüldü"²¹¹. Bu nedenle tarihçimiz, yüzyılın tarihi ve daha özgül olarak, onun baştaki çöküş ve felaket çağının tarihini, otuz bir yıl süren dünya savaşının tarihiyle başlatmaktadır. Ve bu dönemi yine bu nedenle Felaket Çağı olarak adlandırmaktadır.

Birinci Dünya Savaşı, 1870'lerde sarsılmaya başlayan ondokuzuncu yüzyıl sisteminin bir sonucu olarak ortaya çıktı. Bu sistem, liberal değerleri benimsemiş olan İngiltere'nin dünya üzerindeki üstünlüğüne dayanmaktaydı. İngiltere, bu üstünlüğü sürdürmek için Avrupalı büyük devletler arasında denge ve barışın korunmasını esas alıyordu. Fransa karşısında 1870-1871 savaşında mutlak bir zafer kazanan Almanya ise, yürüttüğü milli iktisat politikası ve hızlı sanayileşme programı ile hızlı bir iktisadi gelişim gösteriyordu. Almanya, bu gelişime paralel olarak, dünyanın en büyük sömürgeci devleti olan İngiltere'nin üstünlüğüne nihai olarak son vererek; kendisi için sömürge alanları yaratmak istiyordu. Bu nedenle, Birinci Dünya Savaşı, Hobsbawm'ın da ifade ettiği gibi önceki bütün savaşlardan farklı olarak, sınırlı bir kazanımı değil, mutlak bir zaferi hedefleyen topyekün bir

²¹¹ Eric Hobsbawm, *Kısa 20. Yüzyıl*, Sarmal Yayınevi, Çev. Yavuz Alogan, İstanbul, 1996, s.34.

savaş oldu²¹². Buna karşılık savaş hiçbir tarafın mutlak zaferiyle sonuçlanmadı. Savaşın çıkmasında etkile olan koşullar, yenilenlerle imzalanan ağır koşullara sahip antlaşmalar ile daha da ağırlaşarak varlığını korudu.

Hobsbawm'a göre insanlık tarihi açısından büyük bir yıkım yaratacak olan Birinci Dünya Savaşı, bir yanda Fransa, İngiltere ve Rusya'nın oluşturduğu üçlü ittifak, öte yanda "merkez güçler" denilen Almanya ve Avusturya-Macaristan, birine Avusturya'nın ve ötekine Almanya'nın saldırmasıyla savaşa çekilen Sırbistan ve Belçika arasında, esas olarak bir Avrupa savaşı olarak başladı. Türkiye ve Bulgaristan kısa sürede içinde merkez güçlere katılırken, öteki tarafta güçlü ittifak aşamalı olarak çok geniş bir koalisyon halinde inşa edildi²¹³.

Dünya 1914 öncesinde, bir yandan dış pazarlar ve dünya egemenliği için İngiliz-Alman yarışması, bir yandan da Avusturya-Macaristan ile Rusya arasındaki Cermen-Slav ulusçuluk çatışması ile ikiye bölünmüş durumdaydı. Bu kamplaşma sonunda Rusya, Fransa ve İngiltere'nin bir araya gelerek Üçlü İtilaf devletlerini Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya'nın ise Üçlü İttifak devletlerini oluşturmasıyla sonuçlandı. Daha sonra 1914'te İtilaf Devletleri grubuna Japonya'nın ve 1917 yılında ABD'nin katılmasıyla; savaş Avrupa kıtasının dışına taşıp, dünya ölçüsünde bir konuma sahip olacaktı.

Osmanlı Devleti savaş sırasında, İttifak ya da İtilaf gruplaşmalarından birine katılmazsa, yalnız kalıp toprak bütünlüğünü koruyamayacağını düşünüyordu. Bu nedenle 25 Temmuz 1914 günü, sıcak savaşın başlamasından iki üç gün önce, Osmanlı padişahı Mehmet Reşat, hükümetin isteği üzerine, Sadrazam ve Hariciye Nazırı Sait Halim Paşa'ya, Rusya'nın muhtemel bir saldırısına karşı Almanya ile bir

²¹² Hobsbawm, *a.g.e.*, s.43.

²¹³ *Ay. es.*, s.37.

savunma anlaşması yapmasına izin vermişti. Sadrazamla İstanbul'daki Alman elçisi Baron Von Wangenheim, 2 Ağustos'ta İmparatorluk adına, sekiz maddelik bir ittifak antlaşması imzaladılar. Buna göre, Rusya savaşa girerse Osmanlı Devleti de girecekti. Oysa, 16-17 saat önce Almanya Rusya'ya savaş açmıştı. Bu durumda Osmanlı Devleti'nin savaşta bir yükümlülüğü kalmamıştı. Ancak iki üç ay içinde çıkan bir takım olaylar devletin kendisini savaş içerisinde bulmasıyla sonuçlanmıştır. Belirtilmesi gereken önemli bir nokta var ki, Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'na taraf olarak katılmıştı. Bu imparatorlukların savaşıydı. Osmanlı'da kendisini bir ölçüde bu hesaplaşmanın içinde hissediyordu.

Hobsbawm'a göre, Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın yanında mücadele veren Türkiye, coğrafyası bakımından önemli avantajlar sağlamıştır. Almanya'nın savaşta amaçladığı plan, Batı'da Fransa'yı mağlup etmek ve ertesinde doğuya yönelerek, Rusya'yı etkisiz hale getirmektir. Almanya'nın bu düşüncesinde Avusturya'nın yanı sıra Türkiye ve Bulgaristan'ın önemli birer güç olarak buldukları bölgelerde aktif olarak savaşmaları yer almaktadır²¹⁴. Mevcut bu durum Almanya'ya hareket serbestliği tanımaktaydı.

Askeri açıdan Birinci Dünya Savaşı, hiç değişmeyen Batı Cephesi ile savaş boyunca, diğer cephelerde yürütüldü. Osmanlı Devleti İttifak Devletleri(Almanya) için, Birinci Dünya Savaşı'nda jeo-politik konumu dolayısıyla Almanya'nın yükünü hafifletmesinin yanında, İngiliz sömürgelerine giden güzergah için de tehdit unsuru oluşturuyordu. Özellikle imparatorluk bünyesinde açılan Kanal Cephesi bu özelliği ile dikkat çekmektedir. Bununla birlikte savaş sırasında Osmanlı İmparatorluğu'nun varlık gösterdiği iki cephe ön plana çıkmaktadır: Çanakkale ve

²¹⁴ Aynı yer., s.37.

Kafkas Cepheleeri. Osmanlı İmparatorluğu Çanakkale Cephesi, tarihin en romantik savaşı, dışında diğer cephelerde pek fazla başarı gösterememiştir. Kafkasya Cephesi'nde ise Enver Paşa'nın çetin kış koşullarına rağmen Sarıkamış yakınlarında Ruslara karşı yaptığı harekatta 3. Ordu'ya bağlı askerlerden çoğu şehit oldu. Osmanlı Devleti'nin 60.000 şehit verdiği bu hareket, insanlık tarihinin kara sayfalarından birini oluşturmaktadır.

Savaş, Almanya'nın bir taktik hata sonucunda ABD'ye saldırmasıyla seyirini değiştirdi. Almanya'nın karşısında savaşı giren ABD'nin, mali, maddi ve insani kaynaklarıyla desteklenen İtilaf Devletleri, 1918 sonbaharında Batı Cephesi de içinde olmak üzere bütün cephelerde üstünlük gösterdiler. 30 Eylül'de Bulgaristan, 30 Ekim'de Osmanlı İmparatorluğu, 3 Kasım'da Avusturya – Macaristan silah bırakma antlaşmalarını imzaladılar. Almanya'da cumhuriyetin ilanıyla birlikte 11 Kasım'da müttefiklerini izledi.

Osmanlı İmparatorluğu 10 Ağustos 1920'de Sevr Barış Antlaşması'nı imzaladı. Ancak bu antlaşmayı hiç onaylamadı. Osmanlı açısından savaşın hukuken sona erişi, Kurtuluş Savaşı sonunda 24 Temmuz 1923'te Lozan Barış Antlaşması ile oldu. Bu antlaşma ile Türkiye, Misak-ı Milli sınırları dışında kalan imparatorluk toprakları üzerindeki fiili durumu tanıdı.

Hobsbawm'a göre, Birinci Dünya Savaşı, özellikle savaşı katılıp da yenilgiye uğrayan ülkelerde yaygın siyasal çöküş ve devrimci krizle sonuçlandı. 1918'de yenilgiye uğrayan güçlerin dördünün de (Almanya, Avusturya-Macaristan, Türkiye ve Bulgaristan) hükümdarları tahtlarını, artı Almanya tarafından yenilgiye uğratılan Rusya, 1917'de devrilen çarını kaybetti²¹⁵. Ayrıca, İtalya'yı neredeyse

²¹⁵ Ay. es., s.76.

devrime yaklaştıran toplumsal huzursuzluk, kazanan tarafta yer alan Avrupalı devletleri bile sarstı. Dünyada bu süreçte hiçbir Şey devrimin yayılmasından daha muhtemel görünmüyordu.

Birinci Dünya Savaşı'nın Türkiye tarihi açısından en önemli sonucu imparatorluğun ve saltanatın uzamış olan ömrüne son noktayı koymasđ olmuştur. Yeni kurulan devlet gerek yönetim gücü -ki bunu halktan aldığını söylemektedir- ve gerek ise gelişmekte olan bir ülke olarak Batı ya da medeniyet karşısındaki konumunu, modernizmi modernite olgusu içinde eriterek, belirleyecek ve hızla gelişme gösterecektir.

Hobsbawm'a göre, yenilgiye uğrayan ve gerçekten devrimcileşen iki lke, Rusya ve Türkiye, kendi sınırlarının savunulmasını da kapsayan iç sorunlarla uluslararası durumu istikrarsızlaştıramayacak ölçüde ilgiliydiler. 1930'larda bunlar istikrarlı güçlerdi ve nitekim Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'nda tarafsız kaldı²¹⁶. Türkiye Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, oyunu kesinlikle savaştan yana kullanmayacaktır. İkinci Dünya Savaşı öncesinde oluşumunda yer aldığı Balkan Antantı ve Sadabat Paktı örneklerinde olduğu gibi.

Hobsbawm'ın Türkiye hakkında ifade ettiği unsurlar ve Birinci Dünya Savaşı'nın küresel ölçekte meydana getirdiği yapısal sonuçların görüldüğü üzere Türkiye'de karşılıları bulunmaktadır. Türkiye savaş sonunda orta çıkan yeni devlet anlayışıyla birlikte yirminci yüzyılda varlığını sürdürmeye devam edecektir.

²¹⁶ Ay. es., s.50.

II.1.2. Türkiye’de İşçi Hareketi

Hobsbawm’a göre, savaş karşıtı duygular, 1914 öncesinin savaş karşıtı hareketlerini yeniden başlatan sosyalistlerin siyasal profilini doğal olarak yükseltti. Bu sırada ve belli başlı bütün savaşan ülkelerde, büyük silah endüstrilerinde çalışan örgütlü işçilerin hareketi, hem endüstriyel hem de savaş karşıtı militanlığın merkezi haline geldi. Bu fabrikalardaki alt kademe sendika eylemcileri, güçlü pazarlık konumunda olan kalifiye işçiler (Britanya’da “işçi temsilcileri”; Almanya’da “Betriebsoblate”) radikalizmin simgeleri haline geldiler. Hem Rusya hem de Almanya’daki ana deniz üsleri (Kronştad, Kiel) devriminin başlıca merkezleri haline gelecek ve daha sonra, Karadeniz’deki bir Fransız donanmasında meydana gelen ayaklanma 1918-1920 Rus İç Savaşı’nda Bolşeviklere karşı Fransız askeri müdahalesini durduracaktı. Buna göre Hobsbawm “savaşa karşı isyan[ın], hem odak noktası hem de araç olma özelliği kazanmış”²¹⁷ olduğunu düşünmektedir.

İşçi hareketleri varlık sorunları gereği her zaman enternasyonal bir kimliğe sahip olmuştur. İşçiler savaş öncesinde olduğu gibi, savaş sırasında da bu kimliğe sahip çıkmışlar; savaşın sona ermesiyle birlikte, dünyanın bu çapta bir yıkımı tekrar yaşamaması için en radikal savaş aleyhtarları olmuşlardır. Mondros Ateşkes Antlaşması’nın 1918 yılında imzalanmasından sonra, savaş Türkiye için bitmemiş, yeni bir Fransız, İngiliz ve Yunan işgaliyle (Rusya Ekim Devrimi ile bu savaştan çekilmişti) karşı karşıya kalmıştı. Savaş sonrası dünyanın birçok bölgesinde görülen savaş aleyhtarlığı, bu dönemde fiili savaş içerisinde bulunan Türkiye için farklı bir anlam taşımaktaydı.

²¹⁷ Hobsbawm, *a.g.e.*, s.77.

Hobsbawm'ın da ifade ettiği gibi Türkiye özelinde de işçi sınıfının savaş karşısındaki tutumu önemli bir anlam ifade etmektedir. Türkiye'de, 1913'ten beri kutlanmayan işçi bayramı 1920'de tekrar kutlanabilir hale geldi. 1 Mayıs 1920 Trabzon ve civarındaki birçok kentte uzun bir süreden sonra ilk defa kutlanmıştır. Bu kentlerde yüzlerce kişi gösteri ve yürüyüşler düzenleyerek Lenin ve Enver Paşa'ya övgüler düzenlerken, İngiliz ve Yunanlıları protesto etmişlerdir²¹⁸. Türkiye için bu ilk kutlamanın Yunan işgali gölgesinde gerçekleştiğinin belirtilmesi gerekmektedir.

Türkiye'deki işçilerin, büyüyen savaş karşıtı (dolayısıyla işgal karşıtı) konumları her geçen gün artış göstermiştir. 18 Mart 1922'de Türkiye'de ilk kez Doğu ülkelerinden birçok sosyalist ve komünist, Ankara'da SSCB Büyükelçiliği'nde bir araya gelip, 1871 Paris Komünü'nün kutlanması törenine katılmıştır. Bu kutlama törenine Türkiyeli sosyalist ve komünistlerle bazı milletvekilleri de katılmıştı. Bu sonuncular arasında Yunus Nadi ve 1919 seçimlerinde Osmanlı Meclisi'ne giren işçi milletvekili Numan Usta da bulunuyordu²¹⁹. Bu dönemde Türkiyeli işçiler, sosyalistler ve komünistler ile yönetim arasında, Kurtuluş Savaşı dolayısıyla, ortak bir amaç doğrultusunda bir araya geliş önemlidir.

Sanayi Devrimi'ni gerçek anlamda yaşayamamış bir ülke için işçi sınıfının varlığı, sınırlı olmasına karşın, önemli bir konumu ifade etmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde gelişme gösteren işçi sınıfı örgütlülük ve bilinç açısından Avrupa'dakilerinin aksine oldukça geri bir konumda yer alıyordu. Ancak, işçi sınıfının gelişmesi için gerekli üretim ilişkilerinin ve demokratik anlayışın içinde bulunduğu zamanda var olmadığının, altı çizilmesi gereken bir boyutudur. Bu çerçeveye rağmen uzunca bir süredir kutlanmayan 1 Mayıs'ın,

²¹⁸ M. Şehmus Güzel, *Türkiye'de İşçi Hareketi*, Kaynak Yay., İstanbul, 1996, s.120

²¹⁹ Ay. es., s.121

Türkiye’de uygun ortamın yakalanmasının ertesinde kutlanmaya başlanması önemlidir. Kutlamaya savaş karşıtlığı damgasını vurmuştur. Beraberinde getirdiği az gelişmişliğine karşın Türkiye’deki işçi sınıfı, Hobsbawm’ın ifade ettiği gibi savaş karşısında ortak tavrı olan şeye sahip çıkarak, tarihçimizin bu tespitini doğrulamaktadır.

II.1.3. Türkiye ile SSCB İlişkileri

Hobsbawm’a göre Rusya’da 1905-1906 yıllarında gerçekleşen birinci devrim, Avusturya-Macaristan’dan Türkiye ve İran’a oradan Çin’e kadar, bütün “ancient” imparatorlukları etkilemişti²²⁰. Gerçekleşen Ekim Devrimi modern tarihte görülen en heybetli ve örgütlü devrimci hareketi üretti. Bu devrimin küresel yayılışı sonucunda, otuz kırk yıl içinde insanlığın üçte biri kendisini Lenin’in örgütlenme modelinin, Komünist Parti’nin yönetimi altında yaşarken buldu. Bunların çoğu, 1914-45 uzun dünya savaşının ikinci aşamasında çıkan ikinci bir devrimciler dalgası içinde Sovyet Rusya’yı izlediler.

Bu dönemde Türkiye ile SSCB arasında da bir yakınlaşma olacak ve sıcak ilişkiler iki ülke arasında bir süre devam edecektir. Türkiye’nin Sovyet Rusya ile arasında geliştirdiği ilişkilerin iki temel amacı olmuştur. Bunlardan ilki Kurtuluş Savaşı’nın gereksindiği maddi olanakların sağlanması idi. Diğer neden ise her iki ülkenin yabancı güçlerce kuşatılmasının -özellikle Sovyet Rusya’nın temel aldığı amaç- önüne geçmektir. İki yönetim arasındaki resmi ilişkiler 19 Temmuz 1920’de resmi olarak başladı. Bu tarihteki görüşmelerin ağırlık noktasını Ermenistan sorunu, savaşta gereksinilen yardımın hızla gerçekleştirilmesi oluşturuyordu. Görüşmelerde

²²⁰ Hobsbawm, *a.g.e.*, s.77.

siyasal anlamda bir gelişme sağlanamasa da, askeri anlamda ilişki geliştirilir. Bunun sonucunda Sovyet Rusya'nın yapacağı yardım karara bağlanır. 2 Eylül'de Moskova'dan ayrılan heyet yanında 1.000.000 altın ruble ve bir vagon mavzer mermisi götürür. Sekiz vagon malzeme de Moskova garında hazır bekletilmektedir. Kısa bir süre sonra onlar da yola çıkar²²¹.

Hobsbawm'a göre, savaştan galip çıkan başlıca güçler (ABD, İngiltere, Fransa, İtalya), hem Almanya'yı zayıflatmak için, hem de Rus, Habsburg ve Osmanlı İmparatorlukları'nın eş zamanlı olarak yenilgiye uğraması ve çöküşüyle Avrupa ve Ortadoğu'da açılan geniş ve boş alanları doldurmak için Avrupa haritasının yeniden çizilmesine ihtiyaç duydular²²². Avrupa'da haritayı yeniden düzenlemenin temel ilkesi, ulusların "kaderlerini tayin hakkı"na sahip oldukları inancına göre etnik-linguistik ulus devletler yaratmaktı. Bu girişim 1990'ların Avrupası'nda hala görülebilen bir felaket oldu. 1990'larda kıtayı parçalayan ulusal çatışmalar için Hobsbawm, "Versailles'in eski tavuklarının bir kez daha tünemek için kendi kümeslerine dönmeleri"²²³ şeklinde açıklama getirmektedir.

Hobsbawm'a göre kapitalist ülkelerin dünyayı Bolşevizm'den kurtarma ve Avrupa haritasını yeniden çizme niyetleri birbiriyle örtüşüyordu. Çünkü devrimci Rusya ile başa çıkmanın doğrudan yolu, onu anti-komünist devletlerden oluşan bir "karantina kuşağı"nın arkasında tecrit etmektir. Kuzeyden güneye doğru bu ülkeler şunlardı: Lenin tarafından ayrılmasına izin verilen özerk bir bölge, Finlandiya; geçmişte hiçbir tarihsel örneği olmayan üç yeni ve küçük Baltık Cumhuriyeti, Estonya, Letonya ve Litvanya; 120 yıl sonra bağımsız bir devlet haline gelen

²²¹ Yusuf Kemal Tengirsek, *Vatan Hizmetinde*, İstanbul, 1967, aktaran Doğu Ergil, *Milli Mücadelenin Sosyal Tarihi*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1981, s.320

²²² Hobsbawm, *a.g.e.*, s.45.

²²³ Aynı yer.

Polonya ile muazzam biçimde genişleyen, Macaristan ve Habsburg İmparatorluğu'nun bazı bölümleriyle eskiden Rusya'ya bağlı olan Besarabya'dan aldığı topraklarla ikiye katlanan, Romanya²²⁴.

Batılı güçlü devletler, bu amaçla Gürcü Hükümet ile Ermeni Devlet'inin oluşmasına ön ayak olmuşlardı. Ermenistan'ın Sovyet Rusya denetimine girerek oluşturacağı güç birliğinin Doğu illerini tehlikeye düşüreceğinden çekinen Türkiye, 28 Eylül 1920'de Ermenistan üzerine harekate girişti. Ermeni kuvvetleri direnemeyince 29'unda Sarıkamış alındı. Yine aynı tarihlerde Gürcü Hükümeti ile ilişki kurularak, aralarında tarafsızlık üzerine bir anlaşmaya vardılar. Türk kuvvetlerinin Ermenistan üzerine giriştikleri 27 Ekim'de başlayan ikinci ileri hareket, 30'unda Kars'ın alınması ve sonra da Gümrü'nün alınmasıyla son buldu. 2 Aralık 1920'de Ermeni Taşnak Hükümeti ile Ankara yönetimi arasında imzalanan antlaşma ile (Ankara yönetiminin ilk uluslararası antlaşması) Ankara Hükümeti doğuda amaçladığı hedefe ulaşmıştır.

Azerbaycan ve Ermenistan'ın Batı güdümünden çıkmasından sonra, Kafkas Seddi çizgisi, Batılıların kafasında Türkiye'ye doğru kaydı. Hem Bolşevizmin yayılmaması, hem de Batı'nın Ortadoğu'da çıkarlarının korunması için Sovyet Rusya'ya karşı çizilen çizgi artık daha batıdan çizilmeliydi. Bu durum Batı'nın Türkiye ile daha yakından ilgilenmesi sonucunu doğurdu.

Bu dönemde ise Sovyet Rusya ile Türkiye arasında yakınlaşma yönünde önemli değişiklikler olmuştur. Aralarında 16 Mart 1921 yılında imzalanan Moskova Antlaşması ile birbirlerinin desteğine gereksinme duyan iki ulus kendilerini bu amaç doğrultusunda bir uzlaşmaya varmışlardır. Hobsbawm Batılı kapitalist ülkelerin tecrit

²²⁴Ay. *es.*, ss.46-47.

kuşağını Kafkaslar'da sürdürme girişimi, esas olarak devrimci Rusya'nın, komünist almasa da devrimci olan, İngiliz ve Fransız emperyalistlerinin fazla üstüne düşmedikleri Türkiye ile anlaşması nedeniyle "başarısızlığa uğradığını"²²⁵; bu nedenle kısa süre bağımsız kalan Emeni ve Gürcü devletlerinin, Bolşevikler'in 1918-1920 İç Savaşı kazanmaları ve 1921 Sovyet-Türk antlaşması nedeniyle varlıklarını sürdüremediklerini ifade etmektedir. Bu devletler, Brest-Litovsk'tan ve İngilizlerin petrol zengini Azerbaycan'ı ayırma girişimlerinden sonra kurulmuşlardı.

Türkiye açısından bu yakınlaşma, uluslararası alanda yeni yönetiminin tanınmasını sağlamış; Sovyetler ise kendilerini için zayıf bölgeler olan Karadeniz ve Kafkaslar'ın önünde Türkiye'nin desteğini almıştır. Bundan sonra, iki ulus arasındaki ilişkiler bu bakış açısından değerlendirilmiştir. 22 Temmuz 1936'da imzalan Montreux Boğazlar Sözleşmesi'ne kadar bu ilişkiler devam etmiştir. Montreux sonrası ise artık ilişkiler o kadar sıcak değildi²²⁶.

Sovyetler'in Anadolu Hükümeti'ne Milli Mücadele döneminde yaptıkları yardımın, maddi değeri çok yüksektir. Bunun dışında Anadolu savaşına yapılan en önemli malzeme yardımı Fransa'dan gelmiştir. 20 Ekim 1921 tarihinde imzalanan Türk-Fransız Antlaşması sonrasında Kilikya'dan çekilen Fransızlar, 10.000 tüfek ve 1505 sandık mermi bıraktılar. Ankara Hükümeti'nin Milli Savunma bütçesi 1920 yılında 27.576.039 T.L., 1921 yılında 54.160.058 T.L. kadardır. İki yıl içinde verilen Sovyet yardımı ise; 1921 ve 1923 yılları için onaylanan milli savunma giderlerinin toplamıdır²²⁷. Türkiye için Milli Mücadele hemen tümüyle Sovyet yardımıyla kazanılan bir bağımsızlık savaşıdır.

²²⁵ Ay. es., s.46.

²²⁶ *Türk Dış Politikası*, (Ed. Baskın Oran), Cilt. I, İletişim Yay., İstanbul, 2003, s. 322.

²²⁷ Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, Ankara, 1974, aktaran Doğu Ergil, a.g.e., s. 419.

Hobsbawm'a göre Ekim Devrimi'nin dünyaya önemli yansımaları olmuştur. Örneğin, Küba'da tütün işçileri "Sovyetler" örgütünü kurdular. İspanya'da 1917-1919 yılları "Bolşevik iki yıl" olarak biliniyordu. 1919'da Pekin'de (Bejing) ve 1918'de Cordoba'da, (Arjantin) devrimci öğrenci ayaklanmaları patlak verdi. Kısa sürede bütün Latin Amerika'ya yayılarak yeni devrimci Marksist önderlerin ve partilerin doğmasını sağladı. Hintli ulusalcı militan M. N. Roy, doğal olarak devrimci Rusya'ya eğilimli olduğu kabul edilen; yerel devrimin 1917'de en radikal aşamasına girdiği Meksika'da, devrimin cazibesine kapıldı. Meksikalı sanatçıların yaptıkları büyük duvar resimlerinde hala görülebileceği gibi; Marx, Engels, Moctezuma, Emiliano Zapata ve emekçi sınıftan çeşitli Hintlilerle birlikte bu devrimin ikonaları haline geldiler. Birkaç ay sonra Roy, Moskova'da yeni Komünist Enternasyonel'in sömürgelerin kurtuluşu politikasında önemli bir rol oynamaktaydı. Ekim Devrimi kısa süre içinde, Endonezya ulusal kurtuluş hareketinin başlıca kitle örgütü Sarekat İslam'a damgasını vurdu. Ekim Devrimi hakkında yerel bir Türk gazetesi "gelecekte bir gün bir güneşe dönüşecek ve bütün insanlığı aydınlatacak" diye bahsediyordu. Avustralya'daki genellikle İrlandalı Katolik koyun kırkıcılar, Sovyetler'i bir işçi devleti olarak selamladılar. ABD'deki mültecilerin sosyalist olanları, Finliler, Minnesota'da madencilerin yaşadıkları yerleşim bölgelerini miting alanına çevirerek, kitle halinde komünist oldular. Tüm bu hareketlerin nabzı Lenin'in ismiyle atıyordu. Ekim Devrimi, evrensel düzeyde dünyayı sarsan bir olay olarak kabul edildi²²⁸.

Türkiye'de 1920 yılında meclisin açılışından 1922 yılının ilk yarısına kadar geçen zaman içerisinde Anadolu, çeşitli sol arayışlara ve örgütlere sahne olmuştur. Bu arayışın temelinde, özellikle aydın kesimin, ulusun ve ülkenin

²²⁸ Hobsbawm, a.g.e., ss. 83-84.

kurtuluşu için geçerli bir yol bulma özelemleri vardır. Anadolu'da sol'un varyantları farklı amaçlar için farklı anlamları temsil etmekteydi. Dünyada komünizmin en büyük ve tek kalesi olan Sovyet Rusya'dan gelecek yardım, Milli Mücadele için yaşamsal değere sahipti. Bu anlamda bir Türkiye-Sovyet Rusya yaklaşması kaçınılmazdı. En sık düşülen hata ise bu yaklaşmayı bir ideolojik birleşme olarak tanımlamaktır. Zira her iki tarafta anti-emperyalist olmak ile birlikte; taraflardan biri anti-kapitalist değildi. Doğu Ergil Mustafa Kemal'in tüm yaşamı boyunca izlediği ekonomik politikalarının buna dayanak oluşturduğunu söylemektedir²²⁹. Bununla birlikte Lenin'in Türkiye'ye gidecek olan Elçi Aralov'a söyledikleri ve Sovyet Rusya'nın Milli Mücadeleye bakışını açıklayan cümlelerde de görüldüğü gibi "Mustafa Kemal, tabii ki sosyalist değildir [...] Ama görülüyor ki, iyi bir teşkilatçı [...] kabiliyetli bir lider, milli burjuva ihtilalini idare ediyor. [...] Türkiye bir köylü, bir küçük burjuva ülkesidir. [...] İşçisi çok azdır. Bunu dikkate almak gerekmektedir"²³⁰. Sovyet Rusya, Türkiye hakkında yürüttüğü anti-emperyalist mücadele ile onu kendisine yakınlaştırmakla birlikte, aralarındaki farklılığın da bilincindedir.

Anadolu'daki diğer sol anlayışta ise komünizm bir araç değil, amaçtır. Bu kesime göre Sovyet Rusya'da yeşeren yeni fikir ve uygulamalarla, yeni bir toplum yarata bilirdi. Bu düşünceyi savunanlar Türkiye'de bir takım sol örgütlerin oluşumuna öncülük ettiler. Özellikle Türkiye Komünist Partisi gelişmekte olan sol gelenekte önemli izler bırakacaktır. Sovyet Rusya'nın kuruluşu dünyada bir çok sol örgütün kurulmasına ve gelişmesine öncülük etmiştir. Ekim Devrimi'nin etkisi Türkiye'de de kısa sürede hissedilmiş, burada Leninist bir örgütün (TKP)

²²⁹ Ergil, *a.g.e.*, s.348.

²³⁰ *Ay. es.*, s.334.

kurulmasına yol açmıştır. Ancak Türkiye’deki sol akımlar kısa sürede bastırılmışlardır. 1922 yılına gelindiğinde Türkiye’de bu yapılara artık rastlanılmamaktadır. Resmi varlıklarını koruyamayan bu örgütler veya versiyonları çalışmalarına yeraltında devam edeceklerdir.

Hobsbawm’ın ifade ettiği gibi Ekim Devrimi ve onun yönetici ile diğer ülkeler arasında meydana gelen yakınlaşma Türkiye özelinde de, farklı ölçeklerde olmasına karşın yaşanmıştır. Bu anlamda tarihimizin dünya hakkındaki bu tespiti Türkiye için de geçerlidir.

II.1.4. Türk Devrimi ve Modernizm

Batının coğrafya, tarih ve kültürüyle tanım kazanmış olan modernlik deneyimi, günümüzde farklı coğrafyalar ile kültürel havzalarda yeşermekte ve değişik dillerde yeniden ifade edilmektedir. Avrupa merkezinde olduğu gibi dünyanın geriye kalan bölgelerinde de homojen bir modernleşmeden bahsetmek mümkün değildir. Modernlik evrenselliği içerirken; modernleşme “iki farklı ülkelerin tarih ve kültürlerinden yola çıkarak çizdikleri güzergah[ın]”²³¹ tanımıdır. Tek başına bu tanım dahi modernliğin küreselleşmekte ve yerelleşmekte olduğunun kanıtıdır.

Hobsbawm, Batılı olmayan dünya için temel sorunu, modernizmden çok modernite perspektifinde açıklamakta; bu dünya için, kendilerine Batı karşısında konumlandırmaları gerektiğine dikkat çekmektedir. Bu düşüncüyü destekleyen diğer bir açıklamasında da görülmektedir ki, Hobsbawm’a göre Avrupalı olmayan dünya için modernizm “ne kendi gelenekleri içinde kapalı kalan ne de sadece Batılılaşmayı savunan yaratıcı yeteneklerin çoğu için başlıca görev kendi halklarının çağdaş

²³¹ Nilüfer Göle, “Batı-dışı Modernlik: Kavram Üzerine”, *Toplum ve Bilim*, Sayı:80, Bahar 1999, s.130.

gerçekliğini keşfetmek, bu gerçekliği örten peçeyi kaldırmaktan”²³² geçmektedir. Gerçekliğin onların hareketi olmak zorunluluğu yaşamsal değere sahiptir.

Türkiye’de modernleşmenin öyküsü, Osmanlı İmparatorluğu’na değin uzanmaktadır. Bilimsel, teknik ve kültürel boyutlar ile en üst seviyedeki gelişmeyi temsil eden Avrupa (görevli de olsa halen bu konuma sahip), yaşanan çağa uyum sağlamada bir model olarak algılanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu aydınları ve devlet adamlarının geleneksel yapılarını terk etmeyerek “batılılaşmayı maddi hayat ve teknolojiyle sınırlı”²³³ tutma girişimleri, onları Türkiyeli modernistlerden ayıran temel noktadır. Hobsbawm’a göre, İslami dünyanın gerçek devrimcileri ve bu dünyada en son noktaya ulaşanlar, İslami olmayan seküler modernlik yanlıları idi. Hobsbawm bunların “Türk fesinin (bir ondokuzuncu yüzyıl icadı) yerine siperli şapkayı, İslami Arap harflerinin yerine- Latin harflerini geçiren ve aslında İslam, devlet ve yasa arasındaki bağlantıları koparan Kemal Atatürk gibi kişiler”²³⁴ olduğunu ifade etmektedir. Bununla birlikte, yakın tarihin bir kez daha doğruladığı gibi, kitlesel seferberlik en kolay biçimde moderniteye karşı kitlesel dindarlık temelinde gerçekleştirildi. Türkiye ise, Batı’nın sadece teknolojisinin getirilmesiyle izlenemeyeceğini/yakalanamayacağını tespit ederek, modernleşmeyi daha bütüncül bir boyuta taşımaktadır. Bu algı değişimin nedenini Cemil Meriç bize şu cümleleriyle anlatmakta: “Avrupa’dan yalnız teknik almalıymışız. Tekniği yaratan insan kafasıdır. Teknikle düşünceyi birbirinden ayıramayız. Şarkta nakle, garbta akla itibar olunur. Şark göreneğe dayanır, garb geleceğe”²³⁵. Bununla birlikte, Batılılaşmanın

²³² Ay.e., ss. 224-225.

²³³ Murat Belge, “Cumhuriyet Döneminde Batılılaşma”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 1, İletişim Yay., İstanbul, 1983, s.260.

²³⁴ Hobsbawm, *Ay.es.*, s.245.

²³⁵ Cemil Meriç, “Batılılaşma”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 1, İletişim Yay., İstanbul, 1983, s.241.

Osmanlı'daki gibi Türkiye'de de bir devlet politikası olarak ele alınması; böylece yukarıdan aşağıya bir uygulama olması iki dönemin birbirine benzer bir özelliğidir.

Cumhuriyet döneminde Batılılaşma tezleri Batı uygarlığının bir bütün olarak ya da bazı yanlarıyla alınması noktalarında odaklaşmaktadır. Bunlardan gelenekçiler dediğimiz kesim batının sadece tekniğine ihtiyaç duyulduğunu savunmuştur. Diğer bir grup olan Kadrocular'ın savundukları teze göre ise "Türk Devrimi'nin kendi koşulları içinde ve kalkınma çağında bulunan uluslara örnek alınacak biçimde gerçekleştirilmesi"²³⁶ esas olarak alınmalıdır. Üçüncü bir grup olan bütüncü yaklaşıma göre, Batı'nın tekniğinin yanında ortaya çıkmasında etkin olduğu kurumlarının ve kültürünün de alınması gerekiyordu. Cumhuriyet dönemi modernleşmeci politikalar da bu perspektife sahip çıkmıştır. Bu yöndeki Batılılaşma cumhuriyet ideolojisinin temel direği olmuştur.

Türkiye'de Batılılaşma'nın ön koşulu olarak bilim ve ekonomik alanda ilerleme gösterilmiştir. Bu anlamda yapılan ilk adım Vedat Günyol'a göre " bilime tek yol gösterici gözüyle, inancıyla bakıp İstanbul Üniversitesi[nin] kurulması" dır²³⁷. Gerçekleştirilen yenilikler için gelişmiş bir ekonomiye sahip olunması gerektiği o günlerin bilincine çıkmış bir tespit idi.

Batıcılık perspektifinde aydının rolü, toplumda tartışılmıştır. Kimilerine göre bu misyona sahip çıkan bir aydın grubu yaratmak gerekmektedir. Bu görüşün karşısında, halkı tümüyle, köylüsü ve kentlisiyle eğitip yetiştirmek; bu çoğunluk içerisinde çıkacak bir aydın grubu ile modernleşmenin gerçekleşebileceği görüşü hakimdi. Bu görüşe sahip çıkanlar arasında İsmail Hakkı Tonguç ile Sebahattin

²³⁶ Tarık Zafer Tunaya, "Batılılaşmada Temel Araştırmalar ve Yaklaşımlar", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 1, İletişim Yay., İstanbul, 1983, s.239.

²³⁷ Vedat Günyol, "Batılılaşma", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 1, İletişim Yay., İstanbul, 1983, s.241

Eyüboğlu gibi aydınlar bulunmaktaydı. Bir dönem için Türkiye’de bilimin, teknolojinin ve kültürün uygulanışında ve üretiminde önemli bir yere sahip olan Köy Enstitüler’i, halkla birlikte yetişen halk aydınlarının oluşumunda önemli bir uygulama idi²³⁸.

Ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel konjunktürde ülkelerin çözüm reçeteleri olan modernizm; Batılı versiyonda ki bu tek örnektir, karmaşık bütünlüğün eşit derecede önemli parçaları olan “teknoloji”, bir o kadar da “sivil toplum” ve “demokrasi” ayaklarından oluşmaktadır. Batıda bu üçünün kurumları ile yaşanan karmaşık bir hayat vardır. Batıcı olmak bu çoğulcu hayat tarzını sürdürmektir. Ancak Türkiye’de özellikle sivil toplum ayağı pek fazla yaşama geçirememiştir. Bu konuda Batıcı aydın “vals yaptığı zaman topluma göre kendini çok ileride bir yerde hissetmiş, ancak sendika konusunda Batıya göre oldukça geri” bir duruş sergilemiştir. Dolayısıyla seçkin kültürü ile kitle kültürü arasında bütünleşme, tam anlamıyla gerçekleştirilemedi.

Halkın, dolayısıyla sivil alanın, içerisinde kendi geleneklerini pek fazla bulamadığı modernizm olgusu, Nilüfer Göle’ye göre “kronolojik bir zaman boyutunun olmadığı, üst üste, yan yana farklı zamana ait pratiklerin karşınıza bir anda çıkıp sizi şaşırtacağı akordsuz bir zaman ve kaotik bir mekan düzenlemesi”dir²³⁹. Bu durum gelenek ile modernlik arasındaki radikal kültürel kırılmaya işaret etmektedir. Günümüzde yemek masasının dekoratif amacının dışında, asıl amacı olan sofranın bir parçası olduğunun halen anlaşılammış olması; modern unsurların gelenek ile arasında yaşadığı bütünleşebilmekteki eksikliğin bir örneğini oluşturmaktadır. Türkiye’de oluşturulan “gönüllü otoriter

²³⁸ Belge, *a.g.m.*, s.263.

²³⁹ Göle, *a.g.m.*, s.139.

modernizasyon” projesi geçmiş ve gelenekten kopuşun radikal bir kültürel kırılmayı yarattığı söylenebilir.

Türkiye modernleşme çizgisinde Batı’yı örnek almasına karşın, kimi zaman Batı’yı da kurumlarıyla aşan bir ivme yakalamıştır. Batı dışı toplumlar kimi zaman bu tür gelişimler gösterebilmektedir. Avrupa’nın bir çok bölgesinde daha uygulanmazken Türk kadınına seçme ve seçilme haklarının 1930’lar gibi erken (diğer ülkeler bazında) tanınması, bu tür gelişmenin örneğini oluşturmaktadır. “Ekstra modernlik”²⁴⁰ denilen bu aşama, Batı dışı toplumların gelişiminde önemli bir noktayı oluşturmaktadır.

Cumhuriyet dönemindeki iktidarın kaynağını halk oluşturmaktadır. Bu durum halkın, önceki ve halen o dönem için geçerli olan, iktidarın kaynağının dışarıda olduğu inancının terk edilmesi anlamına geliyordu. Cumhuriyet için bu amaç ancak laikleşmekte mümkündü.

Cumhuriyet ideolojisinin temel noktası Batıcılık olduğu kadar onun da kaynağı olarak laiklik idi. Kamusal alanda yapılan değişimlerin çıkış noktasını, laik unsurların topluma kazandırılması oluşturuyordu. Bu nedenle laiklik din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılmasından hareketle, bütüncül bir Batılılaşma’nın başat rolüne sahiptir. Laiklik, günümüz Türkiye’sinin halen çok sıkı sarıldığı bir kimliktir. Cumhuriyet döneminin Batılılaşma yönünde izlediği politikalar, amaçlananın altında olmakla birlikte, belli bir aşama kaydedebilmiştir. Bu gelişme sadece maddi ve teknolojik alanla sınırlı kalmayıp, Batılı politik hayatın ve Batılı demokrasinin bazı kurumlarının da Türkiye’nin toplumsal yaşamına girmesiyle sonuçlanmıştır. Aslında Batılılaşmak, daha doğru ifadeyle modernleşmek; kaynağı olan dinamizmden

²⁴⁰ Göle, *a.g.m.*, s.138.

hareketle, sona erebilecek bir süreçten çok sürekli olarak değişip dönüşmeyi öngörmektedir. Bu anlamda Türkiye için bu süreç halen işlemektedir.

Çin’de Sun’un ardılı olan Chang Kay Şek (1897-1975) ülkenin bütünü üzerinde denetim kurmayı başaramamasının arkasında Hobsbawm’a göre Kuomintang’ın Çinlilere kitlesel düzeyde hitap edemeyişi, aynı zamanda bir modernleşme ve yenilenme projesi olan devrimci projeyi terk etmesi, onları komünist rakipleriyle başa çıkamaz hale getirmesidir. Tarihçimiz “Chang Kay Şek[in] asla bir Atatürk olamadı[ğın]”²⁴¹ düşünmektedir. Hobsbawm’a göre bir başka modernlik yanlısı olan Atatürk, anti emperyalist bir ulusal devrime önderlik etmiş; yerli komünistleri kendi amaçları için kullanarak ve Chang kadar sert biçimde olmasa da onlara yüz çevirerek Sovyet Cumhuriyeti ile dostça ilişkiler kurmuştu. Tıpkı Atatürk gibi Chang’ın bir ordusu vardı. Ancak bu ordu “komünist orduların devrimci ruh haline sahip olmak şöyle dursun, ulusal sadakate bile sahip değildi”²⁴². Sadece karışık ve toplumsal çöküş zamanlarında yakayı kaptırmamak için üniforma ve silaha sarılan, böyle zamanlarda “iktidarın namlunun ucunda olduğunu” bilenlerin emrine giren ve böylece kar ve servet edinen adamlardan toplanmış bir güçtü. Türkiye’de ise oluşturulan “gönüllü otoriter modernizasyon” projesi dönemin ihtiyaçları çerçevesinde şekillenmiş ve döneme yön vermiştir. Böylece geçmiş ve gelenekten kopuşun ivmesi, radikal bir panorama sergilemiştir.

. Hobsbawm “modernlik yanlıları ile Üçüncü Dünya halkını birbirinden ayırdı[ğın]”²⁴³ ifade ederken, modernizmin dünya için önemine de vurgu yapmaktadır. Kendisi de Doğulu bir toplum olan Türkiye, gerçekleştirdiği modernleşme projeleri çerçevesinde, yakın çevresine bir model etkisi yaratmıştır. Bu

²⁴¹Hobsbawm, *a.g.e.*, s.532.

²⁴² Aynı yer.

²⁴³ Aynı yer.

anlamda İran'ın batısında yer alan Türkiye'nin, bu ülke tarafından, gerçekleştirmek istediği yeniliklerde kendisine referans aldığı ve Türkiye modeli bir modernleşmeyi benimsediği söylenebilir.

Türkiye Nisan 1920'de yeni rejimin temellerini attığı dönemde, İran'da da Şubat 1921'de savunma bakanı olan Rıza Han, aynı nitelikte yeni bir rejime geçişe başlamıştı. Her iki rejimin bulunduğu ortak nokta “Batılı kurum ve normlarıyla modern ve tam bağımsız bir ulus-devlet”²⁴⁴ yaratmaktı. Resmi ideolojilerinin yanında, sahip oldukları iç ve dış dinamikler de bu ülkeleri yan yana getirmekteydi.

Rıza Han'ın İran'ı kendisine, Türkiye modernleşmesini model olarak gördü. Türkiye'nin bu anlamda ilk etkisi, cumhuriyet konusunda olmuştur. Bu dönemde İranlı aydınlar da, Türkiye modelinin ülkeleri için uygulanabilmesini tartışıyorlardı. İran'ın yeni rejimin tartışıldığı bu dönemde, Türkiye'nin hilafeti kaldırması, Cumhuriyetin bu ülkede yaşama geçirilememesinde büyük bir etkiye sahiptir. Çünkü İran uleması bu gelişmenin, Cumhuriyetin kaçınılmaz bir sonucu olduğunu görmüş ve değişimi engellemiştir.

İran'da 1925'te yeni bir hanedan (Pehlevi) yönetime geldi. Rıza Pehlevi Han döneminde Türkiye-İran ilişkileri kaldığı yerden devam etmiştir. Rıza Şah, 1928'de kapitülasyonları kaldırarak, ekonomik bağımsızlığını elde etti. Şah'ın Türkiye'ye bakışı, önceki dönemden farklı değildi. Şah kendi ağzından “Cumhuriyet rejimine geçmek istediğini ancak gücünün yetmediği için Şah olmak zorunda bırakıldığını”²⁴⁵ İran'da bulunan Tahran Büyükelçisi Memduh Şevket Bey'i kabulü sırasında ifade etme gereği duymuştur. Bu durum Türkiye'nin İran üzerindeki

²⁴⁴ *Türk Dış Politikası*, (Ed.Baskın Oran), Cilt 1, İletişim Yay., İstanbul, 2003, s.357.

²⁴⁵ *Ay. es.*, s.358.

etkisini göstermektedir. Türkiye-İran ilişkileri 1941’de İran işgal edilene ve Şah sürgüne gönderilene kadar, bu çerçevede gelişmiştir.

İran iddiasında pek fazla başarı gösterememiş olsa da, Türkiye’yi kendisi için bir gelişim modeli olarak görmüştü. Mevcut bu durum, Türkiye’nin kısa vadede, çevre ülkeleri ne denli etkilediğinin ve öneminin altını çizmektedir.

İngiltere’den 1919 yılında ayrılarak, sınırlı da olsa bağımsızlığını kazanan Afganistan’ın ve lideri Amenullah Han’ın temel politikası, bağımsızlığını koruyabilmek ve ülke içinde istikrarlı kurumlar kurabilmektir. Bu amaçla Ankara hükümeti gibi kendisine yardımcı dokunabilecek devletlerle ilişki kurmak istiyordu. Afganistan’da o dönemde etkili olan Tarzi Mahmut Bey’in girişimleriyle, Türkiye ile Afganistan arasında bir ilişki geliştirildi. Afganistan Batı modeli kurumların kurulmasında Türkiye deneyimlerinden yararlanılması gerektiği fikrini benimsedi. Gelişen ilişkiler çerçevesinde “çoğunluğu subay olan aydınlar dönem dönem Afganistan’a davet edildi ve Afganistan’da Batı normlarında kurumların oluşturulması”²⁴⁶ için çalışmalarda bulundular. Türkiye ile Afganistan arasında 1 Mart 1921’de imzalanan antlaşma gereği Türkiye Afganistan’a kültür alanında yardım etmeyi, öğretmen ve subay göndermeyi taahhüt etmekteydi. Türkiye’nin Afganistan’ın gelişimindeki bu etkisi uzun yıllar devam edecektir.

Birinci Dünya Savaşı’na bir İngiliz sömürgesi olarak giren Hindistan, Türkiye ile daha Milli Mücadele döneminde bir takım ilişkiler kurmuştur. Hint Müslümanları arasında Milli Mücadele hareketine karşı bir sempati vardı. Bu sempati ve destek zamanla merkezi Bombay’da olan bir Hilafet Hareketi’nin kurulmasına yol açtı. Hilafet hareketinin istekleri ile Ankara hükümetinin istekleri

²⁴⁶ Ay. es., s.207.

büyük oranda örtüşmekteydi. Bu amaçla zaman zaman kendi ülkelerinde mitingler düzenlenmişlerdir²⁴⁷. Milli Mücadele'nin gayri resmi ortağı olan Hilafet Hareketi, daha sonraki yıllarda Pakistan'ın kuruluşunda etkin rol alacaktır.

II.1.5. Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinin Sosyo-ekonomik Yapısı

Hobsbawm Birinci Dünya Savaşı'nda Fransızlar'ın askerlik çağındaki adamların %2'sini, İngilizler'in bütün bir kuşağı, otuz yaşın altındaki yaklaşık yarım milyon insanını kaybettiğini ifade etmektedir²⁴⁸. Türkiye'nin de bu dönemde, 1914 yılında 16.3 milyon olan nüfusu 1927 yılında (ilk modern altyapıyla bu tarihte nüfus sayımı yapılmıştır) 13,6 milyona düştü²⁴⁹. Bu düşüşte 1913'ü izleyen on yıllık savaş süreci etkili olmuştur. Türkiye'de Birinci Dünya Savaşı'nda yaşanan ölümlerin dışında 1915 yılında Tehcir Kanunu'nun kabul edilmesinden sonra Ermeniler'in Osmanlı sınırları dışında kalması, ayrıca Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Cumhuriyet'in ilk yıllarında görülen nüfus oranlarındaki azalmayı açıklamaktadır.

Osmanlı sosyal yapısında Rumlar ve Ermeniler daha çok şehirlerde yaşamakta ve tarım dışı sektörlerde çalışmaktaydılar. Cumhuriyetin ilk yıllarında bu kesimin nüfus içerisinde yer almaması, yeni dönem için önemli bir sorunu ifade etmektedir. Hızla gelişen bir ekonomi için gerekli olan yerel sermayedar kesim, bu nedenle devletçi politikaların uygulandığı dönemde zayıflamasına rağmen kendi yerel sermayedarını yaratmak zorundaydı.

Cumhuriyet ideolojisi Batılılaşma'yı kendisine temel görev kabul etmişti. Batı'nın teknik ve kültürel alanına eşit tüm kurumlarının yaratabilmesinde ve geliştirilebilmesinde, bağımsız bir ekonomiye başat rol biçilmişti. Ekonominin

²⁴⁷ Ay. es., s.210.

²⁴⁸ Hobsbawm, a.g.e., s.38.

²⁴⁹ Tezel, a.g.e.,s.97.

bağımsız bir statü kazanmasında ilk ve önemli adım, Lozan Barış Antlaşması'nda kapitülasyonların kaldırılması olmuştur.

Cumhuriyet dönemi ekonomi politikalarının belirlenmesinde 1923 yılında toplanan İzmir İktisat Kongresi'nin önemli bir yeri vardır. Kongrede ortaya çıkan ve daha sonraki dönemde (1930'lara kadar) ekonomi politikalarının bel kemiğini oluşturan “genel olarak kalkınmacı, yerli ve yabancı sermayeyi ve piyasaya dönük çiftçiyi özendirici, ekonomik hayatın denetiminin milli unsurlara geçmesini “kolaylaştırıcı ve ılımlı bir korumacılığı öngören”²⁵⁰ bu unsurlar, yeni Türk Devleti'nin temel hedefleri olmuştur. Bu amaçların gerçekleşmesi için öncelikli yerli bir sermayedar kesim oluşturmaya çaba gösterdiler. Ancak bu fazla uzun sürmeyecek ve 1930'lardan itibaren uygulanamaz hale gelecektir.

New York Borsası'nın 1929 yılında çökmesiyle başlayan ekonomik kriz, dünya ekonomisini kısa zamanda çöküşün eşiğine getirdi. Ekonomik göstergelerde, işsizlik hariç, aşağı doğru bir hareket ortaya çıktı. Bu ekonomik kriz, dünyada uzunca bir dönem kendisini hissettirdi. Hobsbawm'a göre, ekonomik programı otokratik ekonomilere dayanan bazı bölgelerde, krizin etkileri farklı olarak ortaya çıktı. 1930'ların dünyasında serbest piyasa rekabetinin liberal ortodoksileri kullanımdan uzak kalmıştı. Bu dönemde dünya ekonomisi bir piyasa sektörü, bir hükümetler arası sektör idi. Hobsbawm Japonya, Türkiye, Almanya ve Sovyet Rusya planlı ya da denetimli ekonomileri dahilinde ticari ilişkileri kendi aralarında yürütmelerinin, onların Dünya ekonomik bunalımından daha az etkilenmeleri sonucunu doğurduğunu ifade etmektedir²⁵¹. Ayrıca ekonominin belirli kesimlerini düzenleyen kamusal ya da yarı kamusal bir uluslar arası sektörden (örneğin, uluslar arası emtia antlaşmaları)

²⁵⁰ Korkut Boratav, “İktisat Tarihi”, *Türkiye Tarihi*, Cilt 4, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992, s.284

²⁵¹ Hobsbawm, *a.g.e.*, s.126.

oluşan bir sistemden meydana gelmekteydi. Bu durum, Büyük Çöküşün devletler üzerinde hem siyasal hem de kamusal alanda yaptığı etkiyi göstermektedir. Hükümetler kendini hızla sağda ya da solda buldu. Bu durum İkinci Dünya Savaşı'na giden kapıları açmıştır.

1929 yılında dünyada görülen ekonomik kriz, ülkelerin kendi iç organizasyonlarında bir takım önlemler almalarını gerektirmiştir. Bu tarihten sonra Türkiye ekonomik politikasında, devlet himayeciliği anlamına gelen devletçi uygulamalar hakim olacaktır.

Hobsbawm'a göre savaşın ekonomik büyüme üzerine etkisi, savaşan ülkelerde farklı yönlerde seyretmiştir. İkinci Dünya Savaşı sırasında savaş öncesi sermaye varlıklarının Sovyet Rusya'da % 25'i, Almanya'da % 13'ü, İtalya'da % 8'i, Fransa'da % 7 si, İngiltere'de ise sadece % 3'ü tahrip edildi. Öte yandan savaşlar ABD ekonomisine kesinlikle yarar sağladı. İki savaş sırasında büyüme oranı olağanüstüydü. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sırasında ABD ekonomisi, o zamana kadar görülmemiş bir oranda, yaklaşık % 10 büyüme kaydetti. Her iki savaşta da ABD, savaştan ve müttefiklerin savaş makinesinden uzak oluşundan ve ekonomisinin üretim artışını herhangi bir başka ülkeden daha etkin biçimde örgütlenme kapasitesinden yararlandı. ABD (her iki savaşta) ve Rusya (özellikle İkinci Dünya Savaşı'nda) savaşların ekonomik etkilerinin iki aşırı ucunu temsil ediyorlardı. Dünyanın geri kalan kısmı bu iki aşırı uç arasında bir yerlere yerleşmekteydi. Hobsbawm, 1929-1933 Dünya Ekonomik Bunalımı'nda en üst dereceye varacak şekilde bir felaket olmasına rağmen, bu on yıllar içinde ekonomik

büyümenin durmadığını ifade etmektedir²⁵². Bu dönem boyunca ekonomik büyüme sadece yavaşlamıştır.

Türkiye’de 1923-1950 döneminde gayri safi yurtiçi hasılanın (GSYH)’nin 1948 fiyatlarıyla hesaplanmış değeri, bunun sektörel dağılımı ve kişi başına düşen gelir Tablo 1’de gösterilmektedir. Buna göre Türkiye’de de GSYH 1920’lerin ortası ile 1930’ların sonu arasında % 45 oranında artmıştır. İkinci Dünya Savaşı yıllarında ise 1930’ların sonlarına göre önemli ölçüde düşmüştür.

Türkiye’de GSYH’nin yapısında 1926-1950 döneminde bir takım değişimler olmuştur (Bkz.Tablo 2). Tarımın payı 1926-1930 arasında % 49’dan 1946-1950 arasında % 43’e indi.Sanayinin payı % 14’ten % 18’e,ulaştırma ve haberleşmenin payı % 4’ten % 5’e çıktı. Diğer hizmetlerin payı ise % 33 civarında kalmıştır.

²⁵² Ay. es., s.108.

Tablo 1: 1948 Fiyatlarıyla Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, Yıllık Ortalamalar (1923-1950)²⁵³

Yıllar	Tarım		Sanayi		Ulaştırma Haberleşme		Ulaştırma Hizmetleri		Diğer Hizmetler		Toplam		Nüfus		Kişi Başına Hasıla	
	Milyon TL	Endeks	Milyon TL	Endeks	Milyon TL	Endeks	Milyon TL	Endeks	Milyon TL	Endeks	Milyon TL	Endeks	Milyon TL	Endeks	Milyon TL	Endeks
1923- 1925	1.522	68	421	64	115	69	255	75	949	80	3.262	70	12.84 2	92	254	77
1926- 1930	2.254	100	662	100	167	100	338	100	1.188	100	4.609	100	13.94 7	100	330	100
1931- 1935	2.490	110	1019	154	209	125	566	167	1.452	122	5.736	124	15.49 7	111	370	112
1936- 1940	3.791	168	1.423	215	307	184	755	223	1.830	154	8.106	176	17.10 3	123	474	144
1941- 1945	3.176	141	1.363	206	321	192	597	177	1.756	148	7.213	156	18.39 8	132	392	119
1946- 1950	3.744	166	1.585	239	439	263	729	216	2.128	179	8.625	187	20.06 3	144	430	130
1926	2.237	-	527	-	148	-	293	-	1.129	-	4.334	-	13.37 2	-	324	-
1939	3.939	-	1.552	-	348	-	911	-	2.000	-	8.750	-	17.51 6	-	500	-
1950	4.115	-	1.759	-	493	-	820	-	2.304	-	9.491	-	20.94 7	-	453	-

²⁵³ Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1994, s.110.

Tablo 2: Gayri Safi Yurtiçi Hasılının Sektörlere Göre Yapısı, Yüzdeler²⁵⁴

	1913-1914	1926-1930	1936-1940	1946-1950
Tarım	52.8	48.9	46.8	43.4
Sanayi	16.5	14.4	17.6	18.4
Ulaştırma ve Haberleşme	3.2	3.6	3.7	5.1
Diğer Hizmetler	27.5	33.1	31.9	33.1

İkinci Dünya Savaşı'nın Türkiye'nin ihracatında önemli etkileri olmuştur. Bu dönemde Türkiye'nin ihracat hacmi önemli bir oranda azalmaya gitti. İthalatında da bir düşüş gözlenmektedir²⁵⁵. İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda ise ABD, bir süre için Türkiye'nin dış ticaretinde en büyük paya sahip oldu. Bu ülkeyle yapılan ticaret 1945-1950 yılları arasındaki ithalat değerinin % 25'ini, ihracat değerinin % 23'ünü oluşturuyordu. Dış ticarete ikinci önemli ülke ise ithalatta % 18 ihracatta % 15'lik paya sahip İngiltere idi²⁵⁶. ise büyük bir düşüş yaşanmakta idi. Almanya ile Türkiye arasında dış ticarete ise büyük bir düşüş yaşanmakta idi.

Hobsbawnın Dünya Ekonomik Bunalımı'nın en kötü döneminde (1932-1933) İngiliz ve Belçikalı işgücünün % 22-23'ünün, İsveçlilerin % 24'ünün, ABD'lilerin % 27'sinin, Avusturyalıların % 29'unun, Norveçlilerin % 31'inin, Danimarkalıların % 32'sinin ve Alman işçilerinin yaklaşık %44'ünün işsiz kaldığını ifade etmektedir²⁵⁷. Dünya Ekonomik Bunalımı, 1930'lu yıllarda küresel boyutta yaşanacak olan bir işsizlik krizine neden olmuştu²⁵⁸. Türkiye'de ekonomik yönden faal nüfus dağılımı, 1927-1985 sayım yılları itibarıyla Tablo 3'te görülmektedir.

²⁵⁴ .DİE, Türkiye Milli Geliri, (1973), *a.g.e.*, s.113.

²⁵⁵ *Ay.es.*, s.114.

²⁵⁶ *Ay.es.*, s.187.

²⁵⁷ *Ay.es.*, s.113.

²⁵⁸ Hobsbawn, *a.g.e.*, s.109.

Buna göre 1927’de faal nüfusun genel nüfusa oranı % 64 iken, faal olmayan nüfusun oranı % 36’dır. 1935 yılında faal nüfus oranında bir artış yaşanmış, bu oran % 73’e çıkmıştır. Faal olmayan nüfusta ise gerileme görülmüş, bu oran % 15’e düşmüştür. İkinci Dünya Savaşı sonundaki 1945 yılı verilerine göre, bir süredir gelişmekte olan istihdamın durumunda bir gerileme yaşanmıştır. Buna göre 1945’te faal olan nüfus toplam nüfusun % 80’ini, faal olmayan nüfus ise % 20’sini oluşturmaktaydı. Bu olumsuz tablo 1950 yılında faal nüfusun lehinde değişecektir. 1950 yılında faal olan nüfusun toplam nüfusa oranı % 83’e yükselmiştir. Türkiye’de işsizlik açısından dönüm noktasını 1945–1950 yılları oluşturmaktadır. Türkiye nüfusunun yılda 2,5 gibi, döneme özel nüfus artışı ile tarımda makineleşme bunun yaşanmasında etkili olmuştur²⁵⁹.

Tablo 3: Sayım Yıllarına Göre Ekonomik Açından Faal Olan ve Olmayan Nüfusun Cinsiyete Göre Toplam İçindeki Oranı²⁶⁰

SAYIM YILI	Ekonomik açıdan faal nüfus			Ekonomik açıdan faal olmayan nüfus		
	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
1927 (I)	64.32	82.32	35.10	35.68	17.68	64.90
1935 (I)	73.43	91.41	57.60	26.57	8.59	42.40
1940 (I)	84.51	95.29	59.13	15.49	4.71	80.87
1945 (I)	80.25	89.28	71.70	19.75	10.72	28.30
1950 (I)	82.94	94.05	72.27	17.06	5.95	27.73
1955 (I)	83.66	95.34	72.01	16.34	4.66	27.99
1960 (I)	79.58	93.60	65.35	20.42	6.40	34.65
1965 (I)	74.32	91.83	56.62	25.68	8.17	43.38
1970 (2)	64.94	79.46	50.25	35.06	20.54	49.75
1975 (2)	64.51	80.87	47.28	35.49	19.13	52.72

Dünya Ekonomik Bunalımı insan yaşamında öngörülemez nitelikte olumsuz bir etkiye neden olmuştur. Bunu takiben İkinci Dünya Savaşı döneminde de

²⁵⁹ Tefik Çavdar, “İşsizliğin Toplumsal Etkileri”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yay., İstanbul, 1983, s.1172.

²⁶⁰ Emel Doğramacı, *Atatürk’ten Günümüze Sosyal Değişimde Türk Kadını*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara., 1993, s.47.

küresel nüfus, belli bir dönem için olumsuz etkileşime maruz kalacaktır. Savaşın sonra, savaşın dışında kalan ülkelerde dahi, yaşam standartlarında bir gerileme ve ortalama sağlıkta bozulma yaşanacaktır. Hobsbawm İngiltere'nin bu dönemi biraz daha farklı yaşadığını, örneğin çocuk ölümlerinde bir düşüş gözlemlendiğini ifade etmektedir²⁶¹. Türkiye'de ise dönem açısından gelişkin araştırmalar elimizde olmamasına karşın, kaba bir değerlendirme ile, 1935-1940'da doğum hızının % 51, ölüm hızının % 35; 1940-1945 yılına gelindiğinde ise doğum hızının % 50, ölüm hızının % 40 olduğunu yapılan araştırmalar açıklamaktadır²⁶². Ölüm hızında 1940 ile 1945 yılları arasında görülen artış, savaşın nüfus üzerindeki (Türkiye savaşa girmese dahi, mevcut ortamdaki etkilenmişti) olumsuz etkisine işaret etmektedir. Tablo:4'ten de izleyebileceğimiz gibi her beş yıl için verilen değerler, doğum oranlarında bir artış olduğunu, ölüm oranlarında ise gittikçe bir azalış göstermektedir. Bu yapıyla Türkiye ileriki dönemde genç bir nüfusa sahip olacak, istihdam nüfusun Türkiye'nin temel problemlerinden biri durumuna gelecektir.

Tablo 4: Türkiye'de Temel Demografik Değişkenler²⁶³

Yıllar	Kaba Doğum Oranları %	Kaba Ölüm Oranları %	Nüfus Artış Oranları %	10.000'den Fazla Nüfuslu Yerlerde Yaşayanlar Artış Oranları %
1935-1940	45.8	30.0	17.3	37.8
1940-1945	43.3	33.0	10.6	12.2
1945-1950	46.0	24.6	21.7	24.4
1950-1955	48.3	21.8	27.8	65.4
1955-1960	47.0	19.5	28.5	55.5
1960-1965	43.2	17.3	24.6	59.5
1965-1970	38.8	11.5	25.2	63.9
1970-1975	34.9	8.6	25.0	55.4
1975-1980	-	-	20.6	39.9

²⁶¹ Hobsbawm, *a.g.e.*, s.64.

²⁶² Tefik Çandar, "Türkiye'de Nüfus ve nüfus Sorunu", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yay., Cilt VI, İstanbul, 1983, s.1555.

²⁶³ İlhan Tekeli; Yiğit Gülöksüz., "Kentleşme, Kentleşme ve Türkiye Deneyimi", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yay., Cilt V, İstanbul, 1983, s.1231.

Hobsbawm'ın Felaket Çağı boyunca orta koyduğu soso-ekonomik göstergelerin Türkiye karşılıkları ufak farklılıklar dışında benzerlik göstermektedir. Birinci Dünya Savaşı aynen dünya ölçeğinde olduğu gibi Türkiye'de de nüfus kaybına neden olmuştur. Dünya Ekonomik Bunalımı'nın etkisiyle Türkiye'de bu dönemde devlet himayeciliği anlamına gelen devletçi uygulamalar hakim olmuş, var olan sorunlarına bu çerçevede çözüm üretilmeye çalışmıştır. Hobsbawm 1929-1933 Dünya Ekonomik Bunalımı'nda en üst dereceye varacak şekilde bir felaket olmasına rağmen, bu on yıllar içinde ekonomik büyümenin durmadığını ifade etmektedir. Türkiye'de de bu dönemde GSYH 1920'lerin ortası ile 1930'ların sonu arasında % 45 oranında artmıştır. İkinci Dünya Savaşı yıllarında ise 1930'ların sonlarına göre önemli ölçüde düşmüştür. Özellikle krizin etkilerinin en yıkıcı olduğu 1932-1933 arasında görülen işsizlik sorunu Türkiye'de farklı bir seyir izlemiş, ancak İkinci Dünya Savaşı sonundaki 1945 yılı verilerine göre, bir süredir gelişmekte olan istihdamın durumunda bir gerileme yaşanmıştır. Yine bu dönemde dünyada var olan duruma paralel olarak ölüm hızında 1940 ile 1945 yılları arasında bir artış gözlemlenmiştir. Tüm bu verilerin ışığında Türkiye'nin Felaket Çağı boyunca dünya ölçeğinde bir sosyo-ekonomik yapıya sahip olduğu söylenebilmektedir.

II.1.6. Cumhuriyet Dönemi Tarım ve Sanayi Politikaları

Hobsbawm'ın Kısa Yirminci Yüzyıl çalışmasında tarıma ayrılan bölüm, genel anlamda 1929 ve sonrasına gelişmelere değinmesine karşılık, bu bölüm, Türkiye ekonomisinin Osmanlı'dan devraldığı tarım ve sanayi mirası gelişim grafiğinin daha iyi kavranabilmesi amacıyla geriye dönük bir perspektifte ele

alınmıştır. Bu neden konumuz giriş mahiyetinde Birinci Dünya Savaşı'nı takiben Türkiye'de tarım ve sanayi politikaları ile başlamaktadır.

Genç cumhuriyetin 1923 yılında Osmanlı İmparatorluğu'ndan devraldığı tarım ekonomisi önemsiz bir sanayi kesimi olan, mamül tüketim malı ithalatını karşılayabilmek için, tarım ürünleri ve hammadde ihraç eden bir yapıdaydı. Türkiye 1920'lerin başında buğday, un, şeker, patates ve limona kadar gıda maddelerinin bir kısmını ithal ediyordu. Bu da toplam ithalatın dörtte birini oluşturuyordu. Oysa ihracatın % 80'i 4-5 kalem tarımsal üründen oluşuyordu. 1927'de ise ekili alanların % 90'ına yakınında tahıl, % 3,9'unda baklagiller, % 6.6'sında endüstri bitkileri (sırasıyla, pamuk, tütün, susam, afyon ve patates) üretilmektedir. Toplam değeri 337 milyon lira olarak hesaplanan tarımsal üretimin değerce % 70'e yakını tahıldan, % 3,4'ü baklagillerden, % 27, 26'sı endüstriyel bitkilerden sağlanmıştır²⁶⁴. 1915-1922 arasındaki sürekli savaşlar Türkiye'de tarımsal üretim düzeyinde ve hayvan sayılarında önemli gerilemelerine yol açtı. Bu gerilemenin giderilmesi özellikle tütün ve pamuk gibi ihraç ürünleri ile koyunda hızlı bir gelişme gösterse de, buğdayda, büyükbaş hayvanda ve keçide istenilen gelişme oranlarında ancak 1930'larda ulaşılabildi (Bkz. Tablo:5). Bu olaylar doğrultusunda, 1920'li yıllar, ihracata yönelik tarımsal üretimin yeniden canlanıp yükselme gösterdiği bir dönemdir. Tarıma yönelik hükümet politikaları, ihracata yönelik tarımı destekleyerek ve teşvik ederek bu tabloyu pekiştirmeyi amaçlıyordu.

²⁶⁴ Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1999, s.192.

Tablo 5: Bazı Ürünlerin Üretim Miktarı ve Canlı Hayvan Sayısı Yıllık Ortalamaları (1914–1950)²⁶⁵

Yıllar	Buğday 1000 ton	Tütün 1000 ton	Pamuk 1000 ton	Koyun Milyon	Keçi Milyon	Büyük- baş Milyon
1914	3420	49	30	17	16	7
1923-1925	972	45	44	15	11	4
1926-1930	1926	50	51	17	14	6
1931-1935	2304	36	40	16	13	7
1936-1940	3636	68	64	23	16	9
1941-1945	2988	60	61	23	17	10

Ekili tarla alanlarının ürün gruplarına göre dağılımında 1944'ten önce belirgin bir değişme olmadı. İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda ise sanayi ürünlerinin payı 1944'te % 7'den 1950'de % 11'e yükselirken, tahılların payı %88'den %85'e, bakliyatın payı %5'ten %4'e geriledi (Bkz. Tablo 6). Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren ürün fiyatlarının elverişliliği ve makineleşmeye getirilen teşvikler ülkenin Ege ve Çukurova gibi bölgelerinde, başta traktör olmak üzere makineleşmeyi ve ekilen yüzölçümün genişlemesini sağlamıştır²⁶⁶. Tablo 6'da görüldüğü gibi sanayi ürünlerinin yıllara göre payının artmasındaki önemli neden, hızlanan makineleşmeyle birlikte pamuk tarımı yapılan alanların genişlemesidir.

Tablo 6: Ekili Tarla Alanlarının Ürün Gruplarına Göre Yüzde Dağılımı (1928–1950)²⁶⁷

Yıllar	Tahıl	Bakliyat	Sanayi ürünleri
1928	88	6	6
1930	86	6	8
1932	88	6	6
1936	87	5	8
1940	88	4	8
1944	88	5	7
1948	88	4	8

²⁶⁵ Tezel, *a.g.e.*, s.355.

²⁶⁶ Gülten Kazgan, "Tarım", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 9, İletişim Yay., 1983, s.2414.

²⁶⁷ Tezel, *a.g.e.*, s.357.

Osmanlı miri toprak sisteminden kaynaklanan özel mülkiyet ilişkisinin sınırlanması, tarımda önemli olumsuz etkilere sahiptir. 1926'da Türk Medeni Kanunu'nun kabulü ile bu engel ortadan kaldırıldı. Yeni düzenleme miri toprakların özel mülkiyete geçirilmesine olanak tanımıştır. Osmanlı toprak sistemi, miri toprak sistemi ile aşar vergisine dayanmaktaydı. 1925 yılında aşar vergisi kaldırılarak, hükümetin yıllık gelirinin neredeyse üçte birinin kaybedilmesi pahasına, tarımsal üreticinin ürününün vergiye giden % 10-12'sini elinde tutmasına olanak sağladı²⁶⁸. Tarımın gelişmesi için yapılan bir diğer gelişme ise, tütün inhisarını elinde tutan yabancı Regie idaresinin imtiyazına, bedeli ödenerek 1926'da son verilmesidir.

Cumhuriyet bir yandan Osmanlı'dan devralınan kurumları ortadan kaldırırken, bir yandan da tarımın yapısını ve üretimini arttırmayı sağlayacak yeni kurumlar oluşturmaya çaba göstermiştir. 1935'te örgütlenen Tarım Kredi Kooperatifleri ile birlikte 1935'ten itibaren kurulmaya başlanan Tarım Satış Kooperatifleri'nin 1980'e gelindiğinde 703'e, üyelerinin sayısı 418 bine varmıştır²⁶⁹. Türkiye'de Dünya Ekonomik Bunalımı içinde olağanüstü düşüş gösteren buğday fiyatlarını Ziraat Bankası çerçevesinde desteklemekle 1932 yılında başlayan politika, 1938'de KİT statüsünde kurulan Toprak Mahsulleri Ofisi ile noktalanmıştır.

Türkiye'nin 1927 yılında tarım makinesi sayısı 15.711'den ibarettir. Çeki hayvanları dışında, her çiftçi ailesine ortalama 14,5 hayvan düşmektedir²⁷⁰. Bu ilkel tarımsal yapı, esas olarak ülkenin yiyecek gereksinimini karşılamaya yöneliktir. Demir pullukların 1927'de 210.000 olan sayısı 1950'de 570.000'e çıkmasına karşın, ilkel bir tarım aracı olan karabasan 1950'de hala başat tarım

²⁶⁸ Ronnie Margulies; Engin Yıldızoğlu, "Tarımsal Değişim: 1923-70", *Geçiş Sürecinde Türkiye*, (Der. İrvin Cemil Schick; E. Ahmet Tonak), Belge Yay., İstanbul, 1992, s.289.

²⁶⁹ Kazgan, *a.g.m.*, s.2419.

²⁷⁰ Tuncay, *a.g.m.*, s.193.

aletiydi. Tablo:7'den de görülebileceği gibi 1924'te 500 kadar olan traktör sayısı 1930'da 2000'e yükseldi. Tüm bu gelişmelere rağmen tarımda makineleşme süreci 1930'larda geriledi. Büyük Dünya Krizi'nin etkili olduğu bu gerilemenin tekrar yükselişe geçmesi 1940'ların sonlarını buldu. Amerikan hükümetinin desteklediği tarımsal makineleşme programı (Marshall Planı dahilindedir) çerçevesinde her yıl binlerce traktör ithal edilmeye başlandı. Bu gelişme ile 1950 yılında toplam traktör sayısı 10.000'in üstüne çıktı²⁷¹.

Kamu kesiminin sulama projelerine olan yatırımları 1940 yılına kadar sürekli genişletildi. Tarımda kamu yatırımlarının 1948 fiyatlarıyla değeri 1930'da 7 milyon liradan 1940'ta 50 milyona çıktı. Ancak İkinci Dünya Savaşı'nın ekonomiye getirdiği ek yükümlülük nedeniyle, bu dönemde yatırımlar daraltıldı. 1950'lere gelindiğinde yatırım oranları hala 1940'daki düzeyin altındaydı. Tüm bu gelişmelere karşın 1950'de ülkedeki ekili alanların sadece % 8'i sulanmaktaydı.

Gerek nüfusun kentlerden çok kırsal alanda yaşaması ve gerekse ulaşım ağında yaşana eksiklikler nedeniyle, tarımsal üretim daha çok kendi içinde tüketilmekteydi. Ancak Cumhuriyet döneminin ulaşımına verdiği önem zamanla tarım üzerindeki etkisini arttıracak ve ürünün pazarlanma oranında bir artış yaşanacaktır. İhraç miktarının üretim miktarına oranı tütünde 1926-30'da %70, 1931-35'te %65, 1936-40'ta %51, 1941-45'te %62 ve 1946-50'de %53 olmuştur. Fındıkta bu oran 1926-30'da %52, 1931-35'te %48, 1936-1940'da %37, 1941-1945'te 527 ve 1946-50'de %40'dır²⁷².

²⁷¹ Tezel, *a.g.e.*, s.353.

²⁷² Ay. *es.*, s.358.

Tablo7:Tarımda Yatırımlar ve Sermaye Stoğuyla İlgili Başlıca Göstergeler²⁷³

Yıllar	Tarım sektöründe kamu yatırımları 1948 fiyatları		Tarım makineleri ithalatı			Demir pulluk sayısı	Karasaban sayısı
	Milyon TL	Endeks 1948=100	1000 ton	Endeks 1948=100	Traktör sayısı	1000	1000
1924	by	-	4.0	55	220	by	by
1925	by	-	5.3	73	750	by	by
1927	1	6	4.8	66	by	211	1187
1930	7	44	2.4	33	2000	by	by
1933	4	25	0.6	8	1382	266	by
1936	25	156	2.5	34	961	410	by
1939	45	281	2.7	37	1039	by	by
1940	50	313	3.0	41	1066	440	by
1944	14	88	2.0	27	965	430	by
1946	21	131	3.5	48	1356	by	by
1948	16	100	7.3	100	1756	552	by
1950	39	244	32.0	438	10277	566	1803

Türkiye'deki tarımsal yapının üretim ilişkileri bir ucunda kapitalist ilişkiler ve diğer uca feodal-benzeri diye adlandırabileceğimiz bağımlılık ilişkilerinden meydana gelmiştir. Kırsal kesimin en büyük bölümünü ise, kendilerine ait tarlaları kendi emekleri ile işleyen köylü aileleri oluşturuyordu. Kırsal nüfus içerisinde yer alan küçük köylü aileleri toplam tarımsal nüfusun büyük bir bölümü oluşturmasına karşın; kültür arazisinin önemli bir bölümü az sayıdaki zengin kırsal aile ve kentlerde yaşayan arazi sahiplerinin mülkiyeti ve denetiminde kaldı.

Tarım işletmelerini büyüklük itibariyle ele alan Tablo:8'den anlaşılacağı üzere, 1950 yılında arazi işleyen aileler, ortalama olarak yedi parça tarla üzerinde çalışmaktaydı. Ailelerin % 39'unun çalıştığı tarla sayısı 5 ile 9 arasındaydı. % 23'ünün ise işledikleri arazi on ya da daha çok parçaya ayrılmıştı.

²⁷³Ay. es., s.354.

Tablo 8: Arazi İşleyen Ailelerin İşledikleri Tarla Sayısına Göre Yüzde Dağılımı, 1950²⁷⁴

Tarla Sayısı	Arazi İşleyen Ailelerin Yüzdesi
1-3	28.2
4-6	32.6
7-9	16.6
10-12	11.1
13 ve daha çok	11.5

Türkiye Cumhuriyet dönemi boyunca çıkarttığı toprak kanunlarıyla, bu sosyo-ekonomik yayı değiştirmeye çaba gösterse de, gelinen aşamada bu pek de mümkün olmamıştır. 1920'ler ve 1930'larda çıkarılan toprak kanunları göçebe aşiretlere, gelen göçmenlere ve Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki topraksız çiftçilere toprak dağıtımını amaçlamıştır. Bu çerçevede 1923-1938 yılları arasında 1 milyon hektardan fazla hazine arazisi ihtiyaç sahibi ailelere dağıtılmıştır²⁷⁵.

Hobsbawm'a göre, kırsal Üçüncü Dünya'nın büyük kısmında merkezi bölünme "kıyı" ile "iç bölge" ya da kent ile kırsal kesim arasındaydı. Hobsbawm, "modernite ve hükümet birlikte yol aldığı için, sorun "iç" olanın "kıyı" tarafından, kırsal kesimlerin kent tarafından, cahillerin eğitim görmüşler tarafından yönetilmesi"²⁷⁶ idi.

Hobsbawm'a göre, 1945 ile 1950 arasında insan türünün neredeyse yarısı bir tür toprak reformunun yapıldığı ülkelerde yaşıyordu²⁷⁷. Modernlik yanlıları için toprak reformu olayı, siyasal, ideolojik ve bazen de ekonomikti. Bununla birlikte, çoğu devrimci ya da reformcu, toprağın geleneksel köylülere ve topraksızlara ya da yeterli toprağı olmayanlara dağıtılmasından daha fazla bir şey beklemiyordu. Türkiye'de ise ikinci kez toprak reformunun gündeme gelmesi 1945 tarihli Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ile İkinci Dünya Savaşı'nın son yılındadır. Hükümet

²⁷⁴ Ay. es., s.369.

²⁷⁵ Kazgan, a.g.m., s.2426.

²⁷⁶ Hobsbawm, a.g.e., s.409.

²⁷⁷ Ay.es., s.411.

tasarisına göre kanunun amaçları: “topraksız ya da az topraklı çiftçiye toprak vermek, ülkedeki tarımsal alanların sürekli işlenmesini sağlamak ve arazi mülklerinin aşırı derecede büyümelerini ve bir hadden aşağı düşmelerini önlemek[ti]”²⁷⁸. Topraksız köylülere dağıtılacak arazi, hazine arazileri ile kamulaştırılacak olan özel arazilerden oluşmaktaydı. Ancak 1945 kanun tasarısı Meclis’te, 1930’dakine benzer bir direnme ile karşılaşmıştır. Tasarı Türk siyasi yaşamında kalıcı etkileri görülecek olan büyük tartışmalar yol açmıştır. Kurulan geçici komisyonda, başta Adnan Menderes, Cavit Oral, Emin Sazak ve Halil Mentеше gibi büyük arazi sahipleri olan milletvekilleri tasarıyı engellemeye çaba göstermişlerdir. Kanun sonuçta “büyük arazi mülklerinin 5.000 dönümü aşan bölümlerinin kamulaştırılması genel kural olarak benimsenirken, kırsal nüfus yoğunluğunun fazla olduğu bölgelerde büyük mülklerin 2.000 dönümü aşan bölümlerinin kamulaştırılması, düzenli işletmelerin kamulaştırma dışı bırakılması”²⁷⁹ koşuluna bağlanarak sınırlandırılmış bir şekilde kabul edildi.1950-1970 döneminde ekilen topraklar 14.5 milyon hektardan 24,5 milyon hektara çıkarak, 10 milyon hektarlık bir artış göstermiş bulunuyordu. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu çerçevesinde dağıtılan topraklar ise, bu yüzölçümünün % 20’si kadardır²⁸⁰. Gelinen aşamada kanun küçük işletmelerin yapısını pek fazla değiştirmediği söylenebilir.

Dünya çapında görülen 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı en fazla tarımı etkilemiştir. Temel malların, hem gıda maddelerinin hem de hammaddelerin üretiminde kriz etkisini gösterdi. Hobsbawm’a göre, bu maddelerin daha önceki stoklar sayesinde tutulan fiyatları denetimsiz bir biçimde düşmeye başladı. Çay ve buğday fiyatları üçte iki, ham ipek fiyatları örte üç oranında düştü. Bu gelişme,

²⁷⁸ Tezel, *a.g.e.*, s.383.

²⁷⁹ *Ay. es.*, s.384.

²⁸⁰ Kazgan, *a.g.m.*, s.2427.

Milletler Cemiyeti'nin 1931'de hazırladığı listede yer alan, dış ticareti sadece birkaç emtiaya bağlı olan ülkelerin çöküşüne neden oldu. Hobsbawm bu gelişmelerin krizi tam anlamıyla küresel hale getirdiği görüşündedir²⁸¹. Türkiye'de tarım alanında yaşanan bu krizden olumsuz etkilenmiş, çözüm amacıyla bir takım tedbir uygulamalarına gitmiştir. Türkiye'nin de 1929 ile 1932 arasında beş başlıca ihraç ürününün oranında düşüş yaşandı. Bu ürünlerin düşüş oranları: pamukta %48, fındıkta % 73, incirde % 52, üzümde % 43 ve tütünde yaklaşık % 50 olmuştur²⁸². Bu durum Türkiye'nin tarımsal politikasının değişmesine ve destekleme uygulamalarına geçmesine neden olmuştur. Hobsbawm'ın Dünya Ekonomik Bunalımı sırasında "tarım üretimi yapan devletlerin fiyatları güvence altına alarak, fazla ürünü satın alarak ya da 1933'ten sonra ABD'de yapıldığı gibi çiftçilere üretmemeleri için ödeme yaparak tarımı destekledikler[ini]"²⁸³ ifade ettiği gelişmeye paralel olarak Türkiye'de de 1932 yılından itibaren, buğday fiyatını destekleme programı uygulanmıştır. Hükümet, bütün ülkede kurulan satın alma büroları aracılığıyla, piyasa fiyatının oldukça üstünde fiyatlarla buğday alıyordu. Bu program buğday üreticisini desteklemek ve ekonomik bunalımın etkisini azaltmak amacını taşıyordu. 1936 yılına gelindiğinde tarım ürünleri fiyatları dünyada yeniden artmaya başlamıştı. Bu tarihten sonra hükümet, buğday alım fiyatlarını dünya fiyatlarının altında tutabildi. Ancak, son dönem uygulamaları nedeniyle buğdayın başlıca alıcısı konumuna geçmişti.

Türkiye'de tarım politikalarına iç dinamikler kadar dış dinamikler -Dünya Ekonomik Bunalımı- da yön vermiştir. Devraldığı tarım mirasını görece ilerletmeye çalışan Türkiye, bu uygulamalarında kısmi de olsa başarı sağlayabilmiştir. Ancak

²⁸¹ Hobsbawm, *a.g.e.*, s.112.

²⁸² Margulies; Yıldızoğlu, *a.g.m.*, s.290.

²⁸³ Hobsbawm, *a.g.e.*, s.28.

kırsal nüfusta yaratamadığı değişim-dönüşüm, tarımın sosyal yapısının Osmanlı devamı görüntüsünü değiştiremedi. Bu durum, ileriki zamanda Hobsbawm'ın da ifade ettiği gibi Türkiye'de tarımsal yapının aynen devam etmesine neden olacak, kentleşme sorununu da beraberinde getirecektir.

Türkiye'de hızlı sanayileşme, bütün 1923-1950 yılları aralığı boyunca devletin temel iktisat politikası oluşturur. Daha Cumhuriyetin ilanından hemen sonra hızla sanayileşme programı hayata geçirilmiştir. Yenisi çıkarılıncaya kadar 1913 Teşvik-i Sanayi Kanunu yürürlükte tutuldu. Sanayinin gelişimi için 1924 yılında sanayi işletmelerinin kullandığı hammaddelerin ithalatına gümrük bağışıklıkları tanındı. Bunu takiben 1925 yılında kurulan Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası, sermaye oluşumunu desteklemek amacıyla faaliyet yürüttü. 1927 yılına gelindiğinde sanayi bir ölçüde gelişmiş, 1913 Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan yaralanan kuruluşların sayısı artmıştı. 1927'de yeni bir Teşvik-i Sanayi Kanunu kabul edildi. Bu kanundan yaralanan kuruluşların sayısı 1928'de 1.261'e, 1929'da 1.589'a ve 1930'da 1.857'ye yükseldi. Yeni kurulup kanundan yararlanmaya başlayan şirketlerin sayısı 1927'de 140, 1928'de 157, 1929'da 118 ve 1930'da 106 oldu²⁸⁴.

Dünyada Ekonomik Bunalımı'nın etkisiyle sanayi üretiminde hızlı bir gerileme yaşandı. Hobsbawm bu dönem için ABD sanayi üretiminin 1929'dan 1931'e kadar üçte bir oranında azaldığını ve aynı değişimin Almanya için de geçerli olduğunu ifade etmektedir²⁸⁵. Türkiye'de ise, sanayi sektöründe 1926-1939 arasında görülen genişlemede, sanayi üretimi değeri yılda % 9 gibi oldukça yüksek bir oranda büyüdü. Bu sektördeki istihdam da yılda % 3 oranında arttı. Kişi başına düşen sanayi

²⁸⁴ Tezel, *a.g.e.*, s.291.

²⁸⁵ Hobsbawm, *a.g.e.*, s.112.

hasılası değeri, 1948 fiyatlarıyla, 1926'da 40 liradan 1939'da 90 liraya yükseldi²⁸⁶. Türkiye'de 1927-1950 döneminde hem gerçek (sabit fiyatlarla) sanayi hasılasının büyüme hızı toplam gerçek GSYH'nin büyüme hızını, hem de sanayi sektöründeki istihdamın büyüme hızı toplam istihdamın büyüme hızını aştı (Bkz. Tablo 9). Sanayinin Türkiye'deki GSYH'sindeki payı 1926-1930 arasında % 14'ten 1946-1950 arasında % 18'e ve toplam istihdam içindeki payı da 1927'de % 9'dan 1950'de % 10'a yükseldi²⁸⁷.

Tablo 9: Sanayi Sektöründeki Hâsıla ve İstihdamın, Nüfusun Toplam İstihdamın ve Gayrı Safi Yurt İçi Hâsılının Yıllık Büyüme Hızları²⁸⁸

Dönemler	Gerçek Gayrı Safi Yurtiçi Hasıla		Dönemler	Nüfus %	İstihdam	
	Toplam %	Sanayi %			Toplam %	Sanayi %
1907-1913	3.8	4.6	1907-1913	0.8	By	By
1926-1939	5.6	9.3	1926-1939	2.1	1.8	2.9
1939-1950	0.7	1.1	1939-1950	1.7	2.5	1.7
1926-1950	3.3	5.5	1926-1950	1.9	2.2	2.3

Dünya Ekonomik Bunalımı'nın Türkiye'de de büyük etkileri olmuştur. Bu dönemde (1929-1933) hükümet ithal ikamesine dayanan bir sanayi programı uygulamıştır. Türkiye'de 1930-1932 yılları, ekonomik politikada devletçi yönde arayış çabası içinde geçmiştir. Dünya çapında ticaret hacminde yaşanan daralma, ekonomide kendine yetme eğilimi ve Türkiye'de de liranın sürekli değer kaybı; ihracat malları fiyatlarında önemli düşüşler ve ihracat güçlükleri olarak belirledi. Hobsbawm 1929'dan sonra devletlerin ekonomik hayat üzerinde artan etkilerinden

²⁸⁶ Tezel, *a.g.e.*, s.274.

²⁸⁷ Tezel, *a.g.e.*, s.273.

²⁸⁸ Ay. *es.*, s.275.

bahsetmektedir²⁸⁹. Bu dönemde tüm dünyada olduğu gibi, Türkiye’de de devletin ekonomik hayattaki rolü arttı.

Hobsbawm’a göre Dünya Ekonomik Bunalımı, büyük üretici güce sahip ülkelerde, kendine yetebilme amacıyla, ihracatı azaltan, temel ürünleri temini iç piyasadan sağlayan bir yapıya girmişti²⁹⁰. Türkiye’de de 1923-1950 döneminde (ve 1950’li, 1960’lı ve 1970’li yıllarda), ithal ikameci bir yaklaşım sanayi politikalarına hakim olmuştur. Tamamıyla aynı nedenden kaynaklanmamakla birlikte (1939’un uluslararası piyasaya etkisi dışında), ülkeler bu politikayı benimsemekle temel tüketim mallarını karşılama yoluna gitmişlerdir.

Türkiye’de 1924-1929 yılları arasında Tablo 10’de görülebileceği gibi, üç temel tüketim malının (pamuklu dokuma, yünlü dokuma ve şeker) toplam yurtiçi arzında yerli fabrika üretiminin payı önemli bir ölçüde artmıştır. İthal ikamesindeki asıl atılım, devletçi sanayileşme programlarının uygulanmaya başladığı 1930’larda oldu. 1950’lerde ise birçok sanayi ürünü halen ithalata endeksliydi. Bununla birlikte 1923-1950 döneminde halk için temel gereksinim maddesi olan pamuklu dokuma, yünlü dokuma ve şekerin ithalata bağımlılığının büyük oranda ortadan kalktığı bir dönemdir. Bu gelişmede uygulanan ithal ikamesinin payı büyüktür.

²⁸⁹ Hobsbawm, *a.g.e.*, s.116.

²⁹⁰ Aynı yer.

Tablo 10: Bazı Mamullerin Toplam Yurtiçi Arz Miktarı ve Bu Arzda Yurtiçi Üretimin Payı (1924–1950).²⁹¹

Yıllar	Demir-çelik		Çimento		Kağıt		Cam Ürünleri		Pamuklu Dokuma		Yünlü Dokuma		Şeker	
	A 1000 Ton	B %	A 1000 Ton	B %	A 1000 Ton	B %	A 1000 Ton	B %	A 1000 Ton	B %	A 1000 Ton	B %	A 1000 Ton	B %
1924	87	0	32	75	16	0	11	0	23	4	3.2	19	53	0
1927	92	0	97	42	21	0	9	0	23	13	3.1	19	67	7
1929	163	0	144	49	23	0	6	0	25	12	3.3	24	77	10
1934	132	0	181	99	24	0	5	0	23	52	3	83	63	94
1936	147	0	199	97	30	13	5	61	22	55	3.5	86	88	75
1938	203	0	329	87	37	24	8	63	28	57	3.7	81	107	40
1940	38	32	275	97	23	39	8	91	25	84	4.1	98	99	90
1942	77	56	178	100	23	39	7	96	25	84	4.2	95	57	100
1944	96	56	295	96	30	43	7	97	25	88	5.1	98	92	98
1946	133	54	326	100	31	48	10	96	40	65	6.1	98	97	100
1948	187	50	434	77	41	44	11	92	27	74	6.3	95	150	79
1950	306	33	430	75	44	4	8	95	29	79	4.2	95	137	100

Türkiye’de devletçilik uygulamalarına 1932 yılında geçildi. Devletçilik ilkesinin temelleri ve yorumu dönemden döneme ve kişiden kişiye farklılık göstermiştir. Mustafa Kemal ile Celal Bayar için devletçi ekonomik politika zorunluluk anlamı taşıırken, İsmet İnönü ve Recep Peker için sürekliliği olan bir politika idi²⁹². Devletçilik ilkesi Cumhuriyet Halk Partisi’nin 1931 yılındaki kongresinde kabul edilmiş ve partinin altıncı ilkesi olmuştur. Partinin 1931 programı bu altı ilkeyi benimsemiş, bu anlayış partinin ambleminde altı olarak ifade edilmiştir²⁹³.

Teşvik-i Sanayi Kanunu’ndaki gümrük bağımsızlıklarının uygulanmasına 1938 ve 1939’da da devam edildi. Ancak hükümet İkinci Dünya Savaşı sonrasında kadar asıl olarak sanayi yatırım programlarında doğrudan devlet eliyle yürütülmesini öngörmüştür. Bu dönemde ilki 1932-1942 dönemine denk gelen Birinci Beş Yıllık

²⁹¹ Tezel, *a.g.e.*, s.280.

²⁹² Cemil Kaçak, “Siyasal Tarih”, *Türkiye Tarihi*, Cilt 4, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992, s.110.

²⁹³ Stefanos Yerasimos, “Tek Parti Dönemi”, *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Belge Yay., İstanbul, 1992, s.106.

Sanayi Programı ile sanayi geliştirilmeye çalışılmıştır. Planlı ekonomi dünyada o dönem için Türkiye'nin dışında iki ülkede daha uygulanmaktaydı: Almanya ve SSCB. İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarla birlikte sanayi politikasında yabancı sermayeye açılmaya ve özel birikime ağırlık vermeye yönelik değişiklikler ortaya çıkmıştır. Türkiye bu dönemi 1950'lerle birlikte daha yoğun yaşayacaktır.

Sanayi iş gücü verimliliğinde 1930'larda önemli artışlar oldu. İmalat ve madencilik sektöründe, çalışan kişi başına düşen katma değer oranları, 1948 fiyatlarıyla, 1927'de 840 liradan 1938'de 1.592 liraya çıktı. Fakat 1950'de 1.188 liraya düştü. Yine Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan yararlanan işletmelerde 1932-1939 arasında % 114 olan istihdam hacmine karşın, 1948 fiyatlarıyla, katma değer oranı % 232 arttı. 1939-1941 yıllarında, istihdam hacmi % 18 oranında büyüdüse de, sabit fiyatlarla katma değer arasında bir artış görülmedi²⁹⁴. Bu dönemde sanayideki iş gücü verimliliğinin artışındaki birinci etken, devlet işletmelerinin kuruluşudur. Devlet fabrikaları, imalat sanayisindeki toplam istihdam içinde organize sanayinin payını, 1927'de % 22'den 1950'de % 27'ye büyültmüştür. 1950 imalat sanayi sayımına göre, devlet işletmelerinde çalışan başına yıllık katma değer 5.629 lira iken, en az on kişi çalıştıran özel işletmelerde bu miktar 3.419 lira idi²⁹⁵.

Türkiye'de sanayi sektöründeki özel yatırımlar İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra hızlanmaya başlamıştır. Ancak temel sanayi birikimi, 1930'larda uygulanmaya başlayan devletçi sanayi politikaları sayesinde olmuştur. İmalat sanayide görülen çok yönlü gelişme, sanayi için olumlu sonuçlar doğurdu. 1924-1950 döneminde, hem pamuklu, yünlü dokuma ve çimento gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde gelişme gösteren sanayide bir artış yaşanabildi. 1930'larda yeni

²⁹⁴ Ay.es., s.274.

²⁹⁵ Ay.es., s.276.

sektörlerde üretime geçilerek, sanayinin yapısı çeşitlendi. 1924-50 arası tüm bu gelişmelere rağmen daha sonraki yıllarda gerçekleşecek olan sanayi üretim oranlarının oldukça küçük bir kısmını oluşturmuştur. Demir-çelik, çimento, kağıt, cam ürünleri ve elektrik enerjisi gibi sektörlerde, 1950'deki üretim 1984'teki üretimin %1'i ile %3'ü arasındadır (Bkz. Tablo 11).

Türkiye Hobsbawm'ın tabiriyle Felaket Çağı olarak tanımlanan dönem boyunca tarım ve sanayisini geliştirmeye çaba göstermiş, ancak gerek dış dinamikler ve gerekse iç dinamikler nedeniyle bu amacında kısmi anlamda başarı gösterebilmiştir. Özellikle Dünya Ekonomik Bunalımı'nın bu duruma olumsuz etkisi fazla olmuştur. Ancak tüm bu dönemler boyunca sanayide özellikle devlet yatırımının etkisiyle gelişme yaşanmıştır.

Tablo 11: Bazı İmalat Sanayii ve Madencilik Ürünleri ve Elektrik Enerjisiyle İlgili Fizik Üretim Miktarları (1000 Ton, Gwh).²⁹⁶

Yıllar	Demir-çelik	Blister bakır	Çimento	Kağıt	Cam ürünleri	Pamuk ipliği	Yün ipliği	Şeker	Tütün Ürünleri	Madenler, Tüvanön				Elektrik Enerjisi
										Kömür	Demir	Krom	Bor	
1924	by	by	24	by	by	1	1	by	8	994	by	3	11	45
1929	by	by	71	by	by	4	2	8	11	1433	by	88	14	98
1934	by	by	180	by	by	12	3	59	11	2341	by	120	8	157
1936	by	by	193	4	3	15	3	66	12	2394	by	160	6	231
1938	by	2	287	9	5	20	5	43	14	2747	77	214	4	312
1940	12	9	267	9	7	24	8	89	15	3348	132	170	5	397
1942	43	8	178	9	7	25	8	57	17	2900	19	116	by	408
1944	54	11	284	13	7	26	8	90	19	4318	90	182	by	496
1946	72	10	325	15	10	32	7	97	18	4434	112	103	2	563
1948	93	11	336	18	10	29	8	118	18	5032	192	285	5	676
1950	101	12	396	19	8	30	7	137	18	5563	234	423	10	790

²⁹⁶ Tezel, a.g.e., s.286.

II.1.7. Cumhuriyet Döneminde Avangard Sanatlar

Yüksek kültür dünyası, liberal burjuva toplumunun fiilen çözüldüğünü savaş öncesi dönemde görebilmiştir. Hobsbawm'a göre 1914'te neredeyse her şey, modernizmin geniş ve oldukça belirsiz bölgesi altında kendine bir yer bulabilmekteydi. Bu dönemde, kübizm, dışavurumculuk, fütürizm; resimde saf soyutlama; işlevselcilik ve mimaride süslemecilikten kaçış; müzikte tonalitenin terk edilmesi; edebiyatta gelenekten kopuş avangard kalıpları oluşturuyordu²⁹⁷.

Aslında yerleşik avangard dünyasında 1914'ten sonra sadece iki yeni biçimsel yenilik görülür: Avrupa'nın batı yarısında Gerçeküstücülük ile karışan ya da onu önceleyen Dadaizm ve Doğu'da, Sovyetler Birliği'nde doğan Yapımcılık (*constructivism*). Bazı panayır yapılarıyla gerçek hayatla en yakın benzerlikler kuran iskelet halinde üç boyutlu ve tercihen hareket edebilir yapılara kadar uzanan Yapımcılık, genellikle Bauhaus'la birlikte kısa süre içinde mimari ve endüstriyel tasarımın ana akımı içinde özümlendi. Romanda, mimari modernizmin repertuarına pek ulaşamayan yapımcılık pek fazla geliştirilmeden, erken Sovyet kamu ritüeli kadar kısa ömürlü oldu (s.211).

Hobsbawm'a göre, Dadaizm 1916'da Zürich'te, karma bir sürgünler grubu arasında, dünya savaşına ve bu savaşı yaratan topluma ve bu toplumun sanatına karşı acılı ama ironik bir nihilist protesto olarak biçimlendi. Bununla birlikte 1914 öncesi kübist ve fütürist avangard'dan, özellikle kolaj tekniğini ya da resimlerin bölümleri de dahil çeşitli parçaları bir araya getirmek gibi birkaç marifeti ödünç aldı. Göreneksel burjuva sanatseverlerin hayretten donabilecekleri her şey Dada için kabul edilebilirdi. Skandal onun tutarlılık ilkesiydi²⁹⁸.

²⁹⁷ Hobsbawm, *a.g.e.*, s.210.

²⁹⁸ Ay.es., s.212.

Gerçeküstücülük ise o zamana kadar bilinen sanatın reddedilmesine ve skandal düşüncesine bağlı olarak, daha çok toplumsal devrimin cazibesine kapılma yanlısı; ama olumsuz protesto olmanın ötesinde bir yapıya sahipti. Ancak gerçeküstücülük sihir, rastlantı, akıldışılık, simgeler ve rüyalara duyulan yeni bir ilgiyle birlikte, psikanalizin açığa vurduğu imgeleme başvuru denebilecek bir şey olan Dada'dan çıkıp gelişmiştir. Dada devrimden yanaydı. Onun ardılı Gerçeküstücülük, devrimin hangi dalından yana olacağı konusunda zorlandıysa da, çoğunlukla Stalin'e karşı Troçky'yi tercih etti. Weimar kültürünü biçimlendiren Moskova-Berlin eksenini ortak siyasal sempatilere dayanıyordu. Yirminci yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkan avangard yapılar, oylarını soldan yana kullanmışlardır²⁹⁹.

Hobsbawm Felaket Çağı'nda yaşanan bu devrim hakkında üç şey söylemektedir: avangard olduğu kadarıyla, yerleşik kültürün parçası haline geldiler; hiç olmazsa kısmen gündelik hayatın dokusu içinde özümlediler; ve belki de en önemlisi Devrim Çağı'ndan beri yaşanan herhangi bir dönemdeki yüksek sanatlardan çok daha fazla dramatik bir biçimde siyasallaştılar³⁰⁰. Bu dönemde opera dışında sanatın her alanında avangard yapılar kendilerini hissettirdi. Yeni avangardın yerleşik sanat dalları için önemli hale geldiğini söylemek, onun klasik ve modaya uygun olanı ortadan kaldırdığını iddia etmek değil; bu ikisini tamamladığını ve kültürel meselelere ciddi bir ilginin kanıtı haline geldiğini öne sürmektir.

Avrupa'da izlenimcileriyle birlikte başlayan sanat akımları, kendilerinden önce yer alan sanat akımlarının tepkiselliğine yol açmıştır. Türkiye'de ise, yer alan sanat akımlarının temel özelliği süreklilik üzerine kurulmuş olmalarıdır. Bu nedenle

²⁹⁹ Ay.es., s.220.

³⁰⁰ Ay.es., s.213.

cumhuriyetin ilk yıllarında Osmanlı Ressamlar Birliği, D Grubu, Yeniler ve benzeri gruplaşma hareketleri, kendi aralarında sürekliliğe sahiptir.

Zürih’te 1916 yılında sanatçı ve yazarlar öncülüğünde, sanata karşı bir tepki olarak ortaya çıkan “Dadaizm” Duchamp, Arp, Picabia gibi sanatçıların öncülük ettiği bir hareketti³⁰¹. Savaş döneminde ve sonrasında bir çok sanat alanında etkisi görülecek olan Dadaizm akımı, Avrupa uygarlığının beylik değerlerine ve savaşa karşı alınmış bir cephe ve protesto idi. Hareket 1921’e kadar sürdü. 1920 yılında Köln’de açılan bir Dada sergisinde, eserler sanatçıların isteğiyle parçalanarak, hareket kendine son vermiştir. 1924 yılında ise Dadaizm gerçeküstücülük (*Sürrealizm*)’e dönüşerek yeni bir biçim, eskisinden çok farklı olmayan bir biçim halini almıştır³⁰².

Dadaizm Avrupa’nın dışında Amerika’da da etkili olmuştur. Hobsbawm’a göre, dünyanın, -ama özellikle- Avrupa’nın yirminci yüzyılın başlarında yerleşik sanat dalları için öngördüğü avangard yaklaşımlar, her yerde aynı etkiyi yaratmamıştır. Bu dönemde Eski Habsburg ve Osmanlı İmparatorluğu, edebiyatlarında kendi tarzlarını getirmişlerdir³⁰³. Hobsbawm bu ülkelerin 1930’larda anti-faşist diaspora dönemine kadar hiç kimsenin ciddi ya da sistemli biçimde çevirme girişiminde bulunmadığı, kendi dillerinin içinde hapsoldüklerini ifade etmektedir.

Hobsbawm’ın bu açıklamasının kısmi anlamda doğru olduğunu kabul etmekle beraber, Türkiye’nin bu dönemi tamamen izolasyon içerisinde geçirdiğini söylemek mümkün değildir. Avangard yaklaşımların Türkiye’ye sınırlı da olsa bir

³⁰¹ Özkan Eroğlu, *Resim Sanatı: Tarihsel Anahatları, Terminoloji, Sanatçıları*, Özsan Matbaacılık, Bursa, 1997, s. 137.

³⁰² İ.Sami Akalın, *Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, Varlık Yay., İstanbul, 1984, s.61.

³⁰³ Hobsbawm, *a.g.e.*, s.215.

etkisi olmuştur. Bahsi geçen etkileşim daha çok edebiyat ve resim alanında yaşanmıştır. Edebiyat alanında özellikle şiiirleriyle ön plana çıkan Ercüment Behzat Lav, tiyatro eğitimi için gittiği 1920'lerin Almanyası'nda etkin sanat akımları olan Dışavurumculuk, Dadaizm ve Gerçeküstüculük, Gelecekçilik ile tanışmıştır. "Ben doğrudan sürrealizmi Türk şiiirine getirdim"³⁰⁴ diyen Lav, görsel ve sessel özellikleri bakımından Nazım Hikmet'in şiiirini andıran ancak içerik düzeyiyle ondan ayrılan bir şiiir yazmıştır. Lav, modernist akımları siyasal olmaktan çok biçimsel olarak benimsemiştir. 1952-1957 yılları arasında yayın yapan Yenilik Dergisi'nde, kendi üslubunda çalışmalarını yayınlamıştır³⁰⁵.

Savaş dönemi avangard yaklaşımlardan bir olan Gelecekçilik, özellikle Mayakovski ile Nazım Hikmet'in eserlerinde kendini göstermiştir. Yeni bir şiiir kurmayı arzulayan Nazım Hikmet, Batum'da Mayakovski'nin eserleriyle tanışmıştır. Mayakovski'nin Nazım Hikmet'teki etkisi yazarın "Açların Gözbebekleri" şiiirinde kendisini hissettirir. 1920'lerin Türk şiiirine getirdiği yeniliği temsil eden şiiir, kırılmış mısra düzeni ile avangard bir yapıyı arzeder³⁰⁶.

Cumhuriyetin erken dönemlerinde Dadaizmin direk etkilediği bir resim atölyesi grubu olmamasına karşın, bu dönemde avangard çıkış yapan gruplara -D Grubu- rastlanabilmektedir. Dadaizm'in belirgin etkisi Mimar Sinan Üniversitesi'nin 1977'den beri her iki yılda bir düzenlemekte olduğu, İstanbul Sanat Bayramı kapsamı içinde yer alan "Yeni Eğilimler" sergisinde öne çıkmıştır. Serginin baskın eğilimi "Marcel Duchamp'ın uzantısı olarak gelişmiş olan kavramsal sanat, yeni

³⁰⁴ Ahmet Oktay, *Cumhuriyet Dönemi Edebiyatı (1923-1950)*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1993, s.1062.

³⁰⁵ Veysel Çolak, "Dergiler, Düşünceler, Sonralar", Erişim tarihi: 04 Mayıs 2006, http://www.hece.com.tr/100.sayı_1.bölüm.

³⁰⁶ Oktay, *a.g.e.*, s.1079.

Dadacılık ve foto-realizm gibi akımların taklit edilmesi”ne³⁰⁷ dayanıyordu. 1960’lardan itibaren İngiltere ve Amerika’da ayrı ayrı doğup gelişmiş olan Pop-art, Dadacılar’ın kolajlarından ready-made’lere değin kendinden önceki avangard akımlarını yeniden ama daha güçlü canlandırmakta ve devam ettirmektedir. Son yıllarda Altan Gürman’ın başını çektiği Pop-art çıkışlı eğilimlerin gittikçe azalmasına karşın, kavramsal sanat içinde artan bir gelişme gözlemlenmektedir. Gürel Yontan, Şükrü Aysan, İsmail Saray, Ahmet Öktem ve Serhat Kiraz gibi isimler sanat içinde biçimsel ve eylemsel arayışlar peşindedirler. Batıdaki güncel sanat biçimlerinde görülen değişimlere ayak uydurmayı hedeflemektedirler. Günümüzde yer alan kavramsal ve güncel sanat yirminci yüzyılın ilk yarısında görülen avangard yaklaşımların bir uzantısıdır. Türkiye ölçeğinde bu akımlar gecikmeli olsa da, yaşama geçirilmeye çalışılmaktadır.

Sanatın 1950’den sonraki görünümünde, oldukça farklı yapılar karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde yüksek sanat ve edebiyatın oldukça gerilemesine karşın, yeni bir tarzdaki sanatın yükselişi gündeme gelmiştir. Hobsbawm, Pop-Art’ın bu dönemdeki yükselişini, diğer sanat alanlarının yeteneksizliğinden öte; küresel boyutuyla yaşanan yeni dönemin bir sonucu olduğunu düşünmektedir³⁰⁸. Özellikle edebiyat alanında görülen belirgin bir gerilemeye karşın, bazı sanatçıların ortaya koyduğu eserler ön plana çıkmaktaydı.

Edebiyatta eski türlerin zayıflaması etkisini, romanda göstermiştir. Yüzyılın ikinci yarısında bütün bir toplumu ya da tarihsel dönemi konu alan romanlara pek fazla yer verilmiyordu. Bunun istisnası Batı Kültürü’nün merkezi bölgelerinin dışında mevcuttu. Rusya bu alanda iyi bir üne sahipti. Hobsbawm’a göre

³⁰⁷ Kemal İskender, “Cumhuriyet Dönemi Türkiye’nde Resim”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 6, İletişim Yay., İstanbul, 1983, s.1698.

³⁰⁸ Hobsbawm, *a.g.e.*, s.585.

Sicilya’da, Yugoslavya’da ve Türkiye’de de büyük geleneğe ait romanlar mevcuttu³⁰⁹. Ayrıca Latin Amerika’da da görülen bu tarz eserler, kesinlikle ait oldukları dönemin ve edebiyat anlayışının dışında yazılmışlardı.

Türkiye’de edebiyat cumhuriyet tarihi boyunca gelişme göstererek günümüze gelmiştir. 1950’ler ve sonrasında alanı genişleyen edebiyatın, daha çok roman yazımında gelişme göstermiştir. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Yaşar Kemal ve Orhan Kemal gibi yazarlar Türk romancılığında önemli yerlere sahiptir. Birçok dile çevrilen eserleri, romancılıkta önemli bir geleneği temsil etmektedir. Hobsbawm’a göre yirminci yüzyılın ikinci yarısında romancılığı temsil eden bölgeler “Batılı kültürün merkezi bölgelerinin dışında”³¹⁰ yer almıştır. Hobsbawm bu yazarların başarısının geri planında “kendi halklarının onlara ihtiyacı olduğu duygusu[nun]”³¹¹ yer aldığına inanmaktadır.

Yaşar Kemal’in Anadolu insanının sözlü anlatım geleneğinin ürünleri olan destanlardan, ağıtlardan, halk öykülerinden, masallardan, türkülerden ve çağdaş roman tekniklerinden yararlanarak vardığı üslup onu her bakımdan özgün bir çağdaş sanatçı kimliğine ulaştırmıştır. The New York Times’ın yazarın İnce Memed adlı eseri hakkındaki “bir yaşam biçimini bir halkın portresi olarak böylesine veren bu romandan daha iyisi yazılamazdı”³¹² yorumu, Türkiye’deki romancılığın önemini ve aşan sınırlarını göstermektedir. Orhan Kemal’in kendisi hakkında "ben halkımı, köylümü, bütün köylüleri, bütün fakir fukarayı seven bir yazarım. Ben halkın kendisi, bir parçasıyım. Halka, halkıma inanıyorum”³¹³ yorumuyla birlikte onu meslektaş

³⁰⁹ Ay. es., s.584.

³¹⁰ Aynı yer.

³¹¹ Ay. es., s.578.

³¹² “Yaşar Kemal ve İnce Memed”, Erişim tarihi:11 Mayıs 2006, [www.adresi:http:// www.istanbulpostasi.com/Edebiyat/Genel/2005/08/09/Yasarkemal/ index.html](http://www.istanbulpostasi.com/Edebiyat/Genel/2005/08/09/Yasarkemal/index.html).

³¹³ “Orhan Kemal”, Erişim tarihi:23 Mayıs 2006, [www. adresi:http://orhankemal.org/links/ 251.htm](http://orhankemal.org/links/251.htm).

olan Yaşar Kemal'den tanımak istersek “Orhan Kemal, insan soyunun mutlu, acı, umutlu, yiğit, insan, alçakgönüllü bir maceracısıdır”³¹⁴. Yakup Kadri Karaosmanoğlu romancı kişiliğinin en güçlü aşamasını Yaban romanı ile vurgular. Romanın ana konusu Kurtuluş Savaşı dönemindeki köy gerçeğiyle bir Türk aydınının karşı karşıya gelmesidir.

Yirminci yüzyılın bu döneminde verilen eserler, güncel edebiyata oranla halen büyük bir etkiye sahiptir. Konularını toplumun gerçekliğinden alan tüm bu eserler, dönemlerini en iyi yansıtmalarıyla birlikte, sade ve akıcı diliyle de halka yaklaşmaktadır. Günümüz Türkiye'sinde verilen eserler dünya çapında oldukça etkin bir role sahiptir. 2006 Nobel Edebiyat Ödülü'nü bu coğrafyanın bir yazarı olan Orhan Pamuk'un almış olması budurumun bir sonucudur.

Hobsbawm'a göre Üçüncü Dünya ülkelerinde entelektüel ya da sanatçı olmak, aynı zamanda kamusal bir değer de taşımaktadır. Örneğin “Latin Amerika'da önde gelen yazarlar bir takım diplomatik görevlere atanabiliyorlardı”³¹⁵. Türkiye'de de özellikle cumhuriyetin ilk yıllarında sanatçılar bu türden görevlerde yer almışlardır. Yakup Kadri Karaosmanoğlu 1923'te Mardin, 1931'de Manisa milletvekili oldu. Bir yandan da gazeteciliğini ve roman yazarlığını sürdürdü. 1934'te Tiran elçiliğine atandı. Daha sonra 1935'te Prag, 1939'da La Haye, 1942'de Bern, 1949'da Tahran ve 1951'de yine Bern elçiliklerine getirildi. 27 Mayıs 1960'tan sonra Kurucu Meclis üyeliğine seçildi. Siyasal hayatının son görevi 1961-1965 arasındaki Manisa milletvekilliği oldu³¹⁶. Entelektüellerin ve sanatçıların siyasette

³¹⁴ *Aynı yer.*

³¹⁵ Hobsbawm, *a.g.e.*, s.579.

³¹⁶ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Erişim Tarihi: 23 Mayıs 2006, www.adresihttp://kitap.antoloji.com/kisi.asp?CAS=5117

yer almaları yeni bir şey olmamakla birlikte, Türkiye’de politikada temsiliyetleri belli oranlardadır.

Hobsbawm’a göre, “gerçek anlamda siyasetin ve özgür basının olmadığı koşullarda, kendi halklarının ya da en azından halkın eğitim görmüş kesimlerinin düşünce ve duygularını dile getiren yegane kesim sanatçılardır”³¹⁷. Bu duygular sadece komünist sanatçılarla sınırlı değildi. Entelektüeller, içinde buldukları siyasal sistemle anlaşmazlık içinde oldukları zaman başka yerlerde kendilerini ifade edebilirler. Sanatçılar kendilerini kamuoyu içinde ifade edebilecek kadar özgürdürler. Meksika’nın güneyindeki Latin Amerikalı entelektüellerin çoğu yaşamlarının 1950’ler ile 1960’lar arasındaki bölümünü sürgünde geçirmeleri, onların ortaya koydukları eserlerinde, dünyanın diğer bölgelerindeki kültürel kazanımlarla ilişkiliydi. Hobsbawm’a göre aynı durum Türk entelektüelleri için de geçerlidir³¹⁸. Türkiye’de ise Nazım hikmet örneğinde olduğu gibi 1950 ve 1960’lı yıllarda bazı sanatçıların yurtdışı ya da yurtiçi sürgünlere maruz kalmışlardır. Nazım Hikmet 1951 ılında çıktı yurtdışındayken, Türkiye vatandaşlığından çıkartılmıştır³¹⁹. UNESCO, Nazım Hikmet’in 100. Yıldönümü olan 2002 yılının, "Nazım Hikmet Yılı" olarak kutlanmasını onaylamış ve tüm üye ülkelere bu yolda tavsiyede bulunmuştu. Bu karar, Nazım Hikmet Kültür ve Sanat Vakfı'nın girişimi, Kültür Bakanı İstemihan Talay'ın başvurusuyla gerçekleşmişti³²⁰. Abidin Dino ise dönemin Sıkıyönetim Komutanlığı'nca İstanbul dışına sürgün edildiği evrede uzun süre

³¹⁷ Hobsbawm, *a.g.e.*, s.578.

³¹⁸ Aynı yer.

³¹⁹“Tarihte bugün: 15 Ocak”, Erişim tarihi: 15 Mayıs 2006, www. adresi: [http:// www.cnnturk.com/YASAM/DIGER/haber_detay.asp?PID=223&haberID=150767](http://www.cnnturk.com/YASAM/DIGER/haber_detay.asp?PID=223&haberID=150767)

³²⁰Zeynep Oral, “Paris’te, Dünya Şiir Gününde: UNESCO, Nazım Hikmet’i Kucakladı”, Erişim tarihi: 15 Mayıs 2006, www. adresi: <http://genet.sitemynet.com/nazimhikmet/27.htm>

Adana’da yaşadı³²¹. Bundan başka Yılmaz Güney gibi sanatçılar bu dönemde ve sonrasında bir takım erlere sürgün edilmişlerdir.

Hobsbawm’a göre, 1914’ten önce modern ölçekte kitle iletişim araçları birçok Batılı ülkede benimsenmişti. Bunlardan gazete ve sinema zamanla oldukça yaygın hale geldiler. Kitle iletişim araçlarının üçüncüsü tamamen yeni olan radyo idi. Diğer ikisinin aksine radyo görece yüksek refah düzeyine sahip gelişmiş ülkelerle sınırlıydı. Ancak radyo kullanımı da zamanla yaygınlaşacak ve Dünya Ekonomik Bunalımı gibi dönemlerde kullanım oranı daha da artacaktır. Radyonun en çok etkilediği sanat müzik olacaktır.

Radyo insan yaşamında önemli bir devrimdir. Hobsbawm’ın ABD’nin Borsa Krizi’nin gerçekleştiği yıl on milyon, 1939’da 27 milyonun üzerinde, 1950’de 40 milyonun üzerinde kişiyi kendine bağladığını ifade ettiği radyo, gittikçe artan bir kullanım oranına sahiptir³²². Türkiye’de ise kitle haberleşmesi, Avrupa’ya oranla geç bir tarihte oluşturulmuştur. Kitle iletişim araçları arasında önemim kaynaklardan biri olan radyo, Türkiye’de ilk kez 1927 yılında İstanbul ve Ankara’da yayına başlamıştır. Tablo 12’de görülebildiği gibi, Türkiye’de 1947’den sonra mevcut radyo sayısında önemli bir gelişme gösterecektir. En yaygın ve etkili kitle iletişim aracı olan televizyon, profesyonel olarak Türkiye’de 1969 yılında yayına başlayacaktır³²³. Televizyonun yaygınlaşması Türkiye’de pek fazla özgün ürünler ortaya koyamamış olan sinema dünyasını olumsuz yönde etkileyecektir.

³²¹ “ÖLÜM MÜ? NE BULUŞ”, Erişim tarihi:15 Mayıs 2006, www. adresi:http:// www. ntvmsnbc.com/news/307690.asp.

³²² Hobsbawm, *a.g.e.*, s.229.

³²³ Uygur Kocabaşoğlu, “Radyo”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 10, İletişim Yay., İstanbul 1983, s.2736.

Tablo 12: Seçilmiş Yıllarda Türkiye’de Ruhsath Radyo Alıcı Aygıtı Sayısı (1927-1982)³²⁴

Yıllar	Alıcı Sayısı	Yıllar	Alıcı Sayısı
1927	1,178	1959	1,188,429
1931	2,942	1961	1,426,462
1933	5,935	1964	2,079,322
1936	10,640	1973	4,010,461
1947	18,830	1976	4,198,272
1950	320,853	1979	4,275,426
1953	818,753	1981	4,288,536
1956	1,04724	1982	4,302,695

Türkiye’de yirminci yüzyıl boyunca sanat Hobsbawm’ın tespit ettiği dinamikler çerçevesinde gelişim göstermiştir. Kitle iletişim araçlarına Avrupa’dakinin ve ABD’dekinin aksine, geç de olsa kullanılması ülke içinde kültürel devrimde önemli katkılar sağlamıştır. Dünya genelinde olduğu gibi radyonun günlük yaşama katılması, sosyal yaşam için büyük bir devrim etkisi yapmıştır.

II.2. Türkiye’nin Altın Çağı

II.2.1. 1950-1970 Döneminde Türkiye’de İktisadi Değişim

Hobsbawm’a göre, İkinci Dünya Savaşı en azından birkaç on yıl için fiilen çözümler üretti. Kapitalizmin, Felaket Çağı’nda yaşanan dramatik toplumsal ve ekonomik sorunlarının ortadan katılığı görüldü. Batılı dünya ekonomisi Altın Çağ’ına girdi, maddi hayatın olağanüstü iyileşmesiyle desteklenen Batılı siyasal demokrasi istikrar kazandı. Savaş bir dönem için Üçüncü Dünya’ya kovuldu³²⁵.

Atom bombasının kullanılmasından sonra Sovyetler Birliği’nin sona erişine kadar geçen kırk beş yıl, dünya tarihi içinde tek bir homojen dönem oluşturmaz. Bu dönem erken 1970’lerin oluşturduğu sınırın iki tarafını onar yıllık iki

³²⁴ Kocabaşoğlu, *a.g.e.*, s.2735.

³²⁵ Hobsbawm, *a.g.e.*, s.70.

bölüme ayırır. Bununla birlikte tek başına, dönem boyunca kendisini küresel boyutta hissettiren tek bir olgu vardı. İkinci Dünya Savaşı'ndan çıkan iki süper gücün “Soğuk Savaş” denilen bir mücadele içinde sürekli karşı karşıya gelmesidir³²⁶.

Hobsbawm'a göre, Soğuk Savaş'ın Avrupa'nın uluslararası siyasetlerinde yarattığı etki, kıtanın iç siyasetleri üzerinde yarattığı etkiden çok daha çarpıcıydı. Bu etki Avrupa Topluluğu'nu, daha önce görülmemiş bir siyasal örgütlenme biçimini, yani bir çok bağımsız ulus-devletin ekonomileri ve bir ölçüde hukuk sistemleri için sürekli bir düzenlemeyi yarattı. Bu düzenleme başlangıçta Fransa, Almanya Federal Cumhuriyeti, İtalya, Hollanda, Belçika ve Lüksembourg tarafından 1957 yılında oluşturuldu. Daha sonra öteki altı ülke, İngiltere, İspanya, Portekiz, Danimarka ve Yunanistan katıldı. Oluşum teoride ekonomik bütünleşmenin yanı sıra daha yakın bir siyasal bütünleşmeyi hedefledi. Bu yapı gelecekte Avrupa'yı federal ya da konfederat bir siyasal birliğe götürecektir³²⁷. Türkiye'nin başvurusu üzerine Avrupa Topluluğu ile arasında 12 Eylül 1963'te Ankara Antlaşması imzalandı. Buna göre Türkiye, topluluğa “ortak üye” statüsü ile katılmaktaydı³²⁸. 1993'ten beri değişen adıyla Avrupa Birliği, Türkiye'yi 1999 yılında aday ülke olarak resmen tanıdı. AB Komisyonu'nun bunun gereği olarak hazırladığı Katılım Ortaklı Belgesi 2000 yılında kabul edildi. Böylece Türkiye-AB ilişkileri, tam üyelik perpektifinde somut bir çerçeveye yerleşti³²⁹.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra meydana gelen, aynı zamanda bloklar arası ilişkilere etki yapan, önemli gelişmelerden biri Üçüncü Dünya'nın ortaya çıkması oldu. Batılı devletlerin Asya ve Afrika'daki sömürgeleri, özellikle 1945'ten

³²⁶ Ay. es., s.263.

³²⁷ Ay. es., a.ge., s.279.

³²⁸ Gülten Kazgan, “Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Türkiye”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 1, İletişim Yay., 1983, s.98.

³²⁹ 20. Yüzyıl Dünya ve Türkiye Tarihi, Tarih Vakfı Yay., İstanbul, 2004.

sonra sömürgeci devletlere karşı bağımsızlık hareketlerine giriştiler. Bunun sonucunda sömürge imparatorlukları yıkılmaya ve buralarda bağımsız birçok yeni devlet kurulmaya başladı. Bu yeni devletler, bağımsızlıklarını elde ettikten sonra, Doğu-Batı mücadelesinde her iki bloğun dışında kalarak, birinci derecede ekonomik kalkınmayı hedef aldılar.

Yeni kurulan bağımsız devletler, bazıları doğrudan Batı veya Doğu Bloğu'na bağlanmakla beraber, bloklar dışında kalarak, bir bağlantısızlar bloğunun kurulmasını benimsediler. Bunun etkisini çoğaltmak için de örgütlenmenin gerektiğini ortaya attılar. Bağlantısızlar'ın öncülüğünü yapan Hindistan ve Mısır'ın girişimiyle, bu örgütlenmeyi gerçekleştirmek üzere, 18-24 Nisan 1955'te Bandung Konferansı (Asya-Afrika Konferansı) toplandı³³⁰. Bu konferansa Türkiye dahil yirmi dört devlet katılmıştır.

Hobsbawm'a göre ABD, dünyanın bölünmesinden sonra, eski anti-sömürge geleneklerini terk ederek; Üçüncü Dünya içinde yer alan tutucu unsurlar arasında destek arayış çabalarına girdi. Bu tutucu ülkeler şunlardı: Merkezi Antlaşma Teşkilatı'nı (CENTO) oluşturan, Irak(1958 devriminden önce), Türkiye, Pakistan ve Şah'ın İran'ı; Güneydoğu Asya Antlaşma Örgütü (SEATO) içindeki Pakistan, Filipinler ve Tayland. Her iki örgütün de ana kaynağı NATO olan, anti-Sovyet askeri sistemi tamamlamak için tasarladı³³¹.

Hobsbawm'a göre, süper güçlerin Soğuk Savaş döneminde karşı karşıya gelişi, devletlerarası ilişkilere dünya çapında hakim olmuş ve bir ölçüde istikrar kazanmış olsa da bu devletleri tam olarak denetim altına almadı. Soğuk Savaş ile bağlantısı olmayan yerel Üçüncü Dünya gerilimlerinin periyodik olarak savaş

³³⁰ Rıfat Üçarol, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1995, s.680.

³³¹Hobsbam, *a.g.e.*, s.415.

halinde patlak veren sürekli çatışma koşulları yarattığı başlıca iki bölge vardı.: Ortadoğu ve Hint alt kıtasının kuzey kesimi. İkinci çatışma mıntıkası, Pakistan'ın 1980'lerin Afgan Savaşı'na kadar başarısızlığa uğrayan Amerikalıları işin içine sokma girişimlerine karşın, küresel Soğuk Savaş'ın tamamen dışında kaldı. İki ülke arasında sınır belirsizliği nedeniyle 1962'de çıkan İkinci Hint-Pakistan çatışmasında ABD ve SSCB tarafsız ve yardımsever rolünü üstlendiler. Ortadoğu'da da durum aynı ölçüde tecrit edilemezdi. Çünkü Amerika'nın çeşitli müttefikleri doğrudan bölgeye müdahale ediyorlardı: İsrail, Türkiye; Şah'ın İran'ı. Hobsbawm'a göre bu bölgelerde askeri ve sivil yerel devrimleri birbirini izlemesi, bölgenin sürekli toplumsal istikrarsızlık içinde olduğunu gösteriyordu³³².

Türkiye İkinci Dünya Savaşı'nda içine düştüğü yalnızlık psikolojisinin savaş sonrasında tekrarlanmaması için, Bağlantısızlar ile dirsek temasına girmesine karşın; gün geçtikçe ilerleyen, ABD yanlısı bir dış politika izleyecektir. Özellikle Marshall Planı'nın bu yakınlaşmada büyük etkisi olmuştur. ABD 1940'ların ikinci yarısından itibaren Türkiye'nin dış siyasetinde dolayısıyla da dış ticaretinde önemli bir paya sahip olacaktır (Bkz. Tablo:13).

Tablo 13: Ülke Gruplarına Göre Türkiye'nin Dış Ticareti (%) (1950-1960)³³³

Ülke Grupları	İTHALAT			İHRACAT	
	1950-1958 Ortalaması	1959	1960	1950-1959 Ortalaması	1960
Ortak Pazar	36.8	33.4	35.6	35.8	33.5
Serbest Bölge	17.5	18.9	17.0	15.1	17.4
Dolar Alanı	21.3	26.4	26.1	19.5	18.5
Sterlin Alanı	4.3	6.4	7.6	1.4	1.3
Doğu Bloku	10.6	9.0	9.1	13.7	12.2
Diğerleri	9.5	4.7	5.8	14.5	17.1
Toplam	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

³³²Ay. es., s.416.

³³³Erdoğan Alkin, "Dış Ticaret", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 2, İletişim Yay., İstanbul 1983, s.454.

Hobsbawm'a göre Batı Avrupa'nın durumu 1946-1947'de oldukça kritik görünüyordu. Amerika Avrupa'nın bu durumu karşısında ekonomisinin geliştirilmesini en acil öncelik olarak gördü. Bu amaca hizmet etmesi için oluşturulan Marshall Planı'nı 1947'de uygulamaya koydu. Marshall Planı, krediden çok bağış biçimini benimsemiştir. Avrupa ve Japonya'nın korkunç ödeme güçlükleri nedeniyle, bu plan hiçbir şekilde gerçekçi olmadı³³⁴. Marshall Planı'nın temel amacı Avrupa açısından bu bölgeyi dünya ticaretine açmaktı. Planın Türkiye açısından amacı ise, Batı Avrupa'nın gıda ve hammadde ihtiyacının karşılanması idi³³⁵. Planın Türkiye'de uygulanmasının sonucunda tarımsal üretimde önemli bir artış sağlanmıştır. Buna karşın dönem içinde sanayileşmeye aynı önem verilmeyecektir. Dünyada 1950-1952 ile 1980-1982 arasında hektar başına tahıl üretimi neredeyse iki katına çıktı. Hobsbawm bu durumun nedenini yeni toprakların tarıma açılmasından çok üretkenliğin artmasına bağlamaktadır³³⁶. Marshall Planı'nın sağladığı krediler, tarıma büyük yatırımlar yapılması sonucunu doğurmuştur. Bu durum tarım ile sanayi arasında farklı yönlerde bir değişime neden olmuştur. Türkiye Marshall Planı kapsamında toplam 85 milyon dolar borç aldı. Marshall kredilerinin en büyük özelliği, düşük faizli ve çok uzun dönemli olmalarıdır³³⁷. Hobsbawm'a göre Marshall Planı'nın muazzam cömertliği, yardım alanların onu uygun biçimde kullanmaları halinde modernleşmelerine yardımcı oldu³³⁸. Ancak bu krediler zamanla Türkiye'yi büyük oranda bir borç yükünün altına girmesine; kredi ödemelerinde önemli sorunlar yaşanmasına neden olacaktır.

³³⁴ Hobsbawm, *a.g.e.*, S. 290.

³³⁵ *Türk Dış Politikası*, (Ed. Baskın Oran), Cilt 1, İletişim Yay., İstanbul, 2003, s.487.

³³⁶ Hobsbawm, *a.g.e.*, s.303.

³³⁷ Seyfettin Gürsel, "Dış Borçlar", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt II., İletişim Yay., İstanbul, 1983, s.474.

³³⁸ Hobsbawm, *a.g.e.*, 320.

1946 yılına iktisadi bakımdan bir dönüm noktası niteliği kazandıran özellik, on altı yıldır kesintisiz olarak izlenen kapalı, korumacı, dış dengeye dayalı ve içe dönük iktisat politikalarının adım adım gevşetildiği; ithalatın serbestleştirilerek büyük ölçüde arttırıldığı; dış açıkların kronikleşmeye başladığı, dolayısıyla dış yardım kredi ve yabancı sermaye yatırımları ile ayakta duran bir ekonomik yapının yerleşmesi olmuştur. Bu dönemde serbestleşmeye yönelen dış ticaret, iç pazara dayalı bir sanayileşme programından çok; tarıma, madencilığe, altyapı yatırımlarına ve inşaat sektörüne önem veren bir kalkınma anlayışıdır. 1923-1929 yıllarının serbest ticaretçi ve açık ekonomi özelliklerini farklı bir ortamda gündeme getiren 1946-1953 dönemi, dünya ekonomisi ile önceki dönemden daha farklı bir eklemlenme denemesidir.

Hobsbawm'ın bu dönem için Bulgaristan ve Romanya gibi tarım toplumlarında sanayinin geliştiği yönündeki tespiti, Türkiye'de farklı bir gelişim görüntüsü sergilemiştir³³⁹. Bu durumun ortaya çıkmasında Türkiye'de uygulanan Marshall Planı'nın büyük etkisi olmuştur. Savaş sonunda 250 milyon dolarlık, yani 1946 ithalat hacminin iki mislinden daha fazla bir döviz rezervine sahip olan Türkiye'nin bu dönemde kullandığı dış krediler zamanla kronik bir konuma gelecektir.

Hobsbawm, Doğu Bloku dahil, bütün Altın Çağ boyunca kişi başına GSYH'si başlıca sanayileşmiş kapitalist ülkelerde hızla büyüdüğünü ifade etmektedir³⁴⁰. Türkiye'de dönem içerisinde ekonomi, liberalleşme ve tarımsal üretimi tavsiye eden dış ülkelere gittikçe daha bağımlı hale geldi. İhracat oranları gittikçe düşerken ithalat oranlarında önemli bir artış yaşandı (Bkz. Tablo:14). 1946

³³⁹ Ay. es., s.303.

³⁴⁰ Ay. es., s.301.

yılında 360 TL olan GSMH, 1952 yılında 610 TL'ye çıktı. İthalat oranlarında 1952'den sonra görülen hızlı artış, bir takım tedbirlerin alınmasını zorunlu kılmış; 1954'te ithal ikame uygulaması gündeme gelmiştir.

Cumhuriyet döneminin erken dönemlerinde, yabancı şirketleri millileştirme hareketi, 1928 yılından itibaren dış borç alımını gerekli kılmıştır. Bu borçların geri ödenmesi 1950'lere kadar sürdü. Net döviz girişi sağlayan ilk borç, 1930 yılında Merkez Bankası'nın kuruluşu sırasında Amerikan şirketlerinden alındı³⁴¹. Ancak zamanla hesapsız harcamalar ve plansız programsız ödemeler yüzünden, dış borç ödenememeye başladı.

Sonunda hükümet 4 Ağustos 1958 tarihinde IMF'ye ilk niyet mektubunu vererek, çok büyük oranda devalüasyon yapmak zorunda kaldı. 1956'da 2.80'den 6 TL'ye çıkartmayı reddettiği doları 9 TL'ye çıkarttı. Bu arada 250 milyon dolarlık yeni kredi sağlanmış oldu. Ayrıca 600 milyon dolarlık borç da ertelenmiş oldu.³⁴² Bundan sonra bu önlemler IMF Reçetesi adıyla klasikleşecektir.

Türkiye'nin gelinen aşamada dış borç politikası, Osmanlı'da olduğu gibi mevcut borcu ödemek amacını taşımaktadır (Bkz. Tablo:15). Mevcut ekonomik durumun toplumsal yaşama da olumsuz etkileri olmuştur. Tarım politikalarının geliştirmeye çalıştığı makine eksenli üretim, bu dönemde uygulanamaz hale geldi. Çünkü çiftçi elindeki arızalanmış makinelerini, döviz yokluğu nedeniyle yedek parça ithalatının yapılamamasından dolayı, tamir ettiremiyordu. Bir anda tarlalar traktör enkazlarıyla doldu. Bundan sonra köyler önce yavaş, daha sonra hızla kentlere akmaya başladı.

³⁴¹ Gürsel, *a.g.m.*, s.471.

³⁴² Oran, *a.g.e.*, s.490.

Tablo 14: İktisadi Faaliyet Kolları ve Kişi Başına Gayrisafi Milli Hasıla (Cari Üretici Fiyatlarıyla)³⁴³

Yıl	Tarım (1)	Sanayi (1)	İthalat Vergileri (1)	Dış Alım Net Fatör Geliri (1)	Gayrisafi Milli Hasıla Alıcı Fiyatlarıyla (1)	Kişi Başına Gayrisafi Milli Hasıla	
						TL	\$
1945	2.102.2	891.6	56.1	-7.6	5.469.8	293	225.4
1946	3.137.4	1.021.3	71.3	-17.9	6.857.6	360	198.9
1947	2.911.8	1.166.6	311.9	-19.5	7.542.6	387	137.7
1948	4.309.9	1.329.4	245.3	-20.0	9.492.9	477	170.4
1949	3.657.4	1.350.8	265.0	-18.0	9.054.4	445	158.4
1950	4.068.4	1.418.7	246.3	-20.3	9.694.2	466	166.4
1951	5.252.8	1.575.2	354.4	-23.8	11.644.3	545	194.6
1952	6.021.0	1.787.6	459.8	-31.6	13.389.3	610	217.9
1953	7.084.6	2.119.0	471.0	-30.4	15.607.4	691	246.8
1954	6.206.8	2.484.4	462.7	-44.3	15.914.5	686	245.0
1955	7.546.7	3.073.0	508.2	-73.5	19.117.4	801	286.1
1956	8.765.3	3.699.0	412.8	-97.0	22.047.0	902	322.1
1957	12.407.7	4.715.1	836.5	-139.3	29.309.9	1.161	414.6
1958	14.723.5	5.979.0	964.2	-145.9	34.999.9	1.347	481.1
1959	16.456.3	8.015.9	1.759.1	-253.1	43.670.	1.633	583.2
1960	17.837.2	8.152.2	1.665.9	-312.6	46.664.3	1.696	188.4
1961	17.759.7	8.981.1	1.732.8	-291.2	49.535.5	1.755	195.0
1962	21.003.6	10.503.8	2.202.7	-283.2	57.592.2	1.995	202.2
1963	24.248.2	12.145.9	2.591.2	-108.9	66.801.4	2.151	237.9
1964	24.223.9	13.688.7	2.769.1	-163.8	71.312.8	2.346.	258.4
1965	23.836.7	15.551.7	3.193.8	286.2	76.726.3	2.463	271.3
1966	28.853.8	18.574.9	3.742.7	643.5	91.419.0	2.863	351.3
1967	30.265.9	21.741.	4.448.8	295.2	101.480.6	3.099	341.3
1968	31.699.8	24.676.8	4.951.9	303.3	112.493.4	3.350	368.9
1969	34.113.3	28.471.7	4.847.3	402.1	124.892.9	3.626	399.3
1970	39.369.2	31.463.6	5.561.8	2.285.3	147.776.1	4.184	276.2
1971	50.851.5	40.656.6	7.493.6	5.469.0	192.602.3	5.318	371.9
1972	60.654.5	50.847.9	9.330.8	8.694.4	240.809.2	6.485	453.5
1973	74.798.5	64.559.5	11.942.0	14.328.0	309.829.4	8.138	569.9
1974	107.888.7	91.435.3	15.666.0	17.351.3	427.097.5	10.941	784.9
1975	139.127.3	112.295.4	21.102.1	16.597.7	535.771.0	13.368	928.3
1976	181.200.6	138.829.5	26.947.4	11.048.8	674.935.7	16.497	1.020.2
1977	223.792.4	178.997.6	31.171.8	9.926.0	872.893.8	20.899	1.152.7
1978	306.462.8	299.551.1	40.238.7	15.942.7	1.290.723.4	30.270	1.236.5
1979	473.327.3	527.228.6	65.557.2	43.626.1	2.199.520.0	50.529	1.416.6

(1) Milyon

³⁴³ Asaf Savaş Akat, "İktisadi Politikalar", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt II., İletişim Yay., İstanbul, 1983, s.1094-1095.

Tablo 15: IMF-Türkiye Kredi İlişkileri (1946-1982) (Milyon Dolar)³⁴⁴

Dönemler	Kredi Kullanımı	Geri Ödeme	Dönem Sonu Borç Miktarı (Kümülatif)
1946-1966	165.5	126.0	39.5
1967-1970	145.0	67.6	117.0
1971-1974	-	79.0	38.0
1975-1979	981.0	388.0	631.0
1980-1982	1.191.0	326.6	1.496.0

Altın Çağ'ın erken dönemlerinde dünya ekonomisi ulus ötesi olmaktan çok uluslararası olmaya devam etti. Bununla birlikte, giderek bir ulus ötesi ekonomi, yani devlet topraklarının ve devlet sınırlarının temel çerçeve değil, sadece zorlaştırıcı faktörler olduğu bir ekonomik faaliyet sistemi, özellikle 1960'lardan itibaren oluşmaya başladı.

Hobsbawm gelişmiş dünyanın kendi ürünlerini biraz daha fazla miktarlarda dünyanın geri kalan kısmına ihraç etmeye, ancak Üçüncü Dünya da kendi imal edilmiş mallarını büyük bir ölçekte gelişmiş sanayi ülkelerine ihraç etmeye başladığını ifade etmektedir. Buna göre geri bölgelerin geleneksel olarak ihraç ettikleri ilkesel ürünlerde bir gerileme olurken aynı ülkeler, düzensiz ama hızlı biçimde sanayileşmeye başladılar. 1970 ile 1983 arasında Üçüncü Dünya'nın o zamana kadar yaklaşık % 5 olan küresel endüstriyel ihracat payı iki katını aştı. Üçüncü Dünya endüstrileri sadece genişleyen yerel piyasalara değil, dünya piyasasına da açıldılar³⁴⁵.

Hobsbawm'a göre bütün bu gelişmeler, dünya ekonomisinin siyasal yapısında paradoksal bir değişime yol açtı. Yerküre tek bir birim haline geldikçe, büyük devletlerin ulusal ekonomileri, eski sömürge imparatorlukları ayrılırken uygun

³⁴⁴Seyfettin Gürsel, "IMF", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt II., İletişim Yay., İstanbul, 1983, s.490.

³⁴⁵Hobsbawm, *a.g.e.*, s.325.

bir biçimde çoğaltılan, genellikle küçük ya da zayıf, mini devletlere yerleşmiş bu türden kıyı bankacılığı merkezlerine yöneldiler. Kısa Yirminci Yüzyıl'ın sonunda dünya, Dünya Bankası'na göre, nüfusları iki buçuk milyondan daha az olan, yetmiş bir ekonomiyi içeriyordu. Bu da “ekonomiler” olarak görülen bütün siyasal birimlerin beşte ikisi demektir. Hobsbawm'a göre çok uluslu devletler için en uygun dünya küçük devletlerin oluşturduğu ya da hiçbir devletin olmadığı dünyadır³⁴⁶.

Türkiye'de 1954 yılından itibaren başlayan dış tıkanma, istikrar ve uyum politikaları sonucunda 1961'de son buldu. Bu tarihten sonra ekonomi aniden genişleme sürecine girdi. Yeni dönemin en önemli özelliklerinden biri, 1963 yılından başlayarak üç beş yıllık plan ve planlama yöntemleri ile desteklenmiş olmasıdır. 1963-1967 yıllarında Birinci Beş Yıllık Plan uygulamaya koyuldu. Gelişme biçimi bakımından, 1930'lu yıllar ile 1954-1961 dönemine benzer iç pazara dönük ve ithal ikameci uygulamaları beraberinde getirmesi, onu kendinden önceki dönemlere yakınlıktır. Ancak yeni dönem sanayileşmenin içeriği, yatırımların dağılımı ve sektörel öncelikleri bakımından tamamen farklı özellikler taşımaktadır.

Hobsbawm'a göre Altın Çağ, özellikle gelişmiş kapitalist ülkelerde ekonomik ve kültürel bir gelişme gösterdi. Bu ülkeler bu on yıllar boyunca dünya üretiminin yaklaşık dörtte üçünü ve mamul ihraç ürünlerinin % 80'inden fazlasını temsil ettiler. Bunu takiben 1950'lerde SSCB'nin büyüme oranı da herhangi bir Batılı ülkeden daha hızlıydı ve Doğu Avrupa ekonomileri neredeyse aynı ölçüde hızlı büyüyordu³⁴⁷. Birinci Beş Yıllık Plan döneminde, makro-ekonomik düzeyde pozitif ithal ikamesi gerçekleşmiştir. Ancak sonraki yıllarda toplam arz ve GSMH içinde ithalatın payı genel olarak artma eğilimi göstermiştir (Bkz. Tablo:14). Bu olgunun

³⁴⁶ Ay. es., s.327.

³⁴⁷ Ay. es., s.301.

arkasındaki tek etken, yatırım malları kesiminde sağlanan genişlemenin ara-mallardan geride kalması nedeniyle yüksek bir yatırım temposunun daima aşırı bir ithal faturası getirmesidir³⁴⁸. Buna rağmen 1963-1980 arasında sanayinin en hızlı gelişen yanı dayanıklı tüketim malları ile ara mallar olduğu bir gerçektir. Türkiye’de 1970’larda milli gelirdeki gelişmede sanayinin etkisi tarımdan daha fazla olmuştur. Yıllık sanayi büyüme hızlarının ortalaması % 9.6; tarımın ki ise % 3.9’dur. Milli hasılabın birleşimi, sanayinin lehine gelişmiştir. 1960-1961’de sanayinin GSMH’den payı % 17,5 iken, bu oran 1975,1976’da % 21.2’ye yükselmiştir. Tarımın payı ise aynı yıllar arasında % 36,5’ten % 27’ye düşmüştür³⁴⁹.

Bu döneme ait dış ticaret göstergeleri, 1946’dan itibaren ekonominin değişmeyen bir niteliği olan dış açıkların ve aşırı ithal bağımlılığının süregeldiğini ortaya koymaktadır. GSMH’de ithalatın payı 1962-1976 süresi içinde artma, ihracatın ithalatı karşılama oranı ise azalma eğilimi göstermektedir (Bkz. Tablo:14). GSMH’de ithalat payının artması, sanayi yatırımlarında makro-ekonomik anlamda ithal ikamesinin gerçekleşemediğinin göstergesidir. Bu bakımdan, ekonominin artan dışa bağımlılığının, yetersiz ithal ikamesinden kaynaklandığı söylenebilir.

Altın Çağ boyunca enerji tüketimi küresel ölçekte hızlı bir artış gösterdi. Hobsbawm göre Altın Çağ’ın altın olma özelliklerinden biri, bir varil Suudi petrolüne verilen fiyatın 1950’den 1973’e kadar uzanan bütün bir dönemde ortalama iki dolardan daha az olması idi. Özellikle ABD’de bu dönem boyunca petrol tüketimi üç katına çıktı³⁵⁰. Türkiye’de petrol tüketimi de aynı dönemler için farklı bir gelişim göstermiyordu. 1950 yılında 0,5 milyon ton olan petrol tüketimi 1970 yılında 7,7 milyon tona ulaşmış; bu oran 1975 yılında 13,9 milyon tona çıkmıştı. Ayrıca diğer

³⁴⁸ Boratav, *a.g.m.*, s.328.

³⁴⁹ *Ay. es.*, s.333.

³⁵⁰ Hobsbawm, *a.g.e.*, s. 305

birincil enerji yıllık tüketimi de aynı artışı göstermekteydi (Bkz. Tablo:16). Türkiye’de petrol tüketiminin artmasında, 1950 yılında 1.425 km olan asfalt yol uzunluğunun 1970 yılında 18.988 km.’ye çıkarılmış olması, en temel etkidir (Bkz. Tablo:17). Türkiye’de bu dönemde asfalt yol yapımında görülen artışın temel nedeni, 1950 yılında kurulan Karayolları Genel Müdürlüğü’nün yol yapımına öncelik verilen bir anlayışa sahip olunması yatmaktadır. Bu dönemde yol politikası değişmiş ve öncelik savunma ittifakının ihtiyaçlarına cevap verecek bir yol planlaması benimsenmiştir³⁵¹. 1950-1970 döneminde karayolları yapımı en hızlı dönemini yaşamış, diğer ulaşım türleri kendi haline bırakılmıştır. 1970’lerden sonra petrol fiyatlarında görülen hızlı artışından, olumsuz etkilenen karayolu ulaşımı, Türkiye’de gelişimin tek bir ulaşım yolu üzerinde olmasının dezavantajını ortaya koymuştur.

Tablo 16:Türkiye Birinci Enerji Yıllık Tüketimi (1950-1993)³⁵²

(Sayılar hidrolik enerji için milyar kilowat saat ötekiler ise milyon ton olarak verilmektedir)

Yıllar	Taşkö mürü	Linyit	Asfaltı t	Petrol	Odun	Hayvan ve Bitki Artıkları	Hidrolik
1950	2.8	0.93	-	0.50	9.8	5.7	0.030
1960	3.9	2.7	-	1.9	13.0	9.0	1.0
1965	4.5	4.4	-	4.0	12.9	9.4	2.2
1970	4.7	5.8	0.036	7.7	12.8	10.1	3.0
1975	4.7	9.7	0.46	13.9	14.6	10.7	5.9
1977	4.4	11.8	0.36	17.4	15.8	10.4	8.6
1980	4.6	15.4	0.6	15.4	15.8	14.6	11.3
1982	4.2	17.3	0.8	16.7	16.8	15.5	12.9
1984	4.4	31.9	1.0	19.0	17.2	14.8	13.5
1986	4.8	54.6	1.0	20.6	17.5	13.9	17.0
1988	5.2	63.9	1.0	22.2	17.7	13.7	26.3
1993	6.9	94.5	1.0	27.6	18.3	12.6	41.7

³⁵¹ Arif Merdol, “Cumhuriyet Dönemi Ulaşım Modelleri”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 10, İletişim Yay., İstanbul, 1983, s. 2770

³⁵² Tolga Yarman, “Enerji ve Türkiye”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 3, İletişim Yay., İstanbul, 1983, s.708.

Tablo 17: Yol Ağı Verileri (Km)³⁵³

Yıl	Asfalt Yollar	Devlet, İl, Köy Yolları ve Ham Yollar	İşletilen Demiryolları
1923	-	18.355	3.756
1935	26	39.583	6.539
1945	805	43.511	7.515
1950	1.425	47.080	7.671
1970	18.988	136.410	7.985
1980	31.000	200.000	8.138

Hobsbawm'ın yirminci yüzyılın ikinci yarısında gelişmiş kapitalist dünyanın kendi aralarında çözümler üretmek amacıyla oluşturdukları Avrupa Topluluğu'nun önemine dikkat çekmektedir. Türkiye'de 1963'ten sonra bir şekilde bu oluşuma dahil olacaktır. Bunun yanında Türkiye aynı dönemin hemen öncesinde de Bağlantısızlar oluşumunun Bandung Konferansı'na katılmıştır. Türkiye İkinci Dünya Savaşı'nda içine düştüğü yalnızlık psikolojisinin savaş sonrasında tekrarlanmaması için, Bağlantısızlar ve Avrupa Topluluğu gibi oluşumlarla dirsek temasına girmesine karşın; gün geçtikçe ilerleyen, ABD yanlısı bir dış politika izleyecektir. Özellikle Marshall Planı'nın bu yakınlaşmada büyük etkisi olmuştur. Planın Türkiye'de uygulanmasının sonucunda tarımsal üretimde önemli bir artış sağlanmıştır. Buna karşın dönem içinde sanayileşmeye aynı önem verilmeyecektir. Hobsbawm'ın bu dönem için Bulgaristan ve Romanya gibi tarım toplumlarında sanayinin geliştiği yönündeki tespiti, Türkiye'de farklı bir gelişim görüntüsü sergilemiştir. Türkiye'de 1970'lara gelindiğinde milli gelirdeki gelişmede sanayinin etkisi tarımdan daha fazla olacaktır. Tüm bu unsurlardan dolayı Türkiye'nin bu dönemi için Türkiye'de karşılıklarının olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

³⁵³ Merdol, *a.g.m.*, s.2770.

II.2.2. Türkiye’de İstihdam Sorunu ve Göç

Hobsbawm’a göre “kapitalist bir ekonomide tam istihdamın sağladığı kitlesel tüketimi ve iş gücünün hem daha iyi korunmasını hem de ona giderek daha iyi para ödemesini temel alan özel bileşim ‘Keynesçi’”³⁵⁴ uygulamalar olmuştur. Siyasal bir yapı olan bu bileşim, en “batılı” ülkelerde, sağ ile sol arasında etkin bir mutabakatı, uç faşist-aşırı ulusalcı sağın İkinci Dünya Savaşı’yla, uç komünist solun Soğuk Savaş’la tasfiye edilmesini temel alıyordu. Aynı zamanda işverenler ile işçi örgütleri arasında, işçi taleplerini, kârları aşındırmayan, kâr beklentisini dev yatırımları haklı çıkaracak ölçüde yükselen sınırlar içinde utacak kapalı ya da açık bir mutabakatı temel alıyordu. 1960’lara gelindiğinde dünya çapında yaşanacak olan bir ücret patlaması ortaya çıktı³⁵⁵. Hobsbawm’ göre, “enerji dolu yıllarda bazı hükümetler, işsizlere önceki ücretlerinin % 80’ini garanti edecek kadar ileri gittiler”³⁵⁶. Altın Çağ’ın temel argümanlarından biri olan refah devletleri toplam kamu gelirlerinin % 60’ından fazlasını kendi toplumlarının refahı için harcar duruma geldiler. Bu durum çağın son dönemlerinde önemli sorunlara yol açacaktır³⁵⁷.

Türkiye’de ise 1946-1953 yılları, hızlı bir büyüme sürecini kapsadığı için, bütün sosyal grupların gelir düzeylerinin yükselmesine içeren nesnel koşullar mevcuttu. Bütün nicel göstergeler, savaş döneminde belirgin bir biçimde gerileme gösteren hayat standartlarının bu dönemde artış yaşadığını ifade eder. Eğitim-Sen’in yaptığı araştırmaya göre 1950-1963 döneminde ücretler 2.7 kat artarken fiyatlardaki artış 2.8 kat olmuştur. 1963-1970 yılları arasında öğretmen ücretlerindeki artış 1.1

³⁵⁴ Hobsbawm, a.g.e.,S.327.

³⁵⁵ Ay. es., s.331.

³⁵⁶ Ay. es., s.328.

³⁵⁷ Ay. es., s.330.

kat olurken, fiyatlardaki artış 1.5 kat olmuştur³⁵⁸. Tüm bu bilgiler belli bir oranda artış gösteren ücretlerin, enflasyon karşısında gerilediğini ve hayat standartlarında bir iyileşmeye denk gelmediğini göstermektedir. Memur maaşlarının GSYİH içindeki payı 1945'te %8.3 iken, 1953'te bu oran % 6.6'ya düşmüştür³⁵⁹. Bu gerileme, tarım kesiminin diğer kesimlerden daha hızlı büyümüş olmasından doğan bir olgudur. Ücretlerdeki artış ise 1953 yılında, savaşın son iki yılından itibaren % 73.3'lük bir artış göstermiştir. Bu bulgudan hareketle, aynı dönem boyunca sanayi hasılatında görülen % 100'lük artışa rağmen, ücretteki artışın bu oran üzerinden geri kalması, ücretlerin katma değer içindeki payının azalma gösterdiği anlamına gelmektedir. Nitekim tarım-dışı kesim içindeki ücret payları 1950-1953 arasında % 22,2'den % 18,8'e gerilemiştir. Bu değişimler tüm ücret ve maaş gelirleri için, 1950-1953 yılları arasında milli hasılda % 19,5'ten % 16,1'e, tarım-dışı hasıla içinde ise % 38,9'dan % 32'ye gerilemiştir³⁶⁰.

Tarım dışı kesimin bünyesinde yer alan sınıf ve tabakalar içinde, ücretli ve maaşlı grupların görece durumları 1954-1961 döneminde düzelmeye gösterdi. Bu dönemde milli gelir içinde memur maaşlarının payı, 1952-1953 ortalaması % 7 civarında iken, bu oran dönem boyunca % 9,5'i bulmuştur. Aynı oranlar, aynı dönemler için devlet kesimi işçilerinde % 2'den % 2,7'ye; özel kesim işçileri için % 7,7'den % 11,6'ya; tüm ücret ve maaş gelirleri için % 16,7'den % 23,8'e yükselmiştir³⁶¹. Bu hesaplamalarda tarım-dışı kesimin içine, özellikle hızla kentleşmeden sonra ortaya çıkan, marjinal diye tanımlanan küçük üreticilik ve hizmetlere dayalı kesim de bulunmaktadır. Karmaşık nitelikli bu gelir türünün,

³⁵⁸ İsmail Aydın, *Dünden Bugüne Öğretmenler (1065-2005)*, Eğitim-Sen Yay., Ankara, 1999, s.138.

³⁵⁹ Boratav, *a.g.m.*, s..317.

³⁶⁰ *Ay. es.*, ss.317-318.

³⁶¹ *Ay. es.*, s.324.

hesaplama da yer alması, hem ücretli-maaşlı ve hem de sermayedar grupların paylarının artmasına neden olmaktadır. Ancak bunlara rağmen, dönem boyunca işçi ve memur gruplarının ulusal ekonomi içindeki görelî durumları bir düzelmeye işaret etmektedir.

Türkiye’de işçi sınıfı, Altın Çağ boyunca, ücret dışında sosyal güvence ve parasal olmayan gelir türlerine kavuşabilmiştir. İstihdam karşılığında toplumun ve işverenin üstlendiği yükümlülükler ile işçinin eline geçen çıplak ücret arasında önemlice bir marj oluşabilmiştir. Türkiye’ye benzer gelişme düzeyindeki az gelişmiş ülkeler arasında görelî olarak yüksek ücretli grupta yer almıştır. 1970’li yıllarda dış pazara dönük sanayileşmenin en başarılı ülkesi olan Güney Kore’de saatlik ücret, Türkiye’deki ücretlerin yarısından düşük kalmıştır³⁶².

Altın Çağ boyunca gelişmiş Batılı ülkelerde sosyal güvenlik alanında önemli bir gelişme yaşanmıştır. Türkiye için bu dönem, görelî bir iyileşmeye işaret etmesine karşın, modern istihdam standartlarının yakalanamadığı bir gerçektir. Günümüzde halen yaşama geçirilememiş olan sosyal güvenlik politikaları, Türkiye’nin dışında aynı gelişme düzeyine sahip ülkelerde uygulamaya konulabilmiştir. Tablo:18’den de görülebileceği üzere, tüm bu ülkelerde sadece Meksika ile aynı konum paylaşılmaktadır.

Hobsbawm’a göre 1960’lara kadar Avrupa olağanüstü refahını garanti altına alamadı. Bu nedenle tam istihdam, 1960’lara, batı Avrupa’da işsizlik ortalaması % 1.5’te durana kadar genelleşmedi. 1950’lerde İtalya’da hâlâ % 8 oranında işsiz vardı³⁶³. Türkiye’de işsizlik açısından dönüm noktası 1945-1950 yılları arasındadır. Bu dönemde büyük bir nüfus patlaması ortaya çıkmış ve ülke nüfusu

³⁶² Ay. es., s.330.

³⁶³ Hobsbawm, a.g.e., s.301.

ortalama yılda % 2,5 hızında artmıştır. Bu artışın işgücü arzına olan etkisi, ancak yirmi yıl sonra ortaya çıkacaktır. Tarım kesimindeki makineleşmenin, işsizlik üzerine etkisi daha hızlı hissedilmiştir. Türkiye’de traktör kullanımı, 4-5 yıl gibi kısa sürede yirmi katına çıkmış; bir yandan tarım kesiminde marjinal toprakların ekime açılmasını sağladığı gibi, diğer yandan da önemli bir işgücünü tarım kesiminin dışına atmıştır.. Kentler, 1950’li yıllarda görülmemiş bir hızla büyümüştür. Kent çevrelerindeki yeni yerleşim alanlarında yaşayan kırsal alan göçmenlerinin büyük bir bölümü iş bulamadıkları için günübirlik ve bilimsel olarak marjinal diye nitelenen alanlarda çalışmaya başlamışlardır.

Hobsbawm’a göre, Altın Çağ boyunca gelişmiş kapitalist ülkelere olan göç, zaman içerisinde işçi sınıfının kendi arasında ırksal bölünmesi şeklinde sonuçlanmıştır. Çeşitli nedenlerden ötürü, yeni göçmenler aynı iş gücü piyasasına yerliler gibi ve aynı haklarla girdiler. Göçmenlerin geçici ve bu nedenle ikinci sınıf “misafir işçiler” olarak diğer işçilerden resmen ayrı tutuldukları yerler bu konuda bir istisna oluşturuyordu. Resmen ikinci haklara sahip olan erkekler ve kadınlar kendi çıkarlarının yüksek statülü insanlarınkiyle pek özdeş olmadığını görüyorlardı. Hobsbawm “Fransız ya da İngiliz işçiler, Faslılar, Hintliler, Portekizler ya da Türklerle aynı şartlarda yan yana çalışmaya aldırmadıklarında bile, özellikle doğdukları yeryüzünden topluca ikinci sınıf görülen yabancıların üst basamaklarda yer almalarına asla hazır”³⁶⁴ olmadıklarını ifade etmektedir. Ayrıca ve benzer nedenlerden ötürü, farklı göçmen grupları arasında da gerilimler oluyor, yerli işçilerin yabancılara davranışlarından topluca rahatsız olmaları bu durumu değiştiriyordu.

³⁶⁴Ay. es., s.360.

Klasik işçi partileri ve hareketlerinin oluşturulduğu dönemde, işçi kesimi arasında ortak bir amaç ve birliktelik söz konusuydu. Hobsbawm'a göre, gelinen aşamada işçiler arasındaki birlik Avrupa ekseninde farklı bir yön almıştır. Yerli işçiler ile üçte iki topluma ait unsurlar arasındaki birliktelik, göçmen işçilerin aleyhine işlemiştir. Bu tarihten sonra Avrupa'da göçmen işçilere karşı işçi sınıfının içinde ırksal bölünmeler baş gösterecektir³⁶⁵.

Türkiye'de 1950'li yılların sonunda açılan dış ülke kapıları, işgücünün başta Almanya olmak üzere diğer Ortak Pazar ülkelerine akmaya başlamasını sağladığı için, Türkiye, işsizliğin ekonomik ve toplumsal sorunlarıyla doğrudan karşılaşmamıştır. Türkiye'den işçi göçü, 1960'ların ortalarından 1970'lerin yarısına kadar patlama gösterdi (Bkz. Tablo:19). İş ve İşçi Bulma Kurumu kanalıyla göç edenlerin yanı sıra, kaçak gidişler de bu yıllarda hızlandı. Hobsbawm, 1970'lerin başında yaklaşık yedi buçuk milyon kişinin gelişmiş Avrupa ülkelerine göç ettiği için ifade etmektedir³⁶⁶. Altın Çağ'da dahi göç, siyasal olarak duyarlı bir konu olma özelliğini korumuştur. Türkiye'de 1975-1980 döneminde yaşanan geçici bir durgunluğun ardından, bu kez Orta Doğu ve Kuzey Afrika'ya dönük yeni bir göç dalgası yaşandı.

³⁶⁵ Ay. es., s.358.

³⁶⁶ Ay. es., s.321.

Tablo 18:
Türkiye, OECD ve Diğer Seçilmiş Ülkelerde İşsizlik Sigortası ve Aile Yardımı³⁶⁷

OECD ÜLKELERİ	İŞSİZLİK SİGORTASI	AİLE ARDIMI	DİĞER ÜLKELER	İŞSİZLİK SİGORTASI	AİLE ARDIMI
ABD	Var	Var	Arjantin	Var	Var
Almanya	Var	Var	Bolivya	Yok	Var
Avustralya	Var	Var	Brezilya	Var	Var
Avusturya	Var	Var	Şili	Var	Var
Belçika	Var	Var	Kolombiya	Yok	Var
Çek Cum.	Var	Var	Kosta Rika	Yok	Var
Danimarka	Var	Var	Ekvador	Var	Yok
Finlandiya	Var	Var	Nikaraguay	Yok	Var
Fransa	Var	Var	Uruguay	Var	Var
Hollanda	Var	Var	Venezüella	Var	Yok
İngiltere	Var	Var	Kamerun	Yok	Var
İrlanda	Var	Var	Kongo	Yok	Var
İspanya	Var	Var	Fil Dişi Sahil	Yok	Var
İsveç	Var	Var	Madagaskar	Yok	Var
İsviçre	Var	Var	Mali	Yok	Var
İtalya	Var	Var	Senegal	Yok	Var
İzlanda	Var	Var	G.Afrika	Var	Yok
Japonya	Var	Var	Zaire	Yok	Var
Kanada	Var	Var	Cezayir	Yok	Var
Lüksemburg	Var	Var	Fas	Yok	Var
Meksika	Yok	Yok	Tunus	Var	Var
Norveç	Var	Var	Bangladeş	Var	Yok
Portekiz	Var	Var	Hong Kong	Var	Var
Y. Zellanda	Var	Var	-	-	-
Yunanistan	Var	Var	-	-	-
TÜRKİYE	Yok	Yok	-	-	-

Tablo 19:
İş Ve İşçi Bulma Kurumu Aracılığıyla Gönderilen İşçi Sayısında Artış³⁶⁸

Yıl Sonu	Sayı*	Artış
1961	1.456	-
1965	160.675	159.199
1970	480.705	320.029
1973	790.196	309.491
1975	814.826	24.630
1980	888.290	73.464
1983	993.543	15.253

*Kümülatif Sayılar.

³⁶⁷ 95-96 Petrol-İş Yıllığı, Petrol-İş Yay., İstanbul, s.516.

³⁶⁸ Muzaffer Sencer, "İş Göçü", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye'si Ansiklopedisi*, Cilt 5, İletişim Yay., İstanbul, 1983, s.1180.

Türkiye'den Avrupa ülkelerine göçmen işçi akının başladığı 1960'lı yıllardan itibaren döviz gelirleri içinde işçi dövizleri oldukça önemli bir yer tutmaktadır. İşçi dövizlerinin ödemeler dengesi açığı içinde önemli bir yer tutması nedeniyle hükümetler bu dövizin yurt içine çekebilmek için çeşitli önlemlere başvurdular. Dönemler itibariyle işçi dövizinin en yüksek olduğu yıllar 1973-1975 arası, 1980-1982 arası ve 1989-1990 arasında gerçekleşti³⁶⁹. Türkiye'nin toplam ihracatıyla karşılaştırıldığında işçi dövizlerinin zaman zaman ihracat kadar önemli boyutlara ulaştığı görülmektedir. 1972-1975 yılları arasında işçi dövizleri Türkiye'nin toplam ihracatının % 90'ına ulaşırken daha sonra bu oran düşme eğilimi göstermiştir³⁷⁰.

Türkiye'de 1970'li yıllarda işçi istihdamında meydana gelen artışın temel nedeni, Türk ekonomisinin durgunluğu ve enerji bunalımı olmuştur. Ancak zamanla petrol üreten Arap ülkelerine işgücü göçünün ortaya çıkışı, istihdam sorunlarını biraz olsun hafifletmiştir. Başta Libya olmak üzere, Suudi Arabistan, Irak ve Körfez ülkelerinde çalışan Türk göçmen işçilerin miktarı günümüzde 250 bine yaklaşmıştır³⁷¹.

Hobsbawm'ın Avrupa için erken 1980'lerde ancak ortaya çıktığını ifade ettiği kitlesel işsizlik, Türkiye'nin tarihi boyunca temel problemi olmuştur³⁷². Türkiye'de 1950 yılında çalışanlar toplam nüfusa oranı % 52 iken, 1980'de bu oran % 33'e gerilemiştir (Bkz. Tablo:20). Türkiye'de tüm bu dönemler boyunca hızla ilerleyen bir işsizlik oranı yaşanmaktadır. Zaman zaman Avrupa ve diğer bölgelere yapılan işgücü göçü, bu sorunun etkisini biraz olsun kırsa da, tamamen ortadan

³⁶⁹ 1990'larda Türkiye İşçi Sınıfı, DİSK-AR, İstanbul, s. 82.

³⁷⁰ Aynı yer.

³⁷¹ Nusret Ekinç, "Türkiye'de İstihdam", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 5, İletişim Yay., İstanbul, 1983, s. 1159

³⁷² Hobsbawm, a.g.e., s. 354

kalkması mümkün olmamıştır. Bu anlamda Türkiye istihdam alanında dünyanın gerisinde bir seyir izlemiştir yönünde bir saptama yapmak mümkündür. Buna göre Hobsbawm'ın tabiriyle Türkiye'nin altın Çağı emek-sermaye boyutuyla farklı bir seyir izlemiş, Türkiye'de Avrupa'daki Keynesçi uygulamalar yaşama geçirilmemiştir.

Tablo 20: Çalışanların Toplam Nüfusa Oranı³⁷³

Yıl	Oran (%)
1950	52.63
1960	46.40
1970	39.21
1975	37.81
1980	33.65

II.2.3. Türkiye Nüfusunun Sosyo-ekonomik Yapısı

Hobsbawm'a göre, Altın Çağ'a damgasını vuran en önemli gelişmelerden biri, dünya nüfusunun görülmemiş oranda artmış olmasıdır³⁷⁴. Özellikle ölüm oranlarını azaltan teknik buluşların kullanılması, doğum oranlarının hızla erittiği ya da fazla olduğu bölgelerde, nüfusun oldukça fazlalaşmasına neden oldu. Avrupa'da ise, bu artış daha mütevazı kaldı. Çünkü ülkelerde doğum oranlarında gittikçe bir gerileme söz konusudur.

Hobsbawm “dünyanın yoksul ülkelerinde meydana gelen Altın Çağ'ın sonunda ilk kez uluslararası endişeye neden olan demografik patlama, Kısa Yirminci Yüzyıl'da yaşanan en temel değişikliği oluştur[duğunu]”³⁷⁵ ifade etmektedir. Yoksul ülkelerde yüksek doğum oranına karşın, nüfus artışını her zaman azalması, bu demografik patlamayı açıklayan temel nedendir. 1940'lardan itibaren tıp ve eczacılık alanında yapılan buluşlar, ilk kez kitlesel ölçekte hayat kurtaracak konuma geldi.

³⁷³ Zeyyat Hatipoğlu, “Rant Ekonomisi”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye'si Ansiklopedisi*, Cilt 4, İletişim Yay., İstanbul, 1983, s.1122.

³⁷⁴ Hobsbawm, *a.g.e.*, s.302.

³⁷⁵ *Ay. es.*, s.400.

Doğum oranları yüksek düzeyde kalırken ya da refah zamanlarında yükselirken, ölüm oranları azaldı. Gelişmiş kapitalist ülkelerde ise, yüksek olmayan doğum oranları, ölüm oranlarında ciddi bir azalış olmasına karşın önemli bir demografik patlamaya neden olmadı. Kendisi ile Batılı, gelişmiş kapitalist ülkeler arasında en temel özelliği oluşturan demografi, Üçüncü Dünya ülkelerinin başat konumu haline geldi. Bu gelişme her iki dünya arasında önemli farklar yarattı. Hobsbawm'a göre bu durumu "nüfusun istikrarlı olan bir ülkede otuz yıl öncesinin iki katı olan GSYH'yı dağıtmak bir şey olduğu; onu otuz yıl içinde ikiye katlayan bir nüfus arasında dağıtmak ise başka şey"³⁷⁶ olduğu şeklinde tanımlıyor. Bu gerçekten hareketle nüfus patlaması Üçüncü Dünya'nın varlığının merkezi olgusudur.

Türkiye'de nüfusun yaş dağılımı, genç nüfus üzerinde yoğunlaşmaktadır. Türkiye bu özelliği ile Avrupa'nın en genç nüfusuna sahip ülkedir. Genç nüfusun payı 1970 yılında toplam nüfus içerisinde % 57,3 iken 1975'te % 60'a çıkmıştır³⁷⁷. Genç nüfusun sahip bir ülkenin en temel sorunu, istihdamdır.

Hobsbawm 1950'den sonraki otuz beş yıl içinde Afrika, Doğu Asya ve Güney Asya'da nüfusun iki katına ulaştığını ifade etmektedir³⁷⁸. Dünya nüfusu, özellikle Üçüncü Dünya'da, 1950'lerden sonra hızla artmıştır. Türkiye'de nüfus artış hızı 1950 yılından itibaren hız kazandı (Bkz. Tablo:21). Bu artışın ortaya çıkmasında önemli gelişmelerden biri, kaba ölüm oranlarının İkinci Dünya Savaşı ertesinde hızla düşmesidir. Tablo:11'den de takip edilebileceği üzere kaba ölüm oranlarının azalması, buna karşın kaba doğum oranlarının artması Türkiye nüfusunun 1950'li yıllardan itibaren hızla artmasına neden olmuştur.

³⁷⁶ Ay. es., s.401.

³⁷⁷ Tefik Çavdar, "Türkiye'de Nüfus ve Nüfus Sorunu", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 6, İletişim Yay., İstanbul, 1983, s. 1554.

³⁷⁸ Hobsbawm, a.g.e., s.302.

Tablo 21: Türkiye Nüfusunun Oransal Artışı³⁷⁹

Sayım yılı	İndeks (1927=100)	Yıllık Artış Oranı (Sayım Yılları Arasında)
1927	100.0	-
1935	118.4	0.021
1940	130.6	0.019
1945	137.7	0.011
1950	153.5	0.022
1955	176.3	0.028
1960	203.4	0.029
1965	230.0	0.025
1970	260.9	0.025
1975	295.6	0.025
1980	327.8	0.021

Hobsbawm'a göre bu yüzyılın ikinci yarısında meydana gelen en dramatik ve uzun erimli, "bizi geçmişin dünyasından koparan toplumsal değişim, köylülüğün ölümüdür"³⁸⁰. Köylü ve çiftçi yirminci yüzyıla kadar, İngiltere dışında kalan sanayileşmiş ülkelerde dahi, yerleşik nüfusun büyük bir bölümünü oluşturmaya devam etti. Zaman içerisinde sanayileşmeye dayalı olarak tarımsal nüfusta bir gerileme görüldü. 1950'lerin hemen öncesinde gelişmiş kapitalist ülkelerde bu oran toplam nüfusun kabaca dörtte birine ulaşıyordu.

Dünyanın bir çok bölgesinde 1960 ile 1980 yılları arasında tarımsal nüfusun gittikçe azaldığı, kentsel nüfusun ise attığı bir değişim yaşandı. 1970'ler gibi erken bir tarihte Cezayir'de tarım kesimi nüfusu % 75'ten % 20'ye; Tunus'ta otuz yıl içinde % 68'den % 23'e indi. Suriye'de bu oran yaklaşık yirmi yıl içinde yarıya indi. Irak'ta ise oran üçte birin altına düştü. İran'da köylülerin oranı 1950'lerin ortasında yaklaşık % 55'ten, 1980'lerin ortasında % 29'a geriledi³⁸¹.

³⁷⁹ Çavdar, *a.g.m.*, s.1554.

³⁸⁰ Hobsbawm, *a.g.e.*, s.336.

³⁸¹ *Ay. es.*, s.338.

Avrupa’da 1980’lerde kıtanın güneydoğusu ile doğusunda köylü tarımı ile uğraşanlar, iş gücünün üçte birinden fazla değildi. Bu ülkeler özellikle Romanya, Polonya, Yugoslavya ve Yunanistan ile bunlara ek olarak 1985’te tarım nüfusu % 16.5 olan Bulgaristan idi. Ancak Hobsbawm’a göre “Avrupa ve Ortadoğu yöresinde sadece bir köylü kalesi kaldı: Türkiye”³⁸². Burada köylülük zayıfladı, ancak 1980’lerin ortasında hala mutlak bir çoğunluk olmaya devam ediyordu.

Türkiye’de 1950’ler ülke genelinde olduğu gibi kırsal yapı da önemli değişimlerin başladığı yıllar olmuştur. 1950’den bu yana kırsal nüfus mutlak olarak artmış, fakat oransal olarak sürekli bir biçimde azalmıştır. 1950-1975 döneminde toplam nüfus içindeki kırsal nüfus % 23,4 oranında gerilerken, kentsel nüfus da aynı oranda ilerlemiştir. Türkiye’de 1970’li yıllar sonunda, nüfusun yaklaşık olarak yarısı kentlerde yaşıyordu³⁸³. Kır ve kent nüfus oranlarını belirleyen en ağırlıklı etken, kırdan kente göç olgusudur. 1950’lerden sonra yaşadığı kentlere yönelik iç göç, kentlerdeki nüfus artışını % 55-65 düzeyine çıkarmıştır³⁸⁴. Bu artış hızı Türkiye nüfus artış hızının iki katından daha yüksek olmuştur. Kentli nüfus artış hızının, toplam nüfus artış hızı gibi 1975-1980 arasında düştüğü Tablo:11’den görülmektedir.

Yirminci yüzyılın ikinci yarısının dünyası daha önce görülmemiş ölçüde kentleşmişti. Bunun nedeni Hobsbawm’a göre “toprak boşaldığında kentlerin dolması”dır³⁸⁵. 1980’lerin ortasında dünya nüfusunun % 42’si kentseldi. Asya’daki kırsal insanların dörtte üçünü barındıran Çin ve Hindistan’ın muazzam kırsal nüfuslarını ağırlığı olmasaydı, kent nüfusu çoğunluğu oluşturabilirdi. İç kırsal

³⁸² *Anı yer.*

³⁸³ Güven Güloksüz, Yiğit Güloksüz, “Kırsal Yapı”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 5, İletişim Yay., İstanbul, 1983, s. 1248.

³⁸⁴ İlhan Tekeli ; Yiğit Güloksüz, “Kentleşme, Kentleşme ve Türkiye Deneyimi”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 5, İletişim Yay., İstanbul, 1983, s. 1233.

³⁸⁵ Hobsbawm, *a.g.e.*, s.341.

bölgelerde bile insanlar kırdan kente, özellikle de büyük kentlere doğru yer değiştiriyorlardı. 1950'de kentlerin hiçbirinin nüfusu bir buçuk milyondan fazla nüfusa sahip değildi. 1980'lerde ise kentlerin nüfusları sekiz haneli rakamlarla ifade ediliyordu. Bu kentler özellikle Üçüncü Dünya'da bulunmaktaydı. Kırsal alanda görülen değişim öncelikli olarak kentleri etkilemektedir. Türkiye'de kentleşme deneyimi hızı bakımından genel olarak dünyadaki çevre ülkelerin yaşadığı deneyim çizgisini izlerken, kentlerin ulusal mekanda dağılışı bakımından oldukça farklı bir çizgi izlemiştir. Modern ve iç göç olan kentler belli bir alanı ifade etmektedir. Kentleşmenin yurt içine dağılımı dengesizdir.

Türkiye'de kentsel nüfusun artışında baş role sahip olan kırsal nüfus içerisinde proleterleşme çok sınırlı olup, sektördeki 9,5 milyon nüfusun ancak 423 bin ücretlidir. DİSK-AR'ın 1990'lar üzerine yaptığı araştırmada ortaya koyduğu değerlere göre; 423 bin ücretli işçinin 269 bini geçici işçilerden oluşmaktadır. Küçük üreticiliğin başat olduğu bu alanda 6 milyona yakın ücretsiz aile işçisi vardır³⁸⁶.

Veli Kasımoğlu'na göre, sosyolojik açıdan gelişebilmenin yolu köylülüğün azaltılmasından geçmektedir. Modern dünyada köylülük makinalaştırılmıştır. Kanada gibi modern tarım yapan ülkelerde tarım işçilerinin özgül koşullarında araçlarından, yaşam biçimlerine her yönde, bir modernleşme söz konusudur. Günümüzde köylülük % 85'ten %40'a doğru azalmışsa da, bu nüfus kentlerde yoğunlaşmış, genel anlamda kentli olamamıştır. Gecekondu semtlerinde yoğunlaşan bu nüfus, az gelişmiş ülkelerin sosyo-ekonomik hastalığıdır³⁸⁷.

³⁸⁶ 1990'larda Türkiye İşçi Sınıfı, DİSK-AR, İstanbul, s. 32.

³⁸⁷ Kaynak : Veli Kasımoğlu, Sosyolog, Mersin, 24.05.2005 tarihli görüşme.

Kasımoğlu'nun açıklamaları Hobsbawm'ın "Avrupa ve Ortadoğu'da sadece bir köylü kalesi kaldı: Türkiye"³⁸⁸ sözünün doğruları niteliktedir.

Hobsbawm'a göre Üçüncü Dünya kenti, kamu ulaşım sistemleri ve çok sayıda kırık dökük özel otobüs ve dolmuş ile iç bağlantıyı sağlamış olsa da, 10 ya da 20 milyon insanın bir arada bulunması ancak dağınık ve plansız bir biçimde mümkün olabiliyordu³⁸⁹. Buralarda ek yerleşim yerlerinin çoğu, tamamen boş bir alanın işgaliyle değil, kente bağlı gecekondu semtleri olarak hayata başlamıştı. Genellikle getto yaşamın sürdüğü bu bölgelerde Hobsbawm'a göre "hem eski hem de yeni dünyanın yerleşik şehirleri, özerk cemaatlerinin toplanma yeri"³⁹⁰ olduğunu ifade etmektedir.

Hobsbawm "1960'lar[ın] kentleşme tarihinin en feci on yılı olarak tarihe geçebilecek nitelikte"³⁹¹ oluşu görüşüne sahiptir. Döneme ait altyapı, istihdam gibi sorunlar kentlerin yeni görünümüne ortaya çıkmalarına neden olmuştur. Çarpık kentleşmenin en iyi göstergelerinden biri gecekondulaşmadır. Türkiye'de gecekondulaşma sorunu, ülke için uzun yıllara yayılmış, ve halen en önemli problemlerinden birini oluşturmaktadır. Türkiye'de kentleri oluşturan nüfus, modern yaşamı benimsemenin ötesinde, halen cemaat tipi bir sosyal yaşamı sürdürmektedir. Kırsal nüfusun oranında görülen azalış, kentsel nüfusun sayısal oranında bir artışa neden olmuştur. Ancak kentler, birincil ilişkilerin hüküm sürdüğü, Köy Dernekleri'nin etrafında örgütlenen, bireylerden oluşan görünümünü aşamamıştır.

³⁸⁸ Hobsbawm, *a.g.e.*, s.338.

³⁸⁹ *Ay. es.*, s.342.

³⁹⁰ *Aynı yer.*

³⁹¹ *Ay. es.*, s.304.

II.2.4. Gençlik Kültürü ve 68 Hareketi

Hobsbawm'a göre orta ve yüksek öğrenimi gerektiren mesleklerin yükselişi, neredeyse köylülüğün zayıflaması ve çöküşü kadar dramatik ve çok daha evrenseldi³⁹². 1980'lerde dünya nüfusun yarısı okur yazar değildi. Ortaya çıkan yeni meslekler ise orta ve yüksek öğrenimi zorunlu hale getirmişlerdi. O zamana kadar yüksek öğrenim görenlerin sayısı ABD dışında, demografik olarak çok azdı. En gelişmiş ve eğitilmiş üç ülke olan Almanya, Fransa ve İngiltere bile kendi aralarında 150.000'den ya da ortak nüfuslarının onda birinden fazla üniversite öğrencisi içermiyordu. 1980'lerin sonunda ise öğrencilerin sayısı tüm dünyada milyonları buluyordu. Bu sırada, eğitim konusunda iddialı ülkelerde öğrenciler toplam nüfusun % 2.5 ten fazlasını ya da istisna durumlarda % 3'ten fazlasını oluşturuyordu. Bu dönemde yirmi ile yirmi dört yaş grubu için resmi eğitim kurumlarında olmak olağan sayılıyordu. 1960 ile 1980 arasında Avrupa'daki gelişmiş öğretim kurumlarına bağlı öğrencilerin sayısı en tipik ülkede beş ve dört; Finlandiya, İzlanda, İsveç ve İtalya gibi ülkelerde yedi ve beş; İspanya ve Norveç'te yedi ve dokuz kat arttı³⁹³.

Türkiye de 1950 yılından itibaren, nüfusu en hızlı artan ülkelerin ilk sıralarında yer almıştır. Bu oran genellikle yılda % 2,5'in altına pek düşmedi. Hızlı nüfus artışı genç kuşakların toplam nüfus içerisindeki payını da arttırdı. Birleşmiş Milletler'in iktisaden faal nüfusun alt sınırı olarak kabul ettiği 15 yaş, gençlik kavramının da alt sınırını oluşturmaktadır. 25 yaş ise üst sınırı oluşturmaktadır. Türkiye'de bulunan nüfusun iktisadi faaliyet kolları içinde 15-24 yaş arası çalışanların oranı 0,385'tir. 1975 yılına ait bu verinin hesaplandığı dönemde 15-24

³⁹²Ay. es., s. 343.

³⁹³Ay. es., s.344.

yaş arası genç kuşağın nüfus içerisindeki payı ise 0,199'dur³⁹⁴. Buna göre gençlerin iktisadi faaliyete katılmaları, nüfus içerisindeki paylarının yaklaşık iki katıdır. Bu oran başka ülkelerle karşılaştırıldığında çok yüksektir. Oranın bu yüksekliğinin temel nedeni tarım kesimindeki yığınsal katılım ile kentlerde düşük gelir gruplarındaki gençlerin çalışmaları olgusudur.

Genç kuşağın eğitim düzeyinin 1975'deki görünümü Tablo:22'de özetlenmiştir. Söz konusu dağılımda üzerinde durulması gereken önemli noktalardan birisi, genç kuşak içerisinde % 20'ye yaklaşan bir okuma-yazma bilmeyenler grubunun varlığıdır. Bu, genç kuşak içerisinde % 20'ye yaklaşan bir okuma-yazma bilmeyenler grubunun varlığıdır. Bu, genç kuşak içerisinde ciddi bir eğitim noksanlığına işaret etmektedir. İlkokul mezunlarının oransal payının % 54 olması da, eğitim sorunun ciddiyetini ortaya koyan bir başka noktadır. Tüm bu veriler, Türkiye'de eğitim sorunun halen aşılamadığının göstergesidir.

Tablo 22: 15-24 Yaş Grubunu Eğitim Düzeyi, 1975 (%)³⁹⁵

Eğitim Düzeyi	%
Okuma Yazma Bilmeyenler	19.5
Sadece Okur-Yazar Olanlar	5.2
İlkokul Mezunları	54.5
Ortaokul Bitirenler	9.5
Orta Dengi Meslek Okulu Mezunları	1.9
Lise Bitirenler	5.1
Lise Dengi Meslek Okulu Mezunları	2.2
Üniversite Ve Yüksekokul Mezunları	2..1

Cumhuriyet dönemi içerisinde lise öğrencisi sayısının ortalama yıllık artış hızı %11.4, üniversite ile yüksekokullar öğrenci sayısındaki yıllık ortalama artış hızı

³⁹⁴ Tevfik Çavdar, "Cumhuriyet Döneminde Gençlik", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 3, İletişim Yay., İstanbul, 1983, s.804.

³⁹⁵ Ay. es., s.804.

%8.4'tür.³⁹⁶ Söz konusu okullara yönelim eğilimi, nüfus artış hızının çok üstündedir. Türkiye'de lise ve üniversite eğitimi, genç kuşağın tercih ettiği söylenebilir. Eğitimin meslek garantisi anlamının Türkiye'de olduğu da, sosyolojik bir olgudur. Ayrıca Türkiye özelinde her geçen gün artan istihdam sorunu, eğitimin önemini de arttırmaktadır.

Genç erkek ve kadınlardan oluşan kitleler ve onların öğretmenleri çok küçük ve olağanüstü geri ülkeler dışında milyonlarla ya da en azından yüz binlerle ifade ediliyorlardı. Hobsbawm'a göre bunların giderek büyük ve genellikle tecrit edilmiş kampüslerde ya da üniversite kentlerinde toplanmaları, hem kültür hem de siyaset alanında yeni bir faktördü³⁹⁷. Öğrenci kitlelerinin fikirleri ve deneyimleri kolayca ve hızla sınırlar ötesine taşınarak ve ilerleyerek, kısa zamanda ulus ötesi oldular, 1960'ların açığa vurduğu gibi, bunlar sadece siyasal olarak radikal ve patlayıcı değildiler. Aynı zamanda siyasal ve toplumsal hoşnutsuzluğa ulusal, hatta uluslararası bir ifade kazandırmakta da eşsiz biçimde bir etkiye sahiptiler. Türkiye'de 1960'lardan itibaren, lise ve üniversite öğrencilerinin oranında ciddi olarak yaşanmıştır (Bkz. Tablo:23). Türkiye'de üniversitelerde her geçen yıl artan öğrenci nüfusu, bu hızlı artışa bağlı olarak bir takım sorunlarla karşı karşıya gelmiştir. Üniversitelerde eğitim-öğretim ortamında yaşanan sorunlar, zamanla öğrencilerde hoşnutsuzluğa neden olacaktır.

³⁹⁶ Ay. es., s.805.

³⁹⁷ Hobsbawm, a.g.e., s.346.

Tablo 23: Lise Ve Üniversiteye Devam Eden Öğrencilerin Sayı Olarak Gelişimine İlişkin İndeks³⁹⁸

Ders Yılı	Lise	Üniversite ve Yüksekokul
1923-1924	100.0	100.0
1925-1926	21.4	134.8
1930-1931	459.2	143.6
1935-1936	1097.6	249.7
1940-1941	2003.4	416.3
1945-1946	2056.0	661.4
1950-1951	1786.4	851.6
1955-1956	2692.3	1269.7
1960-1961	6094.4	2240.8
1965-1966	8958.4	3339.4
1970-1971	20446.6	5826.8
1975-1976	31.078.9	7820.4
1979-1980	428.48.8	8934.4

Hobsbawm'a göre "dünyada 1968 Gençlik Hareketi olarak etkisini evrensel düzeyde hissettirecek olan bu gelişme için en yakın ve doğrudan sonuç, ansızın üniversiteleri dolduran bu ilk kuşak öğrenci kitlesi ile böyle bir akına ne fiziksel ne örgütsel ne de entelektüel olarak hazır olan kurumlar arasındaki gerilim"³⁹⁹ idi. Bir tür otoriteye, üniversitenin otoritesine içermek kolayca her türlü otoriteyi kapsayacak şekilde genişledi ve böylece öğrencileri sola bağladı. Özel nedenler -Vietnam Savaşı- bu huzursuzluğu çeşitli ülkelerde şiddetlendirdi. Ancak Hobsbawm'a göre ortaya çıkan fenomen özel açıklamaları gerektirmeyecek kadar geneldi⁴⁰⁰.

Türkiye'de yapılan istatistiklere göre 1966-1967 arası yıllarda, yüksek öğrenim yapan öğrenci sayısı 100 bini geçmektedir. Bu öğrencilerin % 32'si ailelerinin, % 7'si akrabalarının yanında kalmaktadır. Geriye kalan % 12'si resmi yurtlarda, % 11,3'ü pansiyonlarda, % 7,5'i özel yurtlarda, % 9,2'si vilayet yurtlarında, % 2,6'sı otellerde, % 9'u odalarda, % 8,6'sı kiralık apartman

³⁹⁸ Tefik Çavdar, *a.g.m.*, s.805.

³⁹⁹ Hobsbawm, *a.g.e.*,s.349.

⁴⁰⁰ Aynı yer.

dairelerinde barınmaktadır. Altı büyük kentte resmi yurtlarda 10.533 kız ve erkek öğrenci kalmaktadır. Yüksek Öğrenim Kredi ve Yurtlar Kurumu 200 bin öğrencilerden ancak 10 bin kişinin ihtiyacına kısmen cevap vermektedir⁴⁰¹. Üniversite öğrencilerinin, bu sayılarından yola çıkarak, rahat bir öğrencilik hayatı geçirdiklerini söylemek mümkün değildir. Barınma, yiyecek, temizlik ve sağlık gibi sorunlar günümüzde halen devam etmektedir.

Batı Avrupa ülkelerinde 1968 Mayısı, üniversiteli gençlik açısından, önemli bir dönemin başlangıcıdır. Öncelikle Fransa ve Almanya’da başlayan öğrenci hareketi, kısa zamanda Batı Avrupa’daki bütün hareketleri ve üniversite işgalleri aynı tarihte (Mayıs ayı içinde) ortaya çıkacaktır.

1968 Gençlik Hareketi, ileri kapitalist ülkelerde olduğu kadar, sosyalist ülkelerde de etkili olmuştur. Ancak bir tarafta öğrenciler kapitalizme, onun değerlerine ve hayat tarzına başkaldırırken; diğer tarafta sosyalist ülkenin gençleri, kapitalizm ile özdeşleştirdikleri değerler için eyleme giriştiler. Hobsbawm’a göre kuşaklar arasındaki uçurum sadece sanayileşmiş ülkelerle sınırlı değildir. Köylülüğün yaşadığı dramatik zayıflama, kırsal ile esli kırsal, el emeği kullanan ile makine kullanan kuşaklar arasında benzer bir uçurum yaratmıştır⁴⁰².

Türkiye’de 1968 Gençlik Hareketi’nin ilk amacı, eğitim alanında reformu esas almasıydı. Demokratik yollar ile bu isteklerin bir çoğunu elde etmiştir. Ancak 1968 Gençlik Hareketi’nin ana direğini, toplumsal muhalefet oluşturmaktadır. Mahmut Tezcan’a göre bu hareket “toplumsal bir bunalımın ifadesi ya da toplumsal

⁴⁰¹ Mahmut Tezcan, *Gençlik Sosyolojisi Yazıları*, Gündoğan Yay., Ankara, 1991, s. 109.

⁴⁰² Hobsbawm, *a.g.e.*, s.382.

düzene karşı tepki”dir⁴⁰³. Murat Belge’ye göre ise “örgütlü sosyalist eylem özlemine yönelik”⁴⁰⁴ bir anlama sahiptir.

Üniversitelerde görülen işgallerin amacı, üniversitelerin reformdan geçirilmesi ve demokratikleştirmesi idi. Zamanla bir takım değişimler yakalanabildiyse de, reform çalışmalarından pek fazla sonuç alınamadı. Reform adı altında yapılanlar genellikle öğrenimi veya sınıf geçmeyi kolaylaştıran tedbirler oldu. İşgal olayıyla başlayan yeni dönemin öğrencileri, kısa zamanda dikkatlerini üniversite dışındaki sorunlara çevirdiler. Mayıs’taki ilk kendiliğinden tepkiden sonra, üniversiteli gençlik arasında toplumun sorunlarına doğru bir kayış ile sonuçlandı. 1968 Gençlik Hareketi’nin yapı ve içerik yönünden kazandığı bu yeni anlam, daha sonraki yıllarda üniversitelerde yer alacak olan gençliği de önemli oranda etkileyecektir.

1960’larda ve 1970’lerde meydana gelen en dramatik siyasal gelişmeler, daha az siyasallaşmış ülkelerde, müzik topluluklarının yarattıkları hareketlerdi. Hobsbawm’a göre bu hareketler, rock müzik çıktısının % 75-80’ini neredeyse sadece on dört ile yirmi beş arasındaki tüketicilere satan plak endüstrisini zenginleştirdi⁴⁰⁵. Kültürel muhaliflerin ya da dışlanmışların 1960’larda çeşitli etkiler altında oluşturdukları daha küçük grupların haber verdiği siyasal radikalleşme, çocuk, hatta genç statüsünü reddeden, otuz yaşın üstündeki bir kuşağa hiç önem vermeyen bu genç insanlara aitti.

Hobsbawm yeni gençlik kültürünün yeniliği üç unsurda toplamaktadır. Birincisi, “gençlik” yetişkinliğe bir hazırlık aşaması olarak değil, bir bakıma bütün

⁴⁰³ Tezcan, *a.g.e.*, s. 238.

⁴⁰⁴ Murat Belge, “1968 Gençlik Hareketi”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 3, İletişim Yay., İstanbul, 1983, s. 810.

⁴⁰⁵ Hobsbawm, *a.g.e.*, s.336.

insani gelişmenin nihai aşaması olarak görüldü. Fidel Castro bu nedenle gençlik kültürü üstünde büyük bir etki yarattı. Çünkü kendisi iktidarı otuz iki yaşında ele geçirmişti. Gençlik kültürünün ikinci yeniliği birincisinden çıkar: bu kültür “gelişmiş piyasa ekonomilerinde” görülüyor ya da buralarda hakim oluyordu. Çünkü kısmen yoğunlaşan bir kitlesel satın alma gücünü temsil ediyordu. Yeni gençlik kültürünün kent toplumlarındaki üçüncü özelliği şaşırtıcı enternasyonalizmi idi. Blue jeans ve rock müziği, resmen hoşgörüyle karşılandığı her ülkede ve SSCB gibi hoşgörüyle karşılanmadığı bazı ülkelerde de, 1960’lardan itibaren, modern gençliğin, çoğunluk haline gelmeye yazgılı azınlıkların, ayırt edici işareti haline geldi⁴⁰⁶.

Ho Shi Min önderliğinde ki Vietkongun, ABD’ye karşı mücadele verdiği, Che Guevera, Fidel Kastro ile Güney ve Latin Amerika halklarının mücadelelerinin dünya halklarını cesaretlendirdiği bir dönemde Türkiye’de orta çıkan 68 Hareketi emperyalizme karşı, ulusal kurtuluş savaşı veren halkların yanında, kurulu düzene bir başkaldırı anlamını ifade etmektedir. Gelişmiş kapitalist ülkelere oranla Türkiye’de orta çıkan 68 Hareketi daha fazla bir oranda siyasal anlam içeriyordu.

Türkiye’de 1968 Hareketi, öncesi ve sonrası olan kendini yalnızca gençliğin özgül talepleriyle sınırlamayan, işçiler ve köylüler başta olmak üzere, toplumun bütün bileşenlerini ifade eden bir anlam içermektedir. Türkiye’de 1960’lı yıllar Türkiye İşçi Partisi’nin Millet Meclisi’nde 15 sandalye kazandığı, aynı zamanda Fikir Kulüplerinin kurulmasıyla, emekten yana bir bakışla eleştiri geliştirecek gençlik örgütlerinin temellerinin atıldığı yıllardır⁴⁰⁷. Taylan Özgür, Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan, Mahir Çayan, Hüseyin İnan, İbrahim Kaypakkaya gibi, dönemin ön plana çıkan gençleri aynen Küba özelinde olduğu gibi otuz yaşın altında gençler

⁴⁰⁶ Hobsbawm, *a.g.e.*, ss.378-379.

⁴⁰⁷ Tuncay Çelen, “Denizlerin Dalgası Olmak”, Erişim tarihi: 11 Mayıs 2006, www adresi: <http://www.68dayanisma.org/index.php?page=duyurularv&event=1&ID=305>

olmakla birlikte, 68 rüzgarıyla birlikte ülkelerinde devrimci mücadele vermişlerdir. Onlar için yaşam, Hobsbawm'ın ifade ettiği gibi, çocuk hatta genç statüsünü reddeden, otuz yaşın üstündeki bir kuşağı es geçen bir anlam ifade ediyordu

II.2.5. Sosyal Değişimde Türk Kadını

Hobsbawm'a göre 1960'larda ve 1970'lerde büyük toplumsal dönüşüm belirtileri Batı yarıküresinde belirgin biçimde İslam dünyasında ve Güney ile Güneydoğu Asya'nın belli başlı ülkelerinde reddedilemez biçimde ortaya çıktı. Sömürge sonrası tarihin ilk kuşağı, küçük batılılaşmış elitlerin tekeliyle değişip dönüştü. Cezayir'den Türkiye'ye kadar, Batılı liberalizmin ülkelerinde anayasal hükümet ve yasaların hakimiyetiyle birlikte anılan değerler, örneğin kadın hakları, ulusun kurtarıcılarının ya da onların varislerinin askeri gücü tarafından demokrasiye karşı korunmaktaydı⁴⁰⁸.

Günümüzde, hukuki statü bakımından kadın-erkek eşitliği evrensel bir biçimde tanımlanmaktadır. Kadının yaşamın her alanında, erkek ile eşit bir paylaşımını öngören bu yaklaşım, pratikte zaman zaman bir takım sorunlarla karşılaşmıştır. Türkiye'de kadının toplumsal statüsü, cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren üzerinde önemle durulan bir konu olmuştur.

Cumhuriyetin ilk yıllarında kabul edilen Medeni Kanun ile, Türkiyeli kadına aile ve toplum içinde bir takım haklar tanınmıştır. İtalya gibi bir Avrupa devletinin 1974 yılında, ülkesindeki kadınlara tanıdığı boşanma hakkı; Türkiye'de 1926 yılında Medeni Kanun'un kabul edilmesiyle, uygulamaya konmuştur⁴⁰⁹. Türkiyeli kadınlara kürtaj hakkı ise 1984 yılında verilmiştir. Katolik dünyada kürtaj

⁴⁰⁸Hobsbawm, *a.g.e.*, s.427.

⁴⁰⁹Ay. *es.*, s. 361.

hakkı kadınlara 1981 yılında tanınmıştı⁴¹⁰. Türkiyeli kadınlar ile Avrupalı kadınlara - özellikle Katolik dünya için- tanınan kürtaj hakları arasında bir paralellik bulunmasına karşın; boşanma hakkının tanınmasında Türkiye'nin daha öncelikli davrandığı görülmektedir.

Hobsbawm'a göre gelişmiş toplumların öteki kesimlerinin yanı sıra işçi sınıfını da etkileyen bir büyük değişiklik, kadınların ve özellikle evli kadınların, işçi sınıfı içinde daha büyük bir rol oynamalarıydı⁴¹¹. Ayrıca kadınlarda artık, mesleklere giriş kapısı olarak görülen yükseköğretime çarpıcı sayılarla katılıyorlardı. İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra gelişmiş ülkelerin çoğunda kadınlar, bütün öğrencilerin % 15 ile % 30'u arasında yer alıyorlardı. Bir istisna oluşturan Finlandiya'da yaklaşık % 43'ü oluşturuyorlardı. 1960'ta bile Avrupa ve Kuzey Amerika'nın hiçbir yerinde kadınlar öğrencilerin yarısını oluşturmuyorlardı. Sadece Bulgaristan, neredeyse bu sayıya ulaşmış durumdaydı. 1980'de ABD, Kanada ve DAC ile Bulgaristan başta olmak üzere altı sosyalist ülkede bütün öğrencilerin yarısı ya da yarıdan fazlası kadındı. O dönemde sadece dört Avrupa ülkesinde kadınlar % 40'ın altındaydı. Bu ülkeler Yunanistan, İsviçre, Türkiye ve Birleşik Krallık idi⁴¹². Yükseköğretim gelinen aşamada, kızlar arasında oğlanlar arasındaki kadar yaygındı. Bununla birlikte Avrupa ve Kuzey Amerika'nın pek çok bölgesinde Kadınlar Birinci Dünya Savaşı ve Rus Devrimi sonrasında seçme ve seçilme hakkı eşit medeni haklar hedefine ulaşmışlardı⁴¹³. Seçimlerin yapıldığı yerlerde, bazı İslam ülkeleri ve İsviçre dışında, 1960 yılına gelindiğinde kadınlar seçme ve seçilme haklarını elde etmişlerdi.

⁴¹⁰Ay. es., s.362.

⁴¹¹Ay. es., s.360.

⁴¹²Ay. es., s.361.

⁴¹³Ay. es., s.362.

1927 yılında Türkiye nüfusunun % 11'i okur-yazar idi. Aynı yıl okur-yazar olan kadınların oranı % 4,5 idi. 1975 sayımına göre ise, 6 ve daha yukarı yaşlardaki kadın nüfusunun % 48'i okur-yazar değildir. Buna karşılık erkekler arasında okur-yazarlık % 75'e yükselmiştir. 11 ve daha yukarı yaşlarda, ilkokulu bitiren kadınların oranı % 33, ortaöğretim görmekte olan kadınların oranı % 7 olup, yükseköğrenimden yararlanabilen kadınlar ise, toplam kadın nüfusunun ancak % 5'inden ibarettir. 1980'de 12-14 yaşındaki gençlerin % 15,6'sı okuma yazma bilmiyordu. Bunların % 77,3'ü kızdı. Başka bir deyişle 1980'lerde okuma-yazma bilmeyen genç kadınlar, aynı durumdaki erkeklerin 3,5 katı kadardır⁴¹⁴. Eğitimde görülen cinsel eşitsizlik, bu hizmetin yetersiz bir düzeyde götürülebildiği kırsal kesimde en üst noktasına varmakta idi.

Hobsbawm'a göre, dünya'da 1980'lerde seçimle oluşmuş parlamentolarda gittikçe artan bir kadın etkisi görülmekteydi. Bu tarihte Latin Amerika'da parlamentolarda kadınların temsiliyet değeri % 11 idi. Bazı kadınlar ise veraset yoluyla devlet yönetimlerinde yer aldılar: İndira Gandhi, Benazir Butto, Sirimavo Bandranake, Corazan Acquino ve İsabel Peron. İkinci Dünya Savaşı'ndan önce, herhangi bir kadının herhangi bir durumda, herhangi bir cumhuriyetin önderliğine gelmesi siyasal olarak düşünülmezdi. Kadınların kamusal planda onaylanması, en ilerici ülkelerin çoğunda bile, kamu kurumlarında sembolik ya da gösterge olarak temsil edilme biçimini almış olsa da, siyasal dünya aslında hızla değişiyordu⁴¹⁵.

Türkiye'de dernek, sendika ve siyasi parti gibi örgütlere üye olan kadın sayısı çok az olduğu gibi, kadınların, siyasi kararların alındığı organlara girme

⁴¹⁴ Şirin Tekeli, "Kadın", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 5, İletişim Yay., İstanbul, 1983, s. 1202.

⁴¹⁵ Hobsbawm, *a.g.e.*, s.364.

konusunda isteksiz davrandıkları da açıktır. Kadınlara ilk defa 1930 yılında belediye seçimlerine katılma ve 1933 yılında ise milletvekili seçimlerine katılma hakkı tanınmıştı. Hobsbawm'ın ifade ettiği gibi dünyada kadınlar seçimlerin yapıldığı yerlerde, bazı İslam ülkeleri ve İsveç dışında, 1960'larda seçme ve seçilme hakkını kazanmıştır⁴¹⁶. Türkiye'de öncelikli olarak kadınlara tanınan seçme ve seçilme hakkı sonucunda 1935-1946 dönemdeki kadın parlamenter oranı % 4,6 ile % 3,7 arasında değişen bir temsiliyete sahip olmuştur. Ancak, çok partili dönemde bu oran % 1'in altına düşmüştür (Bkz. Tablo:24).

Hobsbawm'ın İkinci Dünya Savaşı'ndan önce, herhangi bir kadının, herhangi bir durumda, herhangi bir cumhuriyetin önderliğine gelmesinin düşünülemeyeceği" şeklinde ifade ettiği mevcut durum 1945'ten sonra mümkün olmuştur. Dünyanın ilk kadın başbakanı 1960 yılında Sri Lanka'da Srimavo Bandranake olmuştur⁴¹⁷. Behice Boran'ın 1970 yılında TİP Genel Başkanı olması ile, Türkiye'de ilk kez bir kadın, parti genel başkanlığına getirildi⁴¹⁸. Türkiye'nin ilk kadın başbakanı ise -daha sonraki dönemlerde tekrar bir kadın başbakan olmamıştır - 13 Haziran 1993 tarihinde DYP'nin olağanüstü kongresinde genel başkan seçilen Tansu Çiller'dir. Türkiye'de kadınlar, siyasette etkilerini az göstermekle birlikte, çeşitli alanlarda kendilerini göstermektedirler.

⁴¹⁶ Ay. es., s.362.

⁴¹⁷ Ay. es., s.364.

⁴¹⁸ Neşe Doster, *Türk Kadını Kronoloji (1970-1990)*, Yenigün Haber Ajansı, İstanbul, 1999, s.133.

Tablo 24: Türkiye’de Seçim Yıllarına Göre Kadın Parlamenter Sayısı (1935-1991)⁴¹⁹

Seçim Yılları	Toplam Parlamenter sayısı	Kadın Parlamenter Sayısı		Kadın Parlamenter Oranı (%)
		Milletvekili	Senatör	
1935	395	18	-	4.6
1939	400	15	-	3.8
1943	435	16	-	3.7
1946	455	9	-	2.0
1950	487	3	-	0.6
1954	535	4	-	0.7
1957	610	7	-	1.1
1961	450	3	2	0.8
1965	450	8	3	1.8
1969	450	5	3	1.3
1973	450	6	3	1.5
1977	450	4	3	1.1
1983	399	12	-	3.0
1987	450	6	-	1.3
1991	450	8	-	1.8

Hobsbawm’a göre, gelişmiş toplumların öteki kesimlerin yanı sıra işçi sınıfını da etkileyen bir büyük değişiklik, kadınların ve özellikle de evli kadınların, işçi sınıfı içinde çarpıcı biçimde daha büyük rol oynamalarıydı. 1940’ta eşleriyle birlikte yaşayan ve ücret karşılığında çalışan evli kadınlar ABD’deki toplam kadın nüfusunun % 14’ünden daha azını oluşturuyordu. 1980’de ise çalışan kadınların oranında artış yaşanmış ve toplam kadın nüfusun yarısından fazlasını oluşturur bir konuma gelmiştir. Oran 1950 ile 1980 arasında iki katına çıkmıştır⁴²⁰.

Hobsbawm’a göre, gelişmiş sanayi ülkelerinde kadın emeğinin artması ya da istikrarlı kalması ulusal koşullara bağlıydı. Pratikte, imalat alanındaki kadınlar ile üçüncü sektördeki kadınlar ayrımı önemli değildi. Çünkü her iki alanda da kadınların büyük kısmı ikincil konumlardaydı. Kadınların çoğunlukta oldukları çeşitli hizmet

⁴¹⁹ Emel Doğramacı, *Atatürk’ten Günümüze Sosyal Değişimde Türk Kadını*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1993, s.23.

⁴²⁰ Hobsbawm, a.g.e., s.360.

meslekleri, özellikle de kamu ve sosyal hizmetler kapsamındakiler, güçlü biçimde sendikalaşmıştı⁴²¹.

Türkiye’de kadınların sosyal yaşamdaki yerleri, bölgeler arasında farklılık göstermektedir. Ayrıca çalışan kadınların statüsü, istihdam alanlarını da belirlemektedir. Eğitim ile kentsel işgücüne katılım, kadının aile içi statüsünün yükselmesine zemin hazırlamıştır. Türkiye’de kadın çiftçilerin ve tarım işçilerinin yalnızca % 4-5’inin aile içinde yüksek statüye sahip olduğu belirlenmektedir. Bu oran kentli fabrika işçileri ve zanaatkarlarda % 16-18’e, devlet memurları ve büro işçilerinde % 43’e çıkmakta, meslek sahibi ve yönetici kadınlar arasında % 53 ile en yüksek düzeye ulaşmaktadır⁴²². Buna göre kırsaldan kentsel istihdam ve yaşam tarzlarına geçiş, kadının aile içi statüsünde ilk önemli kazanımları sağlamıştır.

Hobsbawm, ABD’de 1981 yılında kadınların erkekleri beyaz yakalı ve büro işleri gibi mesleklerden fiile tasfiye ettiklerini ifade ederek, bu yüzyılda kadının çalışma ortamına katılımına ve bunun niteliğine dikkat çekmektedir⁴²³. Türkiye’de kadınların, özellikle beyaz yakalı işler içinde mesleksel katılımı oldukça yüksektir. Tablo:25’ten de izlenebileceği gibi 1979 yılında Türkiye’de kadınlar hukukçu, mimar, mühendis, dişçi ve akademisyen olarak kendilerini sosyal yaşam içerisinde oldukça fazla hissettirmektedirler. Özellikle kentli ailelere mensup olan bu kesim, ABD’ye oranla nitelikli iş alanlarında aktif yer almaktadır.

⁴²¹ Ay. es., s.361.

⁴²² 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler, Tarih Vakfı Yay., İstanbul, 1998, s.151.

⁴²³ Hobsbawm, a.g.e., s.368.

Tablo 25: Kadının Mesleksel Katılımı (%)⁴²⁴

Meslek	Türkiye	ABD
Hukukçular	28	22.7
Mimarlar	39	12.6
Mühendisler	13.5	8.6
Dişçiler	39	9
Akademisyenler	33	42.9

Türkiye’de kadın ücretliler arasında eğitim oranı, erkek ücretlilerden daha yüksektir. Erkek ücretlilerin % 15’i lise ve dengi okul mezunu iken, kadın ücretlilerin % 30’u lise ve dengi okul mezunudur. Yine erkek ücretlilerin % 8’i üniversite mezunu iken, kadınların % 14,3’ü üniversite muzunudur.⁴²⁵ Kadınlar ancak, eğitilmiş olarak ekonomide kendilerine yer edinebilmekteler. Toplam istihdam içinde kadınların oranı erkeklerinkinden oldukça azdır. 1990’larda bu oran 1/5’tir. Buna göre Türkiye’de işsiz nüfusun ana gövdesini kadınlar oluşturmaktadır. Bu alan içinde, kırsal kesimde aile işini yapan kadınlara yer verilmemiştir. Bu alan dahil edildiğinde toplam istihdam içindeki kadın nüfusu % 31’lik bir orana yükselmektedir. 1990’lara ait bu veriler, kadının cumhuriyet tarihi boyunca sosyal yaşam içerisinde aktif rol almada ne kadar geri kaldığını göstermektedir.

Hobsbawm’a göre, evli kadınların iş gücü piyasasına kitle halinde girişleri ve yükseköğretimin çarpıcı biçimde yaygınlaşması, gelişmiş tipik Batı ülkelerinde, 1960’lardan itibaren feminist hareketlerin güçlü biçimde canlanmasına zemin oluşturdu. 1960’lardan itibaren feminizm ABD’den başlayarak, zengin Batı ülkelerine hızla yayılarak ve bağımlı dünyadaki eğitim görmüş kadınların oluşturdukları elitin ötesine geçerek, çarpıcı biçimde yeniden canlandı. 1970’lerde ve özellikle 1980’lerde feminizm kitleler arasındaki etki alanını genişletti. Hobsbawm

⁴²⁴ Çiğdem Kağıtçıbaşı, “Türkie’de Kadının Toplumsal Statüsü: Kùltürler Arası Perspektif”, *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, Tarih Vakfı Yay., İstanbul, 1998, s.151.

⁴²⁵ *1990’larda Türkiye İşçi Sınıfı*, DİSK-AR, İstanbul, s. 24.

“her durumda, toplumsal devrim içinde değişen şey, sadece kadınların toplum içindeki faaliyetlerinin niteliği değil, kadınlara düşen rollerin ve bu rollerin ne olması gerektiğine dair beklentilerin ve özellikle kadınların kamusal rolleri ve kamusal önemleri hakkındaki varsayımların niteliği”⁴²⁶ olduğunu ifade etmektedir.

Türkiye’de kadının, kendi toplumsal sözleşmesini imzalanmasında etkili olacak olan bir takım haklar -boşanma, seçme-seçilme vb.- cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren kadınlara tanınmıştır. Özellikle meşrutiyet döneminden itibaren kadınlar arasında, eşitlikçiliği esas alan feminist düşünceler yaygınlaşmıştır. Sosyal araştırmacılar ise neo-feminizmin Türkiye’de ilk örneklerinin 1980 sonrasına denk geldiğini ifade etmektedirler⁴²⁷. Gerçekten bu dönemde gerek ekonomik, siyasal ve sosyal ortam da kadının rolü daha etkin hale gelmiş, kadın kendisini toplumun diğer yarısıyla (erkek) birlikte aktif mücadele içinde bulmuştur. Çalışma yaşamı kadınlarda önemli bir oranda, bilinç sıçraması yaratmış, onu dünyadaki diğer kadınlarla aynı konuma gelmesinde etkili olmuştur. Kadınlar gittikçe sayıları artan demokratik kitle örgütlerinde yer almaya başlamışlar, bu örgütlerde örgüt içi çalışma organizasyonlarında, “kadın sekreterliği” gibi, pozitif ayrımcılığı esas alan, oluşumlar hayata geçirmişlerdir. Kadın yaşamında bu zenginleşmeye karşın, kadın sorunu halen günümüzde ciddiyetini korumaktadır.

⁴²⁶ Hobsbawm, a.g.e.,s. 363.

⁴²⁷ Nermin Abadan-Unat, Söylemden Protestoya: Türkiye’de Kadın Hareketlerinin Dönüşümü, 75 *Yılda Kadınlar ve Erkekler*, Tarih Vakfı Yay., İstanbul, 1998, s. 331.

II.3. Türkiye’de Kriz Onyılları

II.3.1. Kriz Onyıllarında Türkiye’de Siyasal Ortam

Hobsbawm’a göre 1973’ten sonraki yirmi yılın tarihi, yönünü kaybetmiş, istikrarsızlığa ve krize sürüklenen bir dünyanın tarihidir. Dünyanın bir bölümü, SSCB ve Doğu Avrupa’nın çöküşüne kadar, krizin küresel niteliği hakkında pek fazla görüş sahibi değildi. 1987’de Amerika Borsa Krizi ve 1992’de büyük bir uluslararası döviz krizinin ertesinde, dünya ölçeğinde tekrar Büyük Çöküş korkusu belirdi. Bu korkunun, geç bir tarihte ortaya çıkmasında Hobsbawm’a göre Altın Çağ’ın etkilerinin tamamen ortadan kalkmamış olması etkilidir⁴²⁸.

Altın Çağ’ın 1973-1975’te gelişmiş piyasa ekonomilerinde sanayi üretimini bir yıl içinde % 10 ve uluslararası ticareti % 13 azaltan klasik çevrimsel çöküş benzeri bir şeyle sona ermesine rağmen, küresel ekonomi kısa süre için bile olsa işlemez hale gelmedi. Gelişmiş kapitalist dünyadaki ekonomik büyüme, sanayi devrimleri ancak 1960’larda başlayan Yeni Sanayileşen Ülkeler’in bazıları dışında; Altın Çağ dönemine kıyasla ayırt edici biçimde daha yavaş olmakla birlikte devam etti. 1991’e kadar ileri ekonomilerin kolektif GSYH’sindeki büyüme 1973-1975 ve 1981-1983 resesyon yıllarında kısa durgunluk dönemleriyle nadiren kesintiye uğradı. Dünya büyümesinin motoru olan uluslar- arası sanayi ürünleri ticareti devam etti. Aynı zamanda 1980’lerin ısınma yıllarında Altın Çağ’a kıyasla oransal olarak hızlandı. Kısa Yirminci Yüzyıl’ın sonunda gelişmiş kapitalist dünya, 1970’lerin başındakinden çok daha zengin ve daha üretkendi. Bu ülkelerin merkezi unsurunu oluşturdukları küresel ekonomi geniş çapta halen dinamikti. Yerkürenin belirli bölgelerinde ise, bir takım sorunlar ortaya çıkmaya başlamıştı. Afrika’da, Batı

⁴²⁸ Hobsbawm, *a.g.e.*, s.467.

Asya'da ve Latin Amerika'da kişi başına GSYH' deki büyüme kesintiye uğradı. Çoğu insan 1980'lerde fiilen yoksullaştı. Dünyanın bu kesimleri için 1980'ler ağır bir depresyon dönemi haline geldi ⁴²⁹.

1970'lerin sonunda bütün ileri kapitalist ülkeler "refah devletleri" haline gelmişti ve altı devlet (Avusturya, Belçika, Fransa, Batı Almanya, İtalya, Hollanda) toplam kamu gelirlerinin % 60'ından fazlasını refah için harcıyorlardı. Bu durum Altın Çağ'ın sonunda önemli sorunlara yol açtı. 1970'lerin başında ekonominin büyümesi, hızla yükselen enflasyonla, dünya para arzında görülen muazzam artışla ve Amerikan bütçesinde görülen büyük açıklarla canlılığını sürdürüyordu. Ekonomistlerin jargonuna göre sistem aşırı ısınmıştı. 1972'den itibaren OECD ülkelerinin gerçek GSYH'si % 7,5 gerçek sanayi üretimi ise % 10 oranında yükseldi. Ancak tarih 1973'e geldiğinde dünya ekonomisinde büyük bir kırılma olacaktı. Bir dönemi sona erdirecek olan gelişmeleri Hobsbawm'a göre dünya -1973'ten sonraki on yılları- bir kriz çağı olarak yaşadı ⁴³⁰.

Dünya genelinde bu dönem siyasal ve ekonomik istikrarsızlığın hakim olduğu onyıllar olarak yaşandı. Hobsbawm'a göre dünyada 1945'ten itibaren başında askeri rejim olayları geçmemiş herhangi bir cumhuriyet düşünmek bu dönemde zordur ⁴³¹.

Türkiye'de de döneme paralel olarak 12 Eylül 1980'de, üst düzey komutanlarca bir askeri darbe gerçekleştirildi. Ortaya çıkan yeni rejimin siyasi planda iki hedefi bulunmakta idi. Öncelikli olan ülkede asayişin sağlanması olmuştur. Bir diğer uzun dönemli hedefi ise, kitlelerin siyasetten uzaklaştırılmasıdır. Bu amaçla bütün siyasi partiler, dernekler, meslek kuruluşları, sendikalar kapatıldı.

⁴²⁹ Aynı yer.

⁴³⁰ Ay.es., s.333.

⁴³¹ Ay.es., s.403.

Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET)arasında 1960 öncesinde başlayan görüşmeler, 1963 yılında Ortaklık Antlaşması'nın imzalanmasıyla sonuçlandı. Bu tarihten sonra, Türkiye ile AET arasında gelişen ilişki, ara dönemler hariç, günümüze kadar süre gelmiştir. Ancak Türkiye'de 12 Eylül 1980'de gelişen askeri müdahalenin ardından, Türkiye 1980 yılının ortasına kadar sürecek olan bir izolasyona maruz kalacaktır. 12 Eylül uygulamaları ve parlamentonun kapatılması, Avrupa Konseyi'nin Türkiye'nin üyeliğini askıya alması ile sonuçlandı. Bu dönemde Türkiye ile Avrupa arasındaki ilişkilerde kısa süreli bir kopukluk yaşanacaktır.

Yeni anayasanın referandumda kabulü ile Kenan Evren cumhurbaşkanı görevini üstlenmiş oldu. Genel seçimler ise 6 Kasım 1983'te yapıldı. 24 Nisan'da bir çok yeni partinin kurulması ile seçime kadar geçen süre içinde siyasi hayat canlandırılmaya çalışıldı⁴³².

Seçim sonuçları, askeri rejimin ekonomiden sorumlu başbakan yardımcısı, Turgut Özal'ın kurduğu Anavatan Partisi'ni (ANAP) iktidara getirdi. ANAP, yaklaşık 19.800.000 seçmenin % 92,3 oranında katıldığı seçimde, oyların % 45,1'ini alarak birinci parti oldu ve 400 sandalyeli Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 211 milletvekiliği kazandı⁴³³. Seçimlere, kısa süre önce kurulan 15 siyasi partiden, 3'ü katılabildi.

İngiltere'de Mrs. Thatcher'ın ve ABD'de Ronald Reagan'ın yönetiminde olduğu bir dönemde başbakan olan Turgut Özal partisinin çatısı altında sosyal demokratları, liberalleri, milliyetçileri ve dinci muhafazakarları bir araya getirmeyi öngörüyordu. Amacı toplumda bir konsensüs yaratmak idi. ANAP'ın içinde

⁴³² İrvin Cemil Schick; Ertuğrul Ahmet Tanak, *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Belge Yay., 1992, s.395.

⁴³³ *Tarih*, TÜSİAD, İstanbul, 2002, s.324.

bulunduğu döneme denk düşen bu politik anlayışı, onun iktidara taşınmasında büyük etken olacaktır. ANAP'ın bu başarısı 1987 yılında gerçekleşecek olan Genel Seçimlere kadar sürecektir. Ancak bu tarihten sonra partinin seçimlerde aldığı oy oranlarında bir azalma yaşanacak; partinin seçimlerindeki bu başarısızlığı, parti içinde bir takım yönetim ve liderlikle ilgili tartışmalara neden olacaktır.

Turgut Özal'ın 1989'da cumhurbaşkanlığına seçilmesi, parti içi huzursuzluğa yeni bir boyut kazandırdı. Özal'ın desteklediği Yıldırım Akbulut, ANAP genel başkanı olduysa da, bu durum fazla uzun sürmedi. 1991 yılında yerine başbakan olarak Mesut Yılmaz seçildi.

Aynı yıl yapılan genel seçimlerden sonra Süleyman Demirel'in başbakanlığında ki DYP-SHP koalisyon hükümeti kuruldu. Bundan sonra Türkiye'de koalisyon hükümetleri dönemi başladı. Bu dönem AKP'nin 3 Kasım 2002 genel seçimlerinde 363 milletvekili çıkararak tek başına iktidarı ele alışına kadar sürecektir.

Hobsbawm dünyada işçi ve sosyal demokrat hükümetlerin 1990'larda 1950'lere oranla daha az yaygın hale geldiklerini ifade etmektedir⁴³⁴. Geleneksel siyasetler bu dönemde kendilerini reformdan geçirme ihtiyacı duymuştur. Özal dönemiyle birlikte Türkiye'de uygulamaya konulan neo-liberal politikalar, 1990'lı yıllardan sonra sonuçlarını vermeye başladı. Piyasa yönelimli uygulamalarla birlikte yaşama geçirilen ekonomi-politikalar sonuçlarını vermeye başladığı andan itibaren, toplumda önemli bir oranda güven duygusunu azaltmıştır. Toplumsal sınıfların varolan yapısını hızla parçalanmasına neden olduğu ölçüde, hoşnutsuz olan kesimlerin kendilerini temsil edecek yeni arayışlara yönelmesine neden olmuştur.

⁴³⁴ Hobsbawm, *a.g.e.*, s.481.

Siyasal düzeyde ortaya çıkan hoşnutsuzluk uçta yer alan sağ partilerin güçlenmesine yol açmıştır.

II.3.2. Türkiye’de Neo-liberal Uygulamalar

Geç 1970’ler dünyada artık işlemez hale gelen Keynesçi ekonomi politikalarının yerine neo-liberal politikaların uygulamaya konulduğu bir dönem oldu. Neo-liberal politikaların tek bir uygulama biçimi yoktu. Bu rejimi uygulayanların en büyüğü olan ABD, “resmen mali tutuculuğa (yani dengeli bütçeler) ve Milton Friedman’ın monetarizm’ine bağlı olmakla birlikte, 1979-1982 depresyonundan çıkış yolu bulmak için Keynesçi yöntemleri kukan[ağabeylmiştir]”⁴³⁵

Türkiye’de serbest piyasa yönelimli politikaların uygulamaya konulduğu 1980’li yılları tanımlayan en önemli iki değişken serbest piyasa ve uygulamalarını olanaklı kılacak güçlü bir devletin inşa edilmesidir. Uygulamaya konulan ekonomi politikalarının en önemli özelliği iktisadi artığın, ücretli emek ve kırsal gelirlerin üzerinden sağlanmasıdır. Söz konusu dönemde, reel üretim artışlarının görece yavaş olmasına karşın ihracatta görülen sıçrama, “emek gelirlerinin düşürülerek yurt-içi tüketim talebinin kısılması ve bu yolla elde edilen artığın ihracata yönelik sanayi sermayesine yönelmesi [ni]”⁴³⁶ sağlamıştır.

Ekonomik değişkenlerin, toplumsal ilişkiler ve gündelik yaşam üzerinde doğrudan bir etkisi mevcuttur. Bu anlamda 1996 yılı, uygulanan ekonomi politikalarının sonuçlarının özellikle toplumsal alan üzerinde belirleyiciliğinin arttığı

⁴³⁵ Ay.es., s.475.

⁴³⁶ Fuat Ercan, “Türkiye’de Sosyal-Ekonomik-Politik Panorama”, 95-96 *Petrol-İş*, Petrol-İş Yay., İstanbul, 1995, s. 40

önemli bir yıl olmuştur. Ekonomik uygulamalar, toplumsal alanı tahrip ettiği ölçüde toplumsal yaşam, artan oranda kırılğan bir hal almıştır.

Hobsbm bu dönemi “Henry Ford’un değil Benetton’un çağı”⁴³⁷ olarak tanımlamaktadır. Yeni döneme ait Post-Fordist üretim esnek bir çalışma ve istihdam modelini esas alıyordu. Bu sistemin uygulanması ile çalışma hayatında meydana gelen değişim çalışma süresinin uzaması, kayıt-dışı istihdam gibi bir takım sorunları da beraberinde getirdi. Türkiye’de özellikle home-work adı verilen kayıt-dışı istihdam etkin olmuştur. İstanbul çevresinde yapılan bir araştırmaya göre, % 90.4’ü evli ve vasıfsız olan kadın işçilerin parça başına maliyeti, asgari ücretle işe alınmış olan işçinin yarattığı birim maliyetin çok altında olmaktadır. Dolayısıyla bu sistem içinde çalışan kadınlar parça başına aldıkları düşük ücretleri, her türlü sosyal güvenlik ve istihdam güvencesinden yoksun olmaları dolayısıyla ücretli emek içinde en konumu ifade etmektedir⁴³⁸.

Kriz Onyılları’nda gelişmiş kapitalist dünyada ekonomik büyüme, sanayi devrimi ancak 1960’larda başlayan Yeni Sanayileşen Ülkeler’in bazıları dışında Altın Çağ dönemine kıyasla ayırt edici biçimde daha yavaş olmakla birlikte devam etti. 1991’e kadar ileri ekonomilerin kolektif GSYH’sindeki büyüme 1973-1975 ve 1981-1983 resesyon yıllarında kısa durgunluk dönemleriyle nadiren kesintiye uğradı. Dünya büyümesinin motoru olan uluslararası sanayi ürünleri ticareti devam etti. 1980’lerin ısınma yıllarında Altın Çağ’a kıyasla oransal olarak hızlandı. Buna karşın Afrika’da, Batı Asya’da ve Latin Amerika’da kişi başına GSYH’deki büyüme kesintiye uğradı. Çoğu insan 1980’lerde fiilen yoksullaştı. Hobsbawm’ın ifade ettiği gibi dünyanın bu kesimleri için “1980’lerin ağır bir depresyon dönemi olduğu

⁴³⁷ Hobsbawm, *a.g.e.*, s.466

⁴³⁸ 95-96 *Petrol-İş*, Petrol-İş Yay., İstanbul, 1995, s. 647.

hakkında kimsenin ciddi bir kuşkusu yoktu”⁴³⁹. Türkiye’de milli gelir açısından soruna bakıldığında 1994 yılında 130 milyar dolar olan milli gelirin, kişi başına düşen oranı ortalama 2 bin 161 dolar idi⁴⁴⁰. Milli geliri nüfusa eşit böldüğümüzde açığa çıkan, ortalama kişi başına gelirdir. Oysa Türkiye’de milli gelir, ülke nüfusunun belirli dilimlerine (% 20’lik) bölünerek analiz edildiğinde milli gelirin eşit paylaşılmadığı açığa çıkmaktadır. Tablo:26’dan görülebileceği gibi 1987 yılı ile 1994 yılı arasında fakir olan daha fakir, zengin olan ise daha zengin bir konuma gelmiştir. 1987 yılı ile 1994 yılı arasında en yüksek gelire sahip olanların, sahip olduğu % 49,95’lik oran bu yıllarda artarak % 54,9’a çıkmıştır. Aynı yıllarda en düşük gelire sahip ilk % 20’lik grup 5.24’lük oran bu yıllarda daha da gerileyerek % 4,9’a düşmüştür. Tablo incelendiğinde en düşük gelirden en yüksek gelire doğru sıralandığında ikinci % 20’nin de gelir kaybettiği görülmektedir. Gelir dağılımında artan eşitsizliğin kaynağı, bu dönemde faiz getiren sermayeye yapılan ödemelerdir. Ayrıca gelir dağılımındaki bu eşitsizlik, toplumsal sınıflar arasındaki eşitsizliğin de arttığının bir göstergesidir.

Tablo 26: Hanelerin %20’lik Dilimlere Göre Kullanılabilir Geliri (1987-1994)⁴⁴¹

Hane Halkı	Türkiye		Kent		Kır	
	1987	1994	1987	1994	1987	1994
Toplam	100	100	100	100	100	100
Birinci %20	5.24	4.9	5.43	4.8	5.21	5.6
İkinci %20	9.61	8.6	9.33	8.2	10.03	10.1
Üçüncü%20	14.06	12.6	13.6	11.9	14.98	14.8
Dördüncü%20	21.05	19	20.71	17.9	21.97	21.8
Beşinci %20	49.95	54.9	50.93	57.2	47.82	47.7
Gini Katsayısı	-	0.49	-	0.51	-	0.41

⁴³⁹ Hobsbawm, *a.g.e.*, s.467.

⁴⁴⁰ Ercan, *a.g.m.*, s.41.

⁴⁴¹95-96 *Petrol-İş*, Petrol-İş Yay., İstanbul, 1995, s. 42.

Dünyada Kriz Onyılları'nda ortaya çıkan toplumsal eşitsizlik Hobsbawm'a göre gelişmiş piyasa ekonomilerinde henüz yaşanmamasına karşılık, dünyanın önemli bir bölümü için ciddi bir sorunu teşkil ediyordu. Avustralya, Yeni Zelanda, ABD, İsviçre arasında hane halkının en tepedeki % 20'si en alttaki beşte birin ortalama sekiz ile on katı kadar gelire sahipti. Öte yandan bir toplumsal eşitsizlik abidesi olan Brezilya'da nüfusun en alttaki % 20'si kendi aralarında ulusun toplam gelirinin % 2.5'ini bölüşürken, en tepedeki % 20 neredeyse bu gelirin üçte ikisinden yararlanıyordu⁴⁴².

Türkiye'de 1980'li yıllardan itibaren değişim sürecine giren en önemli alanlardan biri de kamusal alan olmuştur. 1991 yılında bütçe açığı 33 trilyonken 1995 yılında bu açık 317 trilyona çıkmıştır⁴⁴³. Bütçe açığı, kamu harcamalarının kısılmasıyla giderilmeye çalışılmıştır. 1991 yılında yatırımların toplam harcamalara oranı % 9 iken bu oran, 1995 yılında % 5,2 düşmüştür⁴⁴⁴.

1990'lar, özellikle 1996 yılı, hükümetler için kaynak arama yılları olmuştur. Devletçilik uygulamalarının bir sonucu olarak, özellikle sanayide önemli bir konuma sahip KİT'ler bu dönemden itibaren hızla özelleştirilerek, kaynak yaratılmaya gidilmiştir. Kamusal alanın özel sermayeye devredilmesi anlamına gelen bu uygulama ile, bütçeye ek bir katkı amaçlanmıştır.

Türk Lirasında 1994 yılından itibaren hızlı bir değer kaybı yaşandı. Tablo:27'den de izlenebileceği gibi 1996 yılında 1 TL=100.000 dolara denk gelen bir değer kaybına uğrayacaktır. Paranın değer kaybı, toplum için temel ihtiyaç maddesi olan ekmeğin fiyatında % 150'lik bir oranda artış yarattı (Bkz. Tablo 28). Son iki yılda ürün fiyatlarındaki artış yüksek bir orandadır. Temel ihtiyaç olan ekmeğin

⁴⁴² Hobsbawm, *a.g.e.*, s.469.

⁴⁴³ Ercan, *a.g.m.*, s.45.

⁴⁴⁴ 95-96 *Petrol-İş*, Petrol-İş Yay., İstanbul, 1995, s. 577

yanında kültürel bir ihtiyaç olan gazete fiyatlarındaki artış, enflasyonun 1994 ve 1996 yılında ulaştığı boyutu göstermektedir.

Tablo 27: Doların Önlenebilir Yükselişi (1 Dolar=TL)⁴⁴⁵

	5 Nisan Kararları	DYP-SHP (CHP) Koalisyonu	ANAP-DYP Koalisyonu	REFAHYOL Koalisyonu	Kasım 1996
Nisan 1994	33.000				
Ekim 1995		51.000			
Mart 1996			683.000		
Tem. 1996				82.950	
Kasım 1996					100.000

Tablo 28: Bazı Tüketim Maddelerinin Yıllara Göre Fiyatları⁴⁴⁶

	1998	1990	1992	1994	1996
Ekmek	200	600	1.500	6.000	15.000
Gazete	400	1.000	4.000	12.000	50.000
Su (1.5 L.)	350	1.000	2.200	5.400	35.000
Kola (1 L.)	700	2.000	5.450	15.700	70.000

II.3.3. İstihdam Sorunu

Hobsbawm Altın Çağ'ın bir kuşak boyunca genellikle tasfiye etmiş olduğu sorunlar –yoksulluk, kitlesel işsizlik, sefalet, istikrarsızlık- 1973'ten sonra yeniden ortaya çıktığını ifade etmektedir.⁴⁴⁷ Büyüme, 1974-1975, 1980-1982'de ve 1980'lerin sonunda meydana gelen küçük resesyonlardan ayrı olarak bir kez daha şiddetli çöküşlerle kesintiye uğradı. Batı Avrupa'da işsizlik 1960'larda ortalama % 1.5'ten 1970'lerde % 4.2'ye yükseldi. 1980'lerde Avrupa topluluğu ülkelerinde ısınmanın en yüksek noktasında ortalama % 9.2 iken, 1993'te % 11 idi. İşsizlerin yarısı (1986-1987) bir yıldan, üçte biri iki yıldan daha fazla bir süre işsiz kalmıştı. Türkiye'de ise yatırım miktarında 1990'lı yıllarda meydana gelen düşüşler,

⁴⁴⁵ Ay. es., s.48.

⁴⁴⁶ Aynı eser.

⁴⁴⁷ Hobsbawm, a.g.e., s.468.

beraberinde ekonominin yeni istihdam yaratma kapasitesinin düşmesine neden oldu. İşgücü artışı 1993'te % 1 oranında düşerken, 1994'te % 4,1 oranında artmıştır. İstihdam ise 1993'de % 0,2 artarken 1994'te bu artış % 2,8'dir (Bkz.. Tablo:29). Tüm bu sonuçlar değerlendirildiğinde Türkiye'de tahmini işsiz sayısı 6 milyon dolayında ve oranı da % 30'a yakındır. Bu oranlar OECD ortalamasında % 14,8, gelişmekte olan ülkeler ortalaması ise % 27,8'dir⁴⁴⁸. Türkiye bu yıllarda, önemli bir oranda istihdam sorunu yaşamaktadır. İstihdam altında bulunan işçi ücretlerinde ise dönem içinde yüksek bir oranda gerileme söz konusudur. 1970-1992 dönemi Türkiye'deki ücretin katma değere oranları % 29'dan % 25'e düştü. 1985-1992 dönemi "az ve orta gelişmiş" ülkeler kıyaslamasında Türkiye % 19,2 ile en alt sırada yer almıştır⁴⁴⁹. Kamu çalışanlarında ücret artışında 1992 yılından itibaren bir gerileme yaşanacaktır. (Bkz. Tablo:30) Kamu maaşlarında en büyük düşüş % 30,5 oranıyla 1994 yılında yaşanmıştır. 1996 yılında yapılan % 89,5'lik artış önceki dönemde gerçek ücretlerde görülen önemli kayıplardan dolayı yüksek bir getiri olmamıştır.

Tablo 29: Nüfus İşgücü İstihdam (Yıllık Ortalama % Değişim)⁴⁵⁰

	1991	1992	1993	1994	1995	1996
Nüfus	2.2	2.2	2.2	2.1	2.2	2.2
Sivil İşgücü	1.9	0.3	-1.0	4.1	2.3	1.1
Sivil İstihdam	2.1	0.2	0.2	2.8	3.7	2.1

⁴⁴⁸ 1990'larda *Türkiye İşçi Sınıfı*, DİSK-AR, s.16.

⁴⁴⁹ *95-96 Petrol-İş*, Petrol-İş Yay., İstanbul, 1995, s. 338

⁴⁵⁰ DİE, Türkiye İstatistik Yıllığı 1996.

Tablo 30: 1992-1996 Yılları Enflasyon ve Kamu Çalışanları Ücret Artış Oranları (Endeks 1987=100)⁴⁵¹

Yıllar	Enflasyon Artışı %	Kamu Çiş. Ücr. Art. %
1992	70.1	57.2
1993	66.1	45.9
1994	106.3	30.5
1995	93.6	41.1
1996	79.4	89.5

Türkiye’de sosyal güvenlik kuruluşları olarak mevcut yasalara göre; SSK, Emekli Sandığı, Bağ-Kur, İş ve İşçi Bulma Kurumu, Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu ve Kızılay olarak belirlenmiştir. Üyelerinden prim toplayıp, sigorta hizmet ve olanakları veren kuruluşlar ise SSK, Emekli Sandığı ve Bağ-Kur’dur. Tarım ve sanayi işçilerinin başlıca sosyal güvenlik kuruluşu SSK’dır. Türkiye’de, diğer gelişmiş ülkelerin aksine, aile yardımı ve işsizlik sigortası, sosyal güvenlik uygulamalarından uzak kalmıştır.

Hobsbawm’a göre dünyada Kriz Onyılları boyunca sendikalarda önemli nicelik azalmaları yaşandı. Mevcut bu durum hem ekonomik depresyon hem de neo-liberal politikaların sonucuydu⁴⁵². Türkiye’de SSK’lı işçiler açısından sendikalaşma eğilimi, 1980’li yıllardan itibaren düşüş yaşamaktadır. Toplu iş sözleşme kapsamı işçi sayılarına dikkatle tahminin olarak yapılan hesaplamalara göre 1996 tahmini olarak yapılan hesaplamalara göre 1996 yılında sendikalı işçi sayısı 1 milyonun altına düşmüştür. Bu üye sayısı 1970’li yılların başlarında görülen sayıya denk gelmektedir. Memur kesimi için tekrar sendikalaşma 1990’lı yıllarda başladı. Bu nedenle 1980 sonrası değişim grafiğini vermekten uzak bir konuma sahip olduğu için, memurların sendikalaşma oranları üzerinde durulmayacaktır.

⁴⁵¹ 95-96 Petrol-İş, Petrol-İş Yay., İstanbul, 1995, s. 578.

⁴⁵² Hobsbawm, a.g.e., s.478.

II.3.4. Sosyal Yaşamda Meydana Gelen Değişimler

Üçüncü bin yılı yaşayan dünyada özellikle iktisadi alanda gözlemlenen en önemli değişim, bilgi ve enformasyonun zaman içinde daha bir ön plana çıkması ve giderek toplumsal yaşamın şekillenişinde daha önemli bir unsur haline dönüşmesidir. Küresel ölçekte meydana gelen bu değişim, insan kaynaklarına yapılan yatırımın temel kalkınma projelerinin başarısının, olmazsa olmaz koşulu haline gelmiştir. İnsan kaynaklarına yönelen yatırımın içlerinde en önemlisi çocukların öğrenim olanaklarıdır.

Bu çerçevede, çocukların öğrenimi, tüm yönetimler için çözümlenmesi gereken temel sorunlardan birisidir. Ülkelerin öğrenim düzeyleri ile kalkınma düzeyleri doğru orantılıdır. Ülkelerin zaman içinde, kalkınma ile öğrenim ve eğitim düzeyleri birlikte gelişmiş ve bunlar aralarında doğru orantılıdır.

Türkiye’de eğitim ve öğrenim sorunu oldukça fazla gündeme gelmesine karşın, okuma-yazma sorunu güncelliğini halen sürdürmektedir. Bunun yanında öğrenim alanında temel kalkınma modeli, kız çocuklarının da öğrenim ortamlarına kazanılmasını amaçlamasına karşın, bu sorunlar tamamen çözülememiştir. 1997 yılında 8 yıllık temel eğitime geçilmiş olması ve o dönemden günümüze kadar, bu programı destekleyici bir çok projenin hayata geçirilmesi, eğitim-öğretim alanında azımsanmayacak bir gelişmeye neden olmuştur.

Okullaşma oranı 1990’lı yıllarda, özellikle gelişmiş piyasa ekonomilerine sahip ülkelerin oldukça gerisinde kalmıştır. Tablo:31’den görülebileceği gibi, temel eğitim çocukları kazandırmada ve bilişsel zekanın gelişiminde önemli bir yere sahip olan, okul öncesi eğitim, Türkiye’de özellikle o dönem için fazla gelişmemiştir. Günümüzde ise, okul öncesi eğitimin üzerinde titizlikle durulmaktadır.

Tablo 31. Bazı Ülkelerin Okullaşma Oranları (1996)(%)⁴⁵³

Ülkeler	Okul öncesi	İlkokul	Ortaokul	Lise ve Dengi	Yüksekoku l
Almanya	70-95	99-100	98-100	85-95	18-31
Japonya	42	99.9	92	92	34.4
Fransa	90	99	99	80	49.3
ABD	55-95	98-100	93-100	85-95	63.1
Türkiye	6.1	96.8	67.8	46	23.2

1990’larda yoksul ülkelerde yaşayanlar büyük ve belirsiz kayıt dışı ya da paralel ekonomiye katıldılar. Bu tarz ekonomik faaliyet içinde yer alan erkekler, kadınlar ve çocuklar, Hobsbawm’a göre “kimse nasıl olduğunu bilmese de”⁴⁵⁴ küçük işler, hizmetler, geçici işler ile uğraşarak yaşıyorlardı. Çocuklar yeni dönemde en fazla sömürülen kesimi oluşturuyorlardı. Türkiye’de çocuk kavramının birbirine benzer ancak farklı işitsel özelliklere sahip birkaç anlamı vardır. Bazı kesim için soyunun devamı olma anlamına taşırken; bir başka kesim için hazır işgücü anlamında olabilmektedir. Özellikle çocuklar tarım alanlarında çok fazla oranlarda çalıştırılmaktadır. Birleşmiş Milletler 15 yaş altını çocuk olarak kabul etmektedir. Ancak bu oran Türkiye’de daha alt sınırlara çekilmekte (özellikle çocukların erken yaşta istihdamı bunda etkili olmakta) ve DİE gibi bir kurum için dahi bu kriter kullanılmaktadır. Türkiye’de çocukların istihdamı önemli oranlara ulaşmıştır. İşveren tarafından kaçak yollarla çalıştırılan çocuk işçiler, herhangi bir güvenceleri olmadan, bu işlerde yer almaktadırlar. Ayrıca çocukların çalışma alanları da oldukça farklı ve fazla bir konuma sahiptir (Bkz. Tablo:32).

⁴⁵³95-96 *Petrol-İş*, Petrol-İş Yay., İstanbul, 1995, s. 604.

⁴⁵⁴ Hobsbawm, *a.g.e.*, s.479.

Tablo 32. İktisadi Faaliyet Koluna Göre İstihdam Edilenler (1995)⁴⁵⁵

Yaş grubu	Tarım Orm. Avcl. ve Balıkçılık	Mdn. Tşoc.	İmalat Sanayi	İnşaat Byndl	Ticaret Otel Lknt.	Ulaş Haber Depo	Mali Kurum Sigorta	Toplam Hizm.
12-14	556.00	-	93.00	-	36.00	2.00	1.00	54.00
15-19	1.467.00	2.00	454.00	81.00	258.00	28.00	30.00	194.00
20-24	1.018.00	6.00	412.00	120.00	309.00	56.00	61.00	214.00
25-29	904.00	12.00	494.00	176.00	393.00	122.00	69.00	360.00
Top.	3.945.00	20.00	1.453.00	393.00	996.00	208.00	161.00	822.00
Ülke Geneli	10.227.00	131.00	2.948.00	1.228.00	2.612.00	854.00	487.00	2.779.00

II.3.5. Türkiye’de Bilimsel Araştırma

Ekonomik kalkınmanın ön koşulu olan teknoloji üretimi, dünden bugüne Türkiye’nin çözmesi gereken en önemli sorunlardan biridir. Özellikle 1961 yılında planlı kalkınma döneminin başlamasıyla, teknolojik ilerlemeyi kalkınma planlarına paralel biçimde sürdüreceği bir kurumun varlığına ihtiyaç duyulmuştur. Bu amaçla 17 Temmuz 1963’te çıkarılan bir kanunla, merkezi Ankara’da bulunan Başbakanlığa bağlı, mali, idari özerkliği ve tüzel kişiliği olan Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) kuruldu.

TÜBİTAK’ın ilk 10 yılı, araştırma-geliştirme(A+G) faaliyetlerinin öneminin anlaşılması ve araştırmacıların yetiştirilmesine yönelik uygulamaları kapsamaktadır. Sonraki dönemlerde, somut araştırma çalışmalarına ağırlık veren kuruluş, bilimsel ve teknik hayatın gelişmesinde önemli role sahip olmuştur. Kuruluş 1966 yılından itibaren bilim, teknik, hizmet ve teşvik kategorilerinden oluşan TÜBİTAK ödülleri, bilim adamlarına ulaştırmaktadır.

⁴⁵⁵95-96 Petrol-İş, Petrol-İş Yay., İstanbul, 1995, s. 608.

Türkiye’de cumhuriyet dönemi boyunca belli başlı alanlarda araştırma kurumları oluşturulmasına karşın, TÜBİTAK’ın kuruluşunun Türk bilim yaşamında özel bir yeri vardır. İlk kez devlet, bilimsel ve teknolojik araştırmayı bir bütün olarak ele almış ve bu yöndeki gelişme için etkin bir kurumsal yapı oluşturmuştur. Bir yandan devletin bu alandaki politikasının yürütücüsü olan TÜBİTAK, bir yandan da kendisi doğrudan araştırma yapan bir merkez konumundadır. Günümüzde TÜBİTAK bünyesinde, Marmara Bilimsel ve Endüstriyel Araştırma Enstitüsü, Yapı Araştırma Enstitüsü, Temel Bilimler Araştırma Enstitüsü ve Balistik Araştırma Enstitüsü olmak üzere dört ayrı araştırma merkezi bulunmaktadır.

Türkiye’de 1981 yılı verilerine göre, kamu ve üniversite kesiminde tam gün bilimsel ve teknolojik araştırma çalışmalarına katılan 3500 kadar araştırmacı vardır. Bunların bilim dallarına göre dağılımı Tablo:33’te verilmiştir. Özel sektörde ise 1982 yılında 35’i doktoralı olmak üzere toplam 785 araştırmacı çalışmaktadır.

Tablo 33: Devlet Sektöründe Tam Gün Çalışan Araştırmacılar,1981⁴⁵⁶

Meslekler	Oran %
Tıp	37.2
Mühendislik	19.3
Temel Bilimler	13.2
Sosyal Bilimler	12.6
Tarım	17.4

Bilim dallarına ve sosyo-ekonomik amaçlı sektörlerle göre, araştırma ödeneklerinin 1973-1981 yılları arasındaki sektörlerle ödeneklerin diğerlerine göre fazlalığıdır. (Bkz. Tablo:34) Bir bütün olarak tarım sektöründeki bilimsel ve teknolojik araştırma çalışmaları, günümüzde Türkiye’deki araştırma potansiyelinin

⁴⁵⁶Hikmet Özdemir, “Cumhuriyet Döneminde Bilimsel ve Teknolojik Araştırma”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 3, İletişim Yay., İstanbul, 1983, s. 274.

en büyük kısmını oluşturmaktadır. Teknoloji geliştirmekte olan Türkiye için önemli bir alandır.

Tablo 34: Bilim Dallarına Göre Araştırma-Geliştirme Harcamaları,1981⁴⁵⁷

Meslek Dalları	Oran %
Tıp	16.1
Mühendislik	15.7
Temel Bilimler	11.2
Sosyal Bilimler	2.2
Tarım	54.6

Kısa Yirminci Yüzyıl Hobsbawm'a göre esas olarak insanlık trajedisinin yaşandığı bir çağ olmasının ötesinde, insanlığın ilerlediği bir çağ olarak anılacaktır⁴⁵⁸. Türkiye'de yeterli olanaklara sahip olunmamasına karşın her geçen gün bilim alanında gelişim gösterilmektedir. Teknolojinin gelişim seyr de buna paralel bir görünüm izlemektedir.

⁴⁵⁷Özdemir, *a.g.e.*, s. 274.

⁴⁵⁸ Hobsbawm, *a.g.e.*, s.636.

SONUÇ

Kısa Yirminci Yüzyıl, arkasında topyekün savaşları, açlığı kitlesel işsizliği ama aynı zamanda düşünsel ve kültürel alanda birçok ilerlemeyi kaydederek, yeni bir yüzyıla evrildi. Bu yüzyıl, içerisinde tüm uç unsurları barındırmakla beraber, insanlığın kültürel inşasındaki ortak anlarını da tarihe kaydetti. Hobsbawn Kısa Yirminci Yüzyıl'ı şu son sözleri ile sonlandırmıştır: “ Nereye doğru gittiğimizi bilmiyoruz. Bildiğimiz tek şey, tarihin bizi bu noktaya ve neden getirdiğidir”⁴⁵⁹. Oysa aynı yazar İmparatorluk Çağı'nın sonu için gelecek hakkında umuda yer veren, “yirminci yüzyılda dünyanın daha iyi olacağına ilişkin kanıtlar mevcuttur. Eğer dünya kendini yok etmemeyi başarır [bunun imkansız olmasının yanında, değişen konjonktüre de atıfta bulunmuş] bu olasılık da güçlenecektir”⁴⁶⁰ sözleriyle bu dönem için son noktayı koymak istemişti.

Yirminci yüzyıl insanlığın beraberinde getirdiği ortak mirasın tahrip etmenin ötesinde onu alt-üst ederek, ömrünü tamamladı. Aydınlanma Çağı'nın ürünleri bu dönemde, öngörülemez şekilde yıkıma uğradığı ve işlevsiz hale getirildi. Bununla birlikte insanlık zaman zaman kendisini yeniden onaracak malzemelere ihtiyaç duydu. Ancak tüm bu çabalar, hızla gidilmekte olan çöküşü engelleyemedi. Çoğu zaman dünyanın bir çok bölgesinde ekonomiler iflas etti. Kitlesel işsizlik ve kitlesel göç dalgaları yüzyıla damgasını vurdu. İnsanlık bir yandan salgın hastalıklarla mücadeleyi öğrenirken, aynı zamanda insanlık onurunu kıran uygulamalara da zamanı içinde yer verdi. Dünya savaşları global ölçekte kutuplaşmalar yaşamı aynı zamanda tekrar tekrar yarattığı gibi; onun sonunu hazırlayan bir dinamik olmayı başarabildiler. Peki ama insanlık bu duruma nasıl

⁴⁵⁹ Eric Hobsbawn, *Kısa 20. Yüzyıl*, Çev. Yavuz Alogan, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1996, s.666.

⁴⁶⁰ Eric Hobsbawn, *İmparatorluk Çağı (1875-1914)*, Çev. Vedat Aslan, Dost Kitabevi, Ankara, 1999, s.367.

gelmişti? Hobsbawn'ın Kısa Yirminci Yüzyılı'nın da temel çıkış noktasını ve amacını oluşturan bu soru çalışmanın bütününde ele alınmaktadır. Hobsbawn olayların neden böyle geliştiğini ve nasıl bu noktaya geldiklerini anlamayı ve açıklamayı kendisine görev edinmiştir. Ona göre olayların tahminini yapmak pek olası olmamakla birlikte, olaylar hakkında trendler yakalanabilir. Çünkü Kısa Yirminci Yüzyıl'da dünyanın tarihinin büyük bir kısmının dinamikleri türevseldir.

Hobsbawn çalışmasında gelişmiş kapitalist dünyanın yanında komünist dünyaya ve az gelişme gösteren dünyaya da yer vererek, yüzyıla ait dinamikleri farklı coğrafyalarda, ama daha çok farklı sosyo-ekonomik ve siyasal yapılarda ele almış; bir nevi elindeki dinamiklerin sağlamasına gitmiştir. Genelde iki artı iki eşittir dört şeklinde formüle edemeyeceğimiz kadar kaygan, kırılğan, yerel olan bu yapılar meraklılarını hayrete düşürecek ölçüde karşılıklı uyum içinde olmuşlardır. Yirminci yüzyıl için bir standardın ortaya konulması gerekirse, her dinamiğin kendi içinde ancak mevcut konjoktüre bağımlı olarak yaşamını sürdürmüş olduğu söylenebilir. İşsizliğin, ekonomik uçurumun eşzamanlılığı yanında, toplumsal ve kültürel devrimlerin de eşzamanlılığı, yüzyıla hakimdir. Ama en çok yıkımlar toplumlar arasında ortak paydayı oluşturmuştur.

Çalışmamızın asıl konusuna gelinecek olursa, Türkiye'nin mevcut konjoktür içerisindeki yerinin tespiti, bu duruma paralel olarak, sahip olduğu iç dinamiklerin dış dinamiklerden ne oranda etkilendiği şeklinde tanımlanmış olan soruların yanıtlarının aranması temel amacımız idi. Yapılan tüm incelemeler, Türkiye'nin dünya ile arasındaki diyalektik bağın güçlü olduğunu kanıtlamıştır. Dünya üzerinde "tek bir ada" gibi yaşamayan tüm ülkeler gibi, Türkiye de Aşırılıklar Çağı'ndan kendi payına düşeni yaşayarak günümüze gelebilmiştir.

Hobsbawn'ın Felaket Çağı, imparatorlukların son bulmasıyla başlatılmıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nun 1 Kasım 1922'de resmi varlığının sona ermesi, Türkiye'nin küresel ölçekte görülen değişimler ile arasındaki bağı önemli bir sonucu olmuştur. Savaş ayrıca Türkiye'nin tarımsal ekonomisinde de olumsuz etkilere yol açmış, tarımsal üretimde önemli gerilemelere neden olmuştur. 1920'li yıllar ise, ihracata yönelik tarımsal üretimin yeniden canlanıp yükselme gösterdiği bir dönem olacaktır. Ancak 1929 Ekonomik Bunalımı tüm dünyada tarımı olumsuz etkilediği gibi Türkiye'de de 1929 ile 1932 arasında ihracat ürünlerinin oranında düşmeye neden oldu. Bu durum Türkiye'nin tarımsal politikasının değişmesine ve dünyada da uygulandığı gibi destekleme uygulamalarına geçilmesine yol açtı.

Küresel düzeyde yaşanan sanayileşme politikaları Türkiye'de 1923-1950 arasında devletin temel ekonomi politikası olmuştur. Sanayileşmede görece iyileşme görülen bu dönemi, 1929 Ekonomik Bunalımı kesintiye uğratan ve hükümetin ithal ikamesine dayanan bir sanayi programı benimsemesi sonucunu doğuracaktır. Hobsbawn'dan öğrendiğimize göre aynı yıllar içinde ABD gibi gelişmiş kapitalist ülkeler de ithal ikame uygulaması benimsemiştir. Dünya çapında ticaret hacminde yaşanan daralma, ekonomide kendine yetme eğilimi ve Türkiye'de de liranın sürekli değer kaybı; ihracat malları fiyatlarında önemli düşüşler ve ihracat güçlükleri olarak belirdi. Türkiye'de 1930-1932 yılları, ekonomik politikada devletçi yönde arayış çabası içinde geçti. Dünyada olduğu gibi Türkiye'de de devletin ekonomik hayattaki rolü arttı.

İkinci Dünya Savaşı'nın başında SSCB ve Nazi Almanyası, ekonomilerini fiziksel olarak denetleyebilecek mekanizmalara sahipti. SSCB bu dönemde

Almanya'nın da uyguladığı planlı ekonomileri kendine temel aldı. Türkiye'de ise 1930'larda planlı sanayi dönemine geçilerek sanayi geliştirilmeye çalışılmıştır.

Ekonomik Bunalım olumsuz etkisini en fazla istihdam alanında gösterdi. 1924-1929'da belirli bir oranda artış göstermiş olan işsizlik, 1932-1933 döneminde küresel ölçekte yoğun olarak hissedildi. Türkiye'de ise işsizlik açısından dönüm noktası 1945-1950 yılları oluşturmaktadır. Nüfusun yılda %2,5 gibi döneme özel artış ile tarımda makineleşme bu durumun ortaya çıkmasında etkili olmuştur. 1945'ten önce, özellikle küresel işsizliğin en sıcak dönemlerinde, Türkiye'de istihdam edilen nüfusta herhangi bir düşüş görülmemesi, devletçi uygulamaların yeni istihdam alanlarını yaratmasından ileri gelmektedir.

Türkiye'de Felaket Çağı sürersince uygulanan ekonomi politikaları gayri safi yurtiçi hasıla oranlarında etkisini gösterdi. 1920'lerin ortası ile 1930'ların sonu arasında GSYH %45 oranında artmıştır. İkinci Dünya Savaşı yıllarında ise 1930'ların sonlarına göre önemli ölçüde düştü. Türkiye bu savaşa fiili boyutuyla katılmamasına karşın, savaşın tüm etkilerini dünya ile birlikte paylaşmıştır.

Esas olarak gelişmiş kapitalist ülkelere ait olan Altı Çağ, bu ülkelerden başlamak üzere dünyanın hemen hemen her yerinde refah dönemi olarak yaşanmıştır. 1950-1952 yılları arasında hektar başına tarım üretimi iki katına çıkmış, benzer bir oradaki büyüme sanayi sektöründe de yaşandı. GSYH 1960'lar boyunca gelişmiş kapitalist ülkeler başta olmak üzere küresel ölçekte büyüdü. Özellikle 1960'lardan sonra işsizlik sorunu azaldı.

Türkiye 1946 yılından itibaren serbestleşmeye yönelik dış ticaret ile iç pazara dayalı bir sanayileşme programından çok, tarıma, madencilığe, altyapı yatırımlarına ve inşaat sektörüne önem veren bir kalkınma anlayışına sahip oldu.

Ancak 1970'lere gelindiğinde, milli gelirdeki gelişimde sanayinin etkisi deha fazla olabilecektir. Altı Çağ boyunca Türkiye'de çalışan nüfusu istihdam sorunları devam etmiş olup 1960'ların ortalarından itibaren yaşanan işçi göçü, Türkiye'de işsizliğin ekonomik ve toplumsal sorunlarını doğrudan yaşamasına engel teşkil etti. Çalışan nüfusun aldığı ücretlerde görece bir iyileşme yaşanmasına karşın, hayat standartlarında önemli bir oranda gelişim gösterilemedi. Bunun nedeni belli bir oranda artış gösteren enflasyon karşısında, çalışanlara ait ücretlerin daha az bir ölçekte artış yaşamış olmasıdır.

Dünya ölçeğinde 1960'larda hızlı bir kentleşme yaşanmıştır. Bir anda hızla artan kent nüfusları, çarpık kentleşme gibi sorunları da beraberinde getirecektir. Türkiye'de de aynı yıllarda kentleşme oranlarında hızlı bir artış yaşandı. Yoğun iç göç nedeniyle fiziksel koşulları eni nüfusunu kaldıramayan kentlerde, zamanla sahip olduğu kitlelerin barınma ve istihdam gibi ihtiyaçlarına cevap veremez hale gelmelerine neden oldu. Hobsbawn'ın Avrupa ve Ortadoğu'da kırsal nüfusunu eritemeyen ve dönüştüremeyen tek ülke olarak tespit ettiği Türkiye, bu özelliğini halen günümüzde de sürdürmektedir. Tarımsal nüfus zaman içerisinde azalmasına karşın tarımsal üretim ve yaşam biçimi modern ölçülere ulaşamamıştır. Kentler, tarım alanında yaratılamayan dönüşümün birinci derecede etkileneni olmuştur. Göç alan kentlerde ortaya çıkan gecekondulaşma ve marjinal iş sektörleri gibi sorunlar, kent kültürünün hızla içinin boşalması sonucunu doğurmuştur.

Türkiye'de Avrupa ile eş zamanlı olarak ortaya çıkan 68 Gençlik Hareketi toplumsal sorunlar üzerinde odaklanmıştır. Avrupa'daki akranlarının aksine daha fazla siyasal bir anlama sahip olan 68 Gençliği, Türkiye'nin uzunca bir dönem

gündemini belirleyecektir. Bu kuşaktan olan gençlik, daha sonraki siyasal süreçte de etkili olmaya çalışacaktır.

Türkiye’de kadının toplumsal statüsü, cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren üzerinde önemle durulan bir konu olmuştur. Bir takım uzmanlarca ilk feminist hareket olarak tanımlanan cumhuriyet dönemi kadın politikaları, Osmanlı’dan devralınan toplumsal yapı üzerinde hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Türkiye’de kadınlar 1926 yılında kabul edilen Medeni Kanun ile bir takım özgürlükler elde edebilirler. İtalya’nın 1974 yılında ülkesinin kadınlara tanıdığı boşanma hakkı, Türkiye için daha erken bir tarihte Medeni Kanun’un kabulü ile hayata geçirilmiştir. Türkiye’de kadınlar 1930’lar gibi erken bir tarihte (Avrupa’daki bazı ülkeler 1950’lerden sonra hayata geçirecektir) siyasal bir takım hakları elde etmişlerdi. Ancak bu coğrafya kadının temel sorunu olan edilgen yapı, kadınların birey olarak kendilerini toplumda en iyi şekilde ifade edebilmelerinin önündeki engel olarak günümüze kadar gelmiştir.

1973’ten sonraki yirmi yılının tarihi, istikrarsızlığa ve giderek krize sürüklenen bir dünyanın tarihidir. Özellikle gittikçe artış gösteren gelir dağılımındaki eşitsizlik, zengin ülkenin daha fazla zenginleşmesi, yoksulun ise daha da fazla yoksullaşması şeklinde gerçekleşecektir. Türkiye’de 1987 ile 1994 yılı arasında en yüksek gelire sahip olanların, sahip oldukları %49,95’lik oran bu yıllarda artarak %54,9’a çıkmıştır. Aynı yıllarda en düşük gelire sahip ilk %20’lik hane halkı grubu, 5,24’lük oranında kayba uğrayarak, dönem sonunda %4,9’a düşmüştür. Türkiye’de gelir dağılımı arasındaki fark gittikçe uçlara doğru çekilmektedir. Türkiye’de gittikçe artan bir oranda işsizlik yaşanmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerdeki işsizlik

oranlarının üzerinde bir değişim yaşanan Türkiye’de, her geçen gün işsizlik ordusuna katılım artmaktadır.

Türkiye ekonomik alanda gelişim gösterebilmek için gelişmiş piyasa ekonomileriyle ilişki halindedir. Özellikle 1950’lerden itibaren Avrupa devletleriyle yapılan gümrük antlaşmaları ve bu süreçten itibaren Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne girme çalışmaları, günümüzde somut olarak elle tutulur hale gelmiştir. Türkiye işsizlik sorunu dahil sosyo-ekonomik tüm sorunlarını Avrupa Birliği’ne girerek çözmeyi umut etmektedir. Türkiye’nin geleceği de Hobsbawm’ın dünya için çizdiği tablodan bağımsız olarak değerlendirmek mümkün değildir.

KAYNAKÇA

Araştırma ve İnceleme Eserler

1990’larda Türkiye İşçi Sınıfı, t..y., DİSK-AR, İstanbul.

75 Yılda Kadınlar ve Erkekler, (1998), Tarih Vakfı Yay., İstanbul.

95-96 Petrol-İş, (1995), Petrol-İş Yay., İstanbul.

ABADAN-UNAT, Nermin, (1998), *Söylemden Protestoya: Türkiye’de Kadın Hareketlerinin Dönüşümü*, *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, Tarih Vakfı Yay., İstanbul,

AKALIN, İ.Sami, (1984), *Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, Varlık Yay., İstanbul.

AKAT, Asaf Savaş , (1983), “İktisadi Politikalar”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt II., İletişim Yay., İstanbul, ss.1090-1112.

AYDIN, İsmail, (1999), *Dünden Bugüne Öğretmenler (1065-2005)*, Eğitim-Sen Yayınları, Ankara.

BELGE, Murat, (1983), “1968 Gençlik Hareketi”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 3, İletişim Yay., İstanbul.

BELGE, Murat, (1983), “Cumhuriyet Döneminde Batılılaşma”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 1, İletişim Yay., İstanbul.

BERKTAY, Halil, “Milliyetçilik Sendromu, Hobsbawm’ı Sunarken”, *Birikim*, İstanbul, Ocak-Şubat, 1993., ss. 100-102.

BLOCH, Marc, (1985), “Avrupa Toplumlarının Karşılaştırmalı Tarihi İçin”, *Tarihçi ve Tarih: Annales Okulu İzinde*, Alan Yay., İstanbul, ss.20-50.

BORATAV, Korkut, (1992), “İktisadi Tarihi (1908-1980)”, *Türkiye Tarihi*, Cilt 4, Cem Yayınevi, İstanbul.

BRAUDEL, Fernand, (1992), “Tarih ve Toplumsal Bilimler: Uzun Süre”, *Tarih Üzerine Yazılar*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara, ss. 51-93.

BRAUDEL, Fernand, (1992), “Nüfusbilim ve İnsan Bilimlerinin Boyutları”, *Tarih Üzerine Yazılar*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara, ss.199-243.

BRAUDEL, Fernand, (1992), *Tarih Üzerine Yazılar*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara.

BRAUDEL, Fernand, (2001), *Uygarlıkların Grameri*, Çev.Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, İstanbul.

BURKE, Peter, (1985), “Modern Avrupa’nın İlk Dönemlerinde Toplum ve Ekonomiye Giriş”, *Tarih ve Tarihçi: Annales Okulu İzinde*, Alan Yay., İstanbul. ss.11-20.

BURKE, Peter, (2000), *Tarih ve Toplumsal Kuram*, Çev. Mete Tunçay, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul.

BURKE, Peter, (2002), *Fransız Tarih Devrimi: Annales Okulu*, Çev. Mehmet Küçük, Doğu-Batı Yay. Ankara.

CARR, Edvard H.; FONTANA J., *Tarih Yazımında Nesnellik ve Yanlılık*, Çev. Özer Ozankaya, İmge Kitabevi Yay., Ankara.

CHİROT, Daniel, (1999), “Marc Bloch’un Toplumsal ve Tarihsel Manzarası”, *Tarihsel Sosyoloji: Bloch’tan Wallerstein’e Görüşler ve Yöntemler* (Ed.Theda Skocpol), Çev. Ahmet Fethi, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, ss. 22-47.

ÇAVDAR, Tefvik, (1983), “Türkiye’de Nüfus ve Nüfus Sorunu”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 6, İletişim Yay., İstanbul, ss. 1552-1566.

ÇAVDAR, Tefvik, (1983), “Cumhuriyet Döneminde Gençlik”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 3, İletişim Yay., İstanbul, ss.802-812

ÇAVDAR, Tefvik, (1983), “İşsizliğin Toplumsal Etkileri”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yay., İstanbul, ss.1170-1177.

DOĞRAMACI, Emel, (1993), *Atatürk’ten Günümüze Sosyal Değişimde Türk Kadını*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara.

DOSTER, Neşe, (1999), *Türk Kadını Kronoloji (1970-1990)*, Yenigün Haber Ajansı, İstanbul.

DURANT, Ariel; DURANT, Will, (1983), *Tarih Üzerine*, Çev.Hüseyin Zamantılı, HülbeYay., İstanbul.

EKİNÇ, Nusret, (1983), “Türkiye’de İstihdam”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 5, İletişim Yay., İstanbul,ss.1154-1169.

ERCAN, Fuat, (1995), “Türkiye’de Sosyal-Ekonomik-Politik Panorama”, *95-96 Petrol-İş*, Petrol-İş Yay., İstanbul, ss.39-49.

ERDEMLİ, Atilla, (2000), “Aydınlanma Olarak Tarihli Yaşama”, *Felsefe Logos*, Sayı: 9,Ocak, ss.65-92.

EROĞLU, Özkan, (1997), *Resim Sanatı: Tarihsel Anahatları, Terminoloji, Sanatçıları*, Özsan Matbaacılık, Bursa.

FAROQHİ, Suraiya, (1995), *Hacılar ve Sultanlar*, Çev. Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

FEBVRE, Lucien, (1985), “Başka Bir Tarihe Doğru”, *Tarih ve Tarihçi: Annales Okulu İzinde (Ed.Ali Boratav)*, Alan Yay., İstanbul,ss.50-68.

GÖLE, Nilüfer, (1999), Batı-dışı Modernlik : Kavram Üzerine “, *Toplum ve Bilim*, Sayı:80, Bahar,ss. 128-144.

GÜLOKSÜZ, Güven, GÜLOKSÜZ Yiğit, (1983), “Kırsal Yapı”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 5, İletişim Yay., İstanbul, ss.1240-1253.

GÜNYOL, Vedat, (1983), “Batılılaşma”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 1, İletişim Yay., İstanbul, ss.255-259.

GÜRSEL, Seyfettin, (1983) “Dış Borçlar”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt II., İletişim Yay., İstanbul, ss.470-485.

GÜRSEL, Seyfettin, (1983), “IMF”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt II., İletişim Yay., İstanbul, ss.486-506.

GÜZEL, M. Şehmus, (1996), *Türkiye’de İşçi Hareketi*, Kaynak Yay., İstanbul.

HATİPOĞLU, Zeyyat, (1983), “Rant Ekonomisi”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiyesi Ansiklopedisi*, Cilt 4, İletişim Yay., İstanbul, ss.1113-1126.

IGGERS, Georges G., (2003), *Yirminci Yüzyılda Tarih Yazımı*, Çev. Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yay. İstanbul.

İSKENDER, Kemal, (1983.), “Cumhuriyet Dönemi Türkiyesi’nde Resim”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 6, İletişim Yay., İstanbul, ss.1678-1699.

JENKİNS, Keith, (1997), *Tarihi Yeniden Düşünmek*, Çev. Bahadır Şina Şener, Dost Kitabevi Yay., Ankara.

JONES, Gareth Stedman, (1985), “Tarih:Ampirizmin Sefaleti”, *Tarih ve Tarihçi: Annales Okulu İzinde*, Alan Yay., ss.179-194.

KAĞITÇIBAŞI, Çiğdem, (1998), “Türkiye’de Kadının Toplumsal Statüsü: Kùltürler Arası Perspektif”, *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, Tarih Vakfı Yay., İstanbul, ss.143-155.

KAYALI Kurtuluş, (2002), *Fransız Tarih Devrimi:Annales Okulu*, Çev. Mehmet. Küçük, Doğu Batı Yay., Türkçe Basıma Sunuş.

KAZGAN, Gülten, ., (1983), “Tarım”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 9, İletişim Yay., ss.2412-1429.

KOCABAŞOĞLU, Uygur, (1983), “Radyo”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 10, İletişim Yay., İstanbul, ss.2732-2737.

KOÇAK, Cemil, (1992), “Siyasal Tarih”, *Türkiye Tarihi*, Cilt 4, Cem Yayınevi, İstanbul.

LADURİE, Emmanuel Le Roy, (1985), “İnsan Yokken Tarih”, *Tarih ve Tarihçi: Annales Okulu İzinde (der.Ali Boratav)*, Alan Yay., İstanbul, ss.128-131.

LADURİE, Emmanuel Le Roy, (1985), “Tarihçi ve Bilgisayar”, *Tarih ve Tarihçi; Annales Okulu İzinde (Der. Ali Boratav)*, Alan yay.,İstanbul, ss.132-136.

LENNAN, G.Mc, (1985), “Braudel ve Annales Paradigması”, *Tarih ve Tarihçi: Annales Okulu İzinde (Der. Ali Boratav)*, Alan Yay.İstanbul, ss.109-127.

MANSEL, Arif Müfit, (1995), *Ege ve Yunan Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara.

MARGULİES, Ronnie; YILDIZOĞLU, Engin, (1992), “Tarımsal Değişim: 1923-70”, *Geçiş Sürecinde Türkiye*, (Der. İrvin Cemil Schick; E. Ahmet Tonak), Belge Yay., İstanbul, ss.285-307.

MERDOL, Arif, (1983), “Cumhuriyet Dönemi Ulaşım Modelleri”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 10, İletişim Yay., İstanbul, ss.2769-2776.

MERİÇ, Cemil, (1983), “Batılılaşma”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 1, İletişim Yay., İstanbul, ss.234-244.

MÜDERRİSOĞLU Alptekin, (1974), *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, Ankara,, aktaran Doğu Ergil, (1981), *Milli Mücadelenin Sosyal Tarihi*,Turhan Kitabevi, Ankara,

NİETZSCHE, Friedrich, (1995), *Tarih Üstüne*, Toplumsal Dönüşüm Yay., İstanbul.

NUTKU, Uluğ, (2000), “Tarihsellik Bilincinin Felsefi Ön bilgisi,” *Felsefe Logos*, Sayı: 9, Bulut Yayınevi, İstanbul, Ocak, ss.19-23.

OKTAY, Ahmet, (1993), *Cumhuriyet Dönemi Edebiyatı (1923-1950)*, Kültür Bakanlığı Yay.,Ankara.

ORTAYLI, İlber, (1995), “Tarih Öğretimi İçin Yazılacak Kitaba İlişkin Sorunlar”, *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları (1994 Buca Sempozyumu)*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, ss.43-52.

ÖZBARAN, Salih, (1992), *Tarih ve Öğretimi*, Cem Yayınevi, İstanbul.

ÖZBARAN, Salih, (1997), *Tarih, Tarihçi ve Toplum*, Tarih Vakfı Yurt Yay. İstanbul.

ÖZDEMİR Hikmet, (1983), “Cumhuriyet Döneminde Bilimsel ve Teknolojik Araştırma”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 3, İletişim Yay., İstanbul, ss.266-276.

ÖZTÜRK Levent, "Fransız Tarih Devrimi: Annales Okulu", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9/2004 s. 207-213.

RAGİN, Charles; CHİROT, Daniel, (1999), "Immanuel Wallerstein'in Dünya Sistemi: Tarih Olarak Siyaset ve Sosyoloji", *Tarihsel Sosyoloji (Ed.Theda Skocpol)*, Çev. Ahmet Fethi, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, ss.276-312.

SCHİCK, İrvin Cemil; TANAK, E. Ahmet, (1992), *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Belge Yay..

SENCER, Muzaffer,(1983), "İş Göçü", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 5, İletişim Yay., İstanbul, ss.1178-1188.

SNOWMAN, Daniel, "Eric Hobsbawm", *History Today*, January 1999, pp.16-18.

Tarih (2002), TÜSİAD, İstanbul.

TEKELİ, İlhan, (1998), *Tarih Bilinci ve Gençlik*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul.

TEKELİ, İlhan, (1998), *Tarih Yazımı Üzerine Düşünmek*, Dost Kitabevi, Ankara.

TEKELİ, İlhan, (1998), *Tarihyazımı Üzerine Düşünmek*, Dost Kitabevi Yay. Ankara.

TEKELİ, İlhan; GÜLÖKSÜZ, Yiğit, (1983), "Kentleşme, Kentleşme ve Türkiye Deneyimi", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 5, İletişim Yay., İstanbul, ss.1224-1238.

TEKELİ, Şirin, (1983), "Kadın", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 5, İletişim Yay., İstanbul, ss.1190-1204.

TENGİRSEK, Yusuf Kemal, (1981), *Vatan Hizmetinde*, İstanbul, 1967, aktaran Doğu Ergil, *Milli Mücadelenin Sosyal Tarihi*, Turhan Kitabevi, Ankara.

TEZCAN, Mahmut, (1991), *Gençlik Sosyolojisi Yazıları*, Gündoğan Yay., Ankara.

TEZEL, Yahya S., (1994), *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul,.

THOMSON David, (1983), *Tarihin Amacı*, Çev. Salih Özbaran, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No:20, İzmir.

TİMUÇİN, Afşar, (2000), “Doğru Bilinç Oluşturmada Tarih Eğitiminin Önemi”, *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul,1995, ss.55-62.

TOSH, John, (1997), *Tarihin Peşinde*, Çev. Özden Arıkan, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul.

TUNAYA, Tarık Zafer, (1983), “Batılılaşmada Temel Araştırmalar ve Yaklaşımlar”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 1, İletişim Yay., İstanbul, ss.238-239.

TUNÇAY, Mete, (1999), *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek-Parti Yönetimi’nin Kurulması*, Tarih Vakfı Yurt Yay.,İstanbul.

Türk Dış Politikası (2003), (Ed.Baskın Oran), Cilt 1, İletişim Yay., İstanbul.

ÜÇAROL, Rıfat, (1995), *Siyasi Tarih (1789-1994)*, Filiz Kitabevi, İstanbul.

WALLERSTEİN, Immanuel, (2003), *Bildiğimiz Dünyanın Sonu Yirminci Yüzyıl İçin Sosyal Bilim*, Çev. Tunca Birkan, Metis Yay., İstanbul.

WALLERSTEİN, Immanuel, (2003), *Yeni Bir Sosyal Bilim İçin*, Çev. Ender Aboğlu, Aram Yay.İstanbul.

YARMAN, Tolga, (1983), “Enerji ve Türkiye”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 3, İletişim Yay., İstanbul, ss.699-722.

YERASİMOS, Stefanos, (1992), “Tek Parti Dönemi”, *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Belge Yay., İstanbul, ss.76-103.

Eric Hobsbawm’a Ait Eserler

HOBSBAWM, Eric (1999), “Kimlik Tarihi Yeterli Değildir” *Tarih Üzerine*, Çev. Osman Akınhay, Bilim ve Sanat Yay., Ankara, ss.403-420.

HOBSBAWM, Eric, (1985), “Toplumsal Tarihten Toplumun Tarihine”, *Tarih ve Tarihçi : Annales Okulu İzinde*, Alan Yay., İstanbul,, ss.145-169.

HOBSBAWM, Eric, (1995), *Milletler ve Milliyetçilik*, Çev. Osman Akınhay, Ayrıntı Yay., İstanbul.

HOBSBAWM, Eric, (1995), *Sosyal İsyancılar*, Çev. Necati Doğru, Sarmal Yayınevi, İstanbul.

HOBSBAWM, Eric, (1996), *Kısa 20. Yüzyıl/Aşırılıklar Çağı*, Sarmal Yay., İstanbul.

HOBSBAWM, Eric, (1997), *Eşkiyalar*, Çev.. Orhan Akalın; Nejdett Hasgör, Avesta Yay., İstanbul.

HOBSBAWM, Eric, (1998), *Sermaye Çağı (1848-1875)*, Çev. Bahadır Sina Şener, Dost Kitabevi, Ankara.

HOBSBAWM, Eric, (1999), “Anlatıcının Canlanması Üzerine”, *Tarih Üzerine*, Çev. Osman Akınhay, Bilim ve Sanat Yay., Ankara, ss.283-292.

HOBSEAWM, Eric, (1999), “Aşağıdan Tarih”, *Tarih Üzerine*, Çev. Osman Akınhay, Bilim ve Sanat Yay., Ankara, ss. 307-328.

HOBSEAWM, Eric, (1999), “Avrupa Tuhaf Tarihi”, *Tarih Üzerine*, Çev. Osman Akınhay, Bilim ve Sanat Yay., Ankara, ss. 329-344.

HOBSEAWM, Eric, (1999), “Britanya Tarihi ve Annales”, *Tarih Üzerine*, Çev. Osman Akınhay, Bilim ve Sanat Yay., Ankara, ss. 273-282.

HOBSEAWM, Eric, (1999), “Bütün Halkların Bir Tarihi Vardır”, *Tarih Üzerine*, Çev. Osman Akınhay, Bilim ve Sanat Yay., Ankara, ss.263-272.

HOBSEAWM, Eric, (1999), “Geçmiş Duygusu”, *Tarih Üzerine*, Çev. Osman Akınhay, Bilim ve Sanat Yay., Ankara, ss.17-38.

HOBSEAWM, Eric, (1999), “İleriye Bakmak: Tarih ve Gelecek”, *Tarih Üzerine*, Çev. Osman Akınhay, Bilim ve Sanat Yay., Ankara, ss.57-84.

HOBSEAWM, Eric, (1999), “Marx ve Tarih”, *Tarih Üzerine*, Çev. Osman Akınhay, Bilim ve Sanat Yay., Ankara, ss.241-262.

HOBSEAWM, Eric, (1999), “Partizanlık”, *Tarih Üzerine*, Çev. Osman Akınhay, Bilim ve Sanat Yay., Ankara, ss.189-214.

HOBSEAWM, Eric, (1999), “Rus Devriminin Tarihini Yeniden Yazabilir miyiz?”, *Tarih Üzerine*, Çev. Osman Akınhay, Bilim ve Sanat Yay., Ankara, ss. 365-382.

HOBSEAWM, Eric, (1999), “Tarih Bize Çağdaş Toplum Hakkında Ne Anlatabilir?”, *Tarih Üzerine*, Çev. Osman Akınhay, Bilim ve Sanat Yay., Ankara, ss.39-56.

HOBSEAWM, Eric, (1999), “Tarih İlerleme Kaydetti mi?”, *Tarih Üzerine*, Çev. Osman Akınhay, Bilim ve Sanat Yay., Ankara, ss.85-106.

HOBSEAWM, Eric, (1999), “Tarih Olarak Bugün”, *Tarih Üzerine*, Çev. Osman Akınhay, Bilim ve Sanat Yay., Ankara , ss.345-365.

HOBSEAWM, Eric, (1999), “Tarihçiler Karl Marx’a Ne Borçludur?”, *Tarih Üzerine*, Çev. Osman Akınhay, Bilim ve Sanat Yay., Ankara, ss.215-240.

HOBSEAWM, Eric, (1999), “Tarihçiler ve İktisatçılar: I”, *Tarih Üzerine*, Çev. Osman Akınhay, Bilim ve Sanat Yay., Ankara,ss.141-164.

HOBSEAWM, Eric, (1999), “Tarihçiler ve İktisatçılar: II”, *Tarih Üzerine*, Çev. Osman Akınhay, Bilim ve Sanat Yay., Ankara.,ss.165-188.

HOBSEAWM, Eric, (1999), “Tarihin Dışında ve İçinde”, *Tarih Üzerine*, Çev. Osman Akınhay, Bilim ve Sanat Yay., Ankara, ss.3-16.

HOBSEAWM, Eric, (1999), *Tarih Üzerine*, Çev. Osman Akınhay, Bilim ve Sanat Yay., Ankara.

HOBSEAWM, Eric, (1999),*İmparatorluk Çağı (1875-1914)*, Çev. Vedat Aslan, Dost Kitabevi, Ankara.

HOBSEAWM, Eric, (2003), *Devrim Çağı (1789-1848)*, Çev. Bahadır Sina Şener, Dost Kitabevi, Ankara.

HOBSEAWM, Eric, (2003), *Sanayi ve İmparatorluk*, Çev. Abdullah Ersoy, Dost Kitabevi, Ankara.

HOBSEAWM, Eric, (1998) *Sıradışı İnsan*, Çev. Işitan Gündüz, Bulut Yay., İstanbul.

HOBSEAWM, Eric, (2006), *Tuhaf Zamanlar*, Çev. Saliha Nilüfer, İletişim Yay., İstanbul..

Elektronik Kaynaklar

“Karl Popper”, Erişim tarihi: 17 Mayıs 2006, www adresi: <http://tr.wikipedia.org/wiki>.

“Orhan Kemal”, Erişim tarihi:23 Mayıs 2006, www. adresi:<http://orhankemal.org/links/251.htm>.

“ÖLÜM MÜ? NE BULUŞ”, Erişim tarihi: 15 Mayıs 2006, www.adresi:<http://www.ntvmsnbc.com/news/307690.asp>

“Tarihte bugün: 15 Ocak”, Erişim tarihi:15 Mayıs 2006, www. adresi:http://www.cnnturk.com/YASAM/DIGER/haber_detay.asp?PID=223&haberID=150767

“Yaşar Kemal ve İnce Memed”, Erişim tarihi:11 Mayıs 2006, www.adresi <http://wwwistanbulpostasi.com/Edebiyat/Genel/2005/08/09/Yasarkemal/index.html>

ÖZEL, Oktay; ÇETİNSAYA, Gökhan, “Türkiye’de Osmanlı Tarihçiliğini Son Çeyrek Yüzyılı: Bir Bilanço Denemesi”, Erişim Tarihi: 17 Mart 2006 www adresi: [www adresi: http://www.bilkent.edu.tr/~oozel/osmanli.doc](http://www.bilkent.edu.tr/~oozel/osmanli.doc)

ÖZLEM, Doğan, “Kant ve Kantçılık”. Erişim tarihi. 22 Mayıs 2006,www. adresi: http://www.ykykultur.com.tr/cogito/41_42/doganozlem.html

SAİD,Edward, “Tersine Dünya ”, Erişim tarihi: 14 Mayıs 2006, www adresi: <http://www.pusula.com/virgul/sayfalar/3/73.htm>

Veysel Çolak, “Dergiler, Düşünceler, Sonralar”, Erişim tarihi: 04 Mayıs 2006, www adresi: tp://www.hece.com.tr/100.sayı_1.bölüm.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Erişim Tarihi: 23 Mayıs 2006, www adresi: <http://kitap.antoloji.com/kisi.asp?CAS=5117>

Zeynep Oral, “Paris'te, Dünya Şiir Gününde: UNESCO, Nazım Hikmet'i Kucakladı”, Erişim tarihi:15 Mayıs 2006, www adresi: [http:// genet.sitemynet. com/ nazimhikmet/27.htm](http://genet.sitemynet.com/nazimhikmet/27.htm)

Görüşme:

Veli Kasımoğlu, Sosyolog, Mersin, 24.05.2005 tarihli görüşme.